

J
E Z I K

in

lovstvo

VSEBINA

- Razprave in članki**   **197** Simona Kranjc
Skladnja in otroški govor
- 213** Mihaela Koletnik
Ceršaški govor
- 223** Janez Rotar
K dvojini v slovenskem in hrvaškem jeziku
- Iz moje delavnice**   **229** Mateja Jemec
Človeku dobro dene, če se izrobanti
- Poskusi branja**   **237** Mateja Bartol
Pes in plesalka (ali Kako Pikalo laja in pleše)
- Ocene in recenzije**   **244** Jonatan Vinkler
Zbornik Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih ali kako ugledati delo solunskih bratov med Slovani

---

Jezik in slovstvo

Letnik XLIV, številka 6
Ljubljana, maj 1998/99

ISSN 0021-6933

<http://www.ff.uni-lj.si/jis>

Časopis izhaja mesečno od oktobra do junija (8 številk)

Izdaja: Slavistično društvo Slovenije

Uredniški odbor: Tomaž Sajovic (glavni in odgovorni urednik), Miha Javornik, Irena Novak - Popov (slovsstvena zgodovina), Erika Kržišnik, Alenka Šivic - Dular (jezikoslovje), Boža Krakar - Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Samo Bertoncelj

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva 4, Ljubljana

Tisk: Littera picta d.o.o., Rožna dolina c. IV/32-34, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina je 3000 SIT, cena posamezne številke 550 SIT, cena dvojne številke 750 SIT. Za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 1500 SIT. Letna naročnina za evropske države je 30 DEM, za neevropske države pa 35 DEM.

Naklada 2000 izvodov.

Revijo gmotno podpirajo Ministrstvo za kulturo RS, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS ter Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Po mnenju Ministrstva za informiranje RS, št. 23/187-92, z dne 18. 3. 1992, sodi revija med proizvode informativnega značaja, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

Simona Kranjc

UDK 81'276-053.2:81'367

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Skladnja in otroški govor¹

1 V 50. letih tega stoletja je celotno delo na področju psihologije jezika brezpogojno sprejelo določen pogled na jezik. To obdobje sovпада z obdobjem, ko je jezikoslovje prvič po strukturalizmu v 20. stoletju izredno napredovalo. Pojavila se je kibernetika in začeli so raziskovati afazijo. V jezikoslovju se je poudarek posvečal najprej skladnji, v Parizu je bil nosilec skladijskih raziskav L. Tesnière (izoblikoval je teorijo dependenčne slovnice), v Združenih državah Amerike pa Chomsky s tvorbnopretvorbno slovnico. V šestdesetih letih se začenjajo prve raziskave generativne semantike (Katz, Fodor). V sedemdesetih letih pa so že osnovane prve besediloslovne raziskave.

Domneve, ki podpirajo pogled na jezik z vidika psihologije jezika, se zdijo tako naravne, da se o njih niso nikoli spraševali. Prvič, postavili so vrsto zelo splošnih domnev o delovanju možganov in razumu. Možgani so predmet raziskav na področju biologije, fiziologije itn. in so materialni pojav, razum pa je postal predmet kognitivnih raziskav. Možgani so omejene velikosti. Imajo omejeno število nevronov. Obstajajo tako omejitve maksimalne hitrosti, pri kateri se lahko nevroni sprožijo, kot razlike med hitrostmi delovanj, ki so funkcionalno učinkovita. Možgani so zato lahko le v omejenem številu funkcionalno različnih stanj delovanja, to je v stanjih, ki so izvor različnih obnašanj. Domneva se, da je razum odvisen od delovanja možganov. Zato obstaja samo omejeno število različnih stanj razuma, zelo veliko število, vendar omejeno.

Postavljenih je bilo veliko domnev o jeziku in načinu, kako je ta strukturiran. To vprašanje je postalo osrednji predmet skladijske obravnave. Stavek je sestavljen iz enot, povezanih skupaj. O teh enotah se običajno misli kot o besedah, vendar so to lahko fonemi (najmanjše enote, ki lahko spreminjajo pomen) ali morfemi (najmanjše enote jezika, ki nosijo pomen). Enote se proizvajajo in zaznavajo v zaporedju. Poslušanje (govorjenje) besede spreminja poslušalčevo (govorčevo) stanje razuma iz stanja s_1 v s_2 (kjer sta s_1 in s_2 dve od omejeno mnogih stanj razuma). Vsaka beseda ne povzroči vedno, ko se pojavi, enake spremembe, ker je lahko izrečena (slišana) v različnih duševnih stanjih (stanjih razuma). Sprememba je odvisna neposredno od s_1 (in besede), ne pa od predhodnih stanj, toda dejstvo, da je sistem v stanju s_1 in ne v s_2 , ko sliši določeno besedo, je določeno s prejšnjo besedo, ki jo je slišal.

V tako načrtanem modelu tvorjenja pomena v stavku ne obstaja noben problem utemeljitve načina, po katerem besede različno prispevajo k pomenu stavka v različnih kontekstih.

Vendar pa opisani model ni doživel samo odobravanja. Njegov glavni nasprotnik je bil Noam Chomsky.

¹ Prispevek je predelan odlomek iz doktorske disertacije, ki je nastala v podiplomskem seminarju pod mentorstvom prof. dr. Brede Pogorelec leta 1998.

1.1 Spodbijanje modela

Ali je lahko poročilo o rabi jezika, ki temelji na takih hitro sprejemljivih splošnih značilnostih, nepopolno ali morda neustrezno? Chomsky je pokazal, da je odgovor na to vprašanje pritrdilen. Razložil je, da je bilo predstavljanje problema napačno pri samem oblikovanju in uporabi matematične tehnike za izpeljevanje zaključkov iz njega.

Leta 1957 je Chomsky zastavil vprašanje, kako definirati jezik. Menil je, da bi bilo treba najprej zbrati slovar, nato pa ugotoviti, katere serije slovarskih enot so lahko stavki nekega jezika. Ker imata jezika, kot sta npr. angleščina in slovenščina, nedoločljivo mnogo slovničnih stavkov, mora vsak poskus opredeljevanja, katere skupine besed so možni stavki v konkretnem jeziku, težiti k oblikovanju vrste pravil. To vrsto pravil je Chomsky imenoval slovnica. Domneval je, da obstaja sredstvo za učenje jezika, ki ustreza vsaki slovnici in bo tvorilo v abstraktnem smislu samo tista zapovrstja, ki so možni stavki nekega jezika.

To sredstvo za učenje jezika določajo naslednje prvine (povzeto po Chomskem, 1957).

1. Slovar obsega omejeno število besed.
2. Omejeno število stanj razuma, vključujoč a) nekatera začetna stanja, ki približno odgovarjajo duševnemu stanju *Jaz sem na tem, da bom izrekel stavek*, in b) nekatera stanja po dovršenem dejanju, ki odgovarjajo stanju *Pravkar sem končal stavek*.
3. Pravila, ki opisujejo, kaj se zgodi, ko je sredstvo v določenem stanju in proizvaja dano besedo. Vsako pravilo obsega dvoje stanj in slovarsko enoto: če je sredstvo v prvem stanju in proizvaja besedo, bo potem na naslednji stopnji v drugem stanju.

V enem samem izreku,² pa naj bo še tako preprost, je združenih veliko jezikovnih pojavov, ki jih je mogoče opisati in razložiti, vendar se jih govorec z nezavednem procesu tvorjenja izreka ne zaveda oziroma se zaveda le katerega od njih. Vsaka beseda v izreku ima svoj arbitrarni slovarski pomen in smisel,³ ki ji ga dodeli vsakokratna konkretna uresničitev v izreku. Odvisen je od konteksta (torej od konkretnega govornega položaja in sobesedila, v katerem je bil izrek izrečen). Druga pomembna prvina je besedni red, s katerim izražamo razmerje med bolj in manj pomembnimi informacijami, nato izbira tonskega registra, v katerem bo izrek realiziran. Pomembna prvina jezikovnega sporazumevanja je primerna izbira vrste sporočila glede na konkretni govorni položaj.⁴ Različne jezikovne pojave v sistemu opisujemo na različnih jezikovnih ravneh,⁵ vendar se je pri takem načinu opisovanja posameznih prvin na posameznih ravneh treba zavedati, da se včasih v besedilu izgubijo pomembne informacije, ki bi jih sicer v celovitem opisu ne prezrli.

² Ločimo med stavkom, povedjo in izrekom — stavek je sistemska enota, torej abstraktna stavčna struktura, poved enota sporočila oziroma z besedami zapolnjena struktura, izrek pa poved s komunikacijsko funkcijo. Pri izreku upoštevamo ne le jezikovna, marveč tudi nejezikovna sredstva.

³ Smisel je treba ločevati od pomena. Teorijam o pomenu so se do pred dvajsetih let izogibali. Vzrok je v njihovi domnevni neznanstvenosti. Po Hofmannovem mnenju (1993: 7) so se zaradi pobembnosti, ki jo ima pomen v večini družb, za izrazno podobo in pomen besede uporabljali različni termini. »V literaturi sta bila pogosto imenovana oblika in vsebina, ker je psihologija želela slediti prejšnji filozofski rabi znaka in referenta. Vendar filozofi zdaj pozorno ločujejo med smislom in referentom /.../. Najbolj splošna termina sta izraz in vsebina; njuna prednost je, da sta sistematična in relativno nedvoumna.« Vsebinski pomeni isto kot pomen, ki pa je bolj nejasen. »Natančneje, vsebina neke besede je koncept, ki jo povezuje z njeno obliko ali izrazom. /.../ Ko ima oblika več različnih konceptov, povezanih z njo, jih imenujemo različni smisli ali 'branja' (besed).« (Hofmann, 1993: 7.)

⁴ Vedeti moramo, kdaj, kje, s kom, kako, zakaj in o čem govoriti, kar pomeni, da moramo poznati pragmatična načela sporazumevanja.

⁵ V jezikovnem sistemu so ravne razvrščene hierarhično od glasoslovja, oblikoslovja do skladnje kot funkcije semantike. Najvišje se uvršča semantična ravna.

Tradicionalno mnenje, ki izhaja iz strukturalizma,⁶ je, da je mogoče pojavne oblike jezikovnega obstajanja deliti na številne sestavine. Tako je npr. precej globoko zakoreninjeno mnenje, da je mogoče potegniti jasno črto med jezikovno kompetenco in *performanco*, da je mogoče ločevati med jezikovno strukturo in diskurzom ter pragmatiko, znotraj jezikovne strukture pa so jezikovne ravnine, kot so pomenska (semantika), skladijska (sintaksa), oblikoslovna (morfologija) in glasoslovna (fonologija), do petdesetih let, ko pridejo do obravnave skladijske problematike, pojmovane kot ločene avtonomne sestavine, vendar pa že Čehi v tridesetih letih 20. stoletja v praškem lingvističnem krožku obravnavajo medsebojno povezavo med njimi.

V študijah jezika se seveda poleg fonemov, morfemov in leksemov lotevamo tudi večjih strukturalnih enot, kot so besedne zveze in stavki na strukturalni ravni, na ravni komunikacije pa izreki. Za začetek pogledjmo strukturalno raven.

V vseh jezikih so stavki⁷ strukturalirani na poseben način. Konstitutivna strukturala,⁸ ki tvori stavke, je po Trasku (1993: 57-58) »tip hierarhične strukture, ki je v večini slovničnih teorij postavljen za večino ali vse stavke v večini ali vseh jezikih. Pri analizi konstitutivne strukture se domneva, da se stavek sestoji iz majhnega števila enot (vsaka nepretrgana sekvenca), imenovanih neposredni konstituenti; vsak neposredni konstituent se sestoji še iz manjših konstituentov, ki se sestojijo iz še manjših konstituentov, itn. do najmanjše skladijske enote (besed ali morfemov). Taka vrsta strukture je najbolj pregledno prikazana v drevesu sorodne vrste. Predstavo skladijske strukture kot konstitutivne strukture je prvi predlagal Bloomfield (1933); to je bila ena od osrednjih idej v ameriškem jezikoslovju do zdaj in prav verjetno so ravno do nje čutili glavno spoštovanje.«

Besede so v stavkih torej razvrščene v skupine, med seboj pa se razlikujejo ravno v načinu razvrščanja. Lahko so med seboj odvisne ali pa samo sopostavljene druga ob drugo. Na najnižji ravni besede med seboj tvorijo besedne zveze. Odnos, ki se med njimi oblikuje, je lahko prireden ali podreden, načinov, kako se podredni odnos oblikuje, pa je več, in sicer ujemanje, vezava in primik.

⁶ »Strukturalizem. 1. Vsak pristop k jezikoslovnemu opisu, ki vidi slovno jezika najprej kot sistem odnosov. Strukturalizem v tem pomenu v veliki meri izhaja iz dela švicarskega jezikoslovca Ferdinanda de Saussura. Dejansko so vsi jezikoslovni pristopi 20. stoletja v tem smislu strukturalistični in so v nasprotju s prevladujočim atomističnim pristopom velikega dela jezikoslovcov 19. stoletja, ki so jezik primarno videli kot zbirko samostojnih prvin. Z besedami Lepschya (1982), strukturalizem je zaznamovan s svojim poudarjanjem abstrakcije in splošnosti, medtem ko je bilo za predstrukturalistične pristope značilno poudarjanje konkretnega in posebnega. 2. Poseben pristop k jezikoslovnemu opisu, ki je bil razvit v ZDA v 40. in 50. letih. Ameriški strukturalisti (ali postbloomfieldovci) so črpali inspiracijo iz dela Leonarda Bloomfielda, čeprav je jasno, da se Bloomfield ne bi strinjal z nekaterimi njihovimi najskrajnejšimi stališi. Predmetno področje je bilo označeno s skrajno ozkim pogledom na to, kaj utemeljuje znanstveno raziskovanje, in z opaznim nizom dogmatičnih načel, ki jih je zavrnila večina drugih pristopov. Med temi načeli je bila doktrina o ločevanju med ravninami, po kateri morfološka analiza ni bila mogoča, dokler ni bila končana fonološka analiza, tako tudi skladijska analiza ni bila mogoča, dokler ni bila končana morfološka; in popolno zavračanje kakršnegakoli sklicevanja na procese v jezikoslovnem opisu v korist togemu distribucionalističnemu pogledu na jezikovne vrstne, na katere so se pogosto sklicevali kot na predmetno področje posameznosti in razvrstitve. Zagovorniki generativne slovnic so zavračali večino teh doktrin. Termin strukturalizem so uporabljali kot zmernjivo; strukturalistični program so v celoti zavračali kot le taksonomični termin, torej termin, ki samo označuje in razvršča, ne nudi pa nobenega pojasnila. Kljub temu so bili uspehi/dosežki ameriških strukturalistov upoštevanja vredni: prizadevali so si za nedvoumnost in jasnost, za natančnost in splošnost, kar je pomagalo pri oblikovanju poti za tvorbo slovnic; njihovo razvijanje predstave o konstitutivni strukturali je vplivalo na poznejši razvoj skladnje mnogo bolj, kot se pogosto priznava; tudi njihovo ogromno spoštovanje osnovnega jezikovnega gradiva za ceno teoretične elegancije zasluži več ugleda, kot se mu ga včasih pripisuje.« (Trask, 1993: 262-263.) Podobno strukturalizem definira tudi Toporišič (1992: 316).

⁷ Stavke je »z/veza besed, zbranih okrog osebne glagolske oblike, in sicer na podlagi glagolske vezljivosti in družljivosti. Prim. glagol *loviti*, ki je obvezno dvomestno vezljiv (tj. hoče imeti ob sebi vršilca dejanja in od dejanja prizadeto: *Andrej lovi ribe*), odpira pa tudi mesta za primična določila glede okoliščin kraja, časa in vzročnosti ter glede lastnosti, tako da imamo končno lahko naslednji stavek: *Andrej tamle za Savo sedaj za večerjo mirno lovi ribe*. 2. Stavke posebne vrste je brez osebne glagolske oblike, namreč pastavek (*Oh; Da; Jože!*), polstavek (tega dobimo s pretvorbo iz glagolskega: *Sedeč za mizo, smo poslušali poročila*). 3. Poved. — Prim. še neglagolski stavek.« (Toporišič, 1992: 309-310.) Primerjaj Karlik, Grepl, 1986: 202 in dalje.

⁸ V terminologiji ameriških strukturalistov je »frazo drugo ime za »skladnik stavka«, za sestavino stavka. Enaka je tudi terminologija v Toporišičevi Novi slovenski skladnji. Značilna lastnost frazne gramatike je, da pojmuje »funkcijo stavčnih prvin glede na to, kako so izraženi njihovi položaji v večjih enotah.« (Polansky, 1993: 184.)

Posebno mesto znotraj jezikoslovja in psiholingvistike je dobila tvorba slovnica (kasneje tvorbo-pretvorbna slovnica) — teorija N. Chomskega.⁹ Pretvorbna slovnica (transformacijska gramatika) (popolneje tvorbo-pretvorbna slovnica) je teorija slovnice, ki jo je prvi začel v petdesetih letih razvijati Noam Chomsky in jo razvil skupaj s sodelavci v naslednjih desetletjih.¹⁰

Chomsky je znotraj jezikoslovnih teorij razlikoval dve komponenti — univerzalno slovnico in slovnice posebnih jezikov. Univerzalna slovnica je vrsta načel, skupnih vsem jezikom. Definira stališče možnega človekovega jezika, razumel pa jo je kot prirojeno jezikovno znanje. Zato je mnenja, da se vsak otrok rodi z znanjem univerzalne slovnice. To mu omogoča, da se lahko tako hitro in s tako majhnim naporom nauči jezikov kljub njihovi zapletenosti. Tisto, česar se je treba naučiti, je slovnica posameznega jezika. Po mnenju N. Chomskega je jezikoslovje del teoretične kognitivne psihologije. Ocenjuje jezikovno znanje govorca ali poslušalca, kar imenuje jezikovna zmožnost. Toda jezikoslovci ne pojasnjujejo, kako je jezik rabljen v posameznih priložnostih. Opisujejo samo sorazmerno statično vedenje, ki je shranjeno v posebnih mentalnih sposobnostih, ki jih imenujemo jezikovne sposobnosti. Razlaga jezikovne rabe je domena psiholingvistike, ki ne opisuje samo postopkov, ki imajo dostop do znanja, shranjenega v jezikovni sposobnosti, in ga uporabljajo, marveč tudi način, po katerem poteka interakcija med njimi in drugimi psihološkimi sposobnostmi. Psiholingvisti lahko tako pojasnjujejo odklone od idealnega, kar Chomsky imenuje jezikovna performanca (aktualna raba jezika v konkretni situaciji).¹¹

Načeloma ne razlikuje med dvema vrstama odklonov, ki ju mora pojasniti psiholingvistična teorija. Najprej so tu tiste napake, ki jih ljudje hitro popravijo, kot npr. napačna artikulacija, napačni

⁹ »Pretvorba (transformacija). 1. V delu Zelliga Harrisa formalna, statična, neusmerjevalna trditev (statement), ki izraža sistematični odnos med dvema stavčnima vzorcema, to je linearnima nizoma prvin, kot npr. med aktivnimi in pasivnimi strukturami v angleščini. V Harrisovi konceptiji ni bila nobena od struktur bolj osnovna ali izpeljana iz druge. 2. V zgodnjem delu N. Chomskega in njegovih kolegov formalna, usmerjevalna trditev, ki izraža sistematični odnos med dvema stavčnima vzorcema, to je linearnima nizoma prvin, kot npr. med aktivnimi in pasivnimi strukturami v angleščini. V njegovi konceptiji velja ena od struktur za osnovno, druga pa za izpeljano iz nje v procesu pretvorbe, ki jo vidi kot učinkovanje na nize sestavin. 3. V obdobju okrog 1965 do okrog 1976 formalna, usmerjevalna teza, ki predstavlja sistematični odnos med dvema poddrevesoma, kjer je eno drevo osnovno in drugo izpeljano iz njega s pomočjo pretvorbe, to je delovanjem na poddrevo. V tej konceptiji je mogoče obravnavane strukture natančno določiti do resnično neskončnih podrobnosti. 4. Od okrog 1976 formalna, usmerjevalna predstava, podobna opisani v točki 3, toda različna v tem, da so se močne sile usmerile v možno označitev vključenih poddreves, predvsem do te mere, da ne sme biti nič natančno določenega razen zahteve, da morajo biti nekatere kategorije neke prisotne pred in po uporabi pretvorbe. Pretvorbni krog. V standardni teoriji pretvorbne slovnice glavno načelo vodenja uporabe večine pretvorbni pravil na drevesu. Nekatera vozlišča, imenovana krožna vozlišča (cyclic nodes), so dogovorni vozli s posebnim statusom, zato so tista poddrevesa, kjer prevladuje krožno vozlišče, imenovano krožno področje/torišče. Ko so pretvorbe izvršene na drevesu, se morajo vsa pravila, podrejena krogu, najprej izvršiti na nižjem krožnem področju drevesa, nato na naslednjem višjem in tako dalje, dokler niso izvršena na najvišjem možnem področju; vsaka posebna uporaba pravil na posebnem področju se imenuje samostojni krog. Najpogosteje sta kot krožni vozlišči označeni kategoriji S (stavek) in NP (nominalna fraza), čeprav so bili dani še drugi predlogi. Načelo pretvorbne kroga (pogosto preprosto imenovanega krog) se je ohranilo v vezalno-vezovalni teoriji, čeprav se zdi, da velja za manj osrednje kot prej. V standardni teoriji so bila nekatere pravila, npr. WH-premik (KZ-premik — vprašanja, ki se začnejo z vprašalnici na K in Z, op. S. K.), med osrednjimi pravili izvzeta kot pogoj za krog, toda v vezalno-vezovalni teoriji so vse pretvorbe podrejene prav temu premiku.« (Trask, 1993: 281-283.)

¹⁰ Ideje N. Chomskega so bile prvotno zapisane v obsežnem in prepovedanem delu Logična struktura jezikoslovne teorije (The Logical Structure of Linguistic Theory), dokončanem l. 1955, vendar do leta 1975 neobjavljenem. Lingvisti so postali pozorni na to teorijo l. 1957, ko je izšla knjiga N. Chomskega z naslovom Skladenjske strukture (Syntactic Structures), ki je nudila kratek programski očit predmetnega področja. Njegove ideje je večina uveljavljenih jezikoslovcov sprejela z vljudnostjo, vendar z malo zanimanja; toda z velikanskim navdušenjem jih je sprejela mlada generacija jezikoslovcov in v nekaj letih je tvorbo-pretvorbna slovnica postala ortodokсна smer v ameriškem jezikoslovju. Spremembo je spremljalo veliko grenkobe, kot opisuje Newmeyer (1986). Leta 1965 je Chomsky objavil Vidike skladenjske teorije (Aspects of the Theory of Syntax), kjer je predstavljal različico tvorbo-pretvorbne slovnice, ki je bila precej drugačna od prvotne verzije in mnogo razumljivejša. Med drugim je v teorijo vključil tudi semantiko, ki je leta 1957 še nima./ Teorija, opisana v Vidikih, je hitro postala znana kot standardna teorija tvorbo-pretvorbne slovnice. (Precej časa so študenti jezikoslovja imenovali knjigi iz l. 1957 in 1965 Stari in Novi testament.) Tvorbo-pretvorbna slovnica je bila prvi jasni generativni pristop k slovnici v modernem času. Dolgo časa je ostala tudi edini. Pomeni revolucijo v raziskovanju jezikoslovja na splošno in še posebej skladenje. Tvorbo-pretvorbna slovnica je bila presenetljivo močna, toda dokazano je, da je bila opazno slaba pri analiziranju širokega spektra slovnčnih pojavov; v tem času je doživela številne in stvarne modifikacije (razširjena standardna teorija in popravljena razširjena standardna teorija); v zgodnjih osemdesetih letih jo je spodrinila njena neposredna potomka — vezalno-vezovalna teorija.« (Trask, 1993: 282-283.)

¹¹ Na tem mestu prikazujemo le strnjeno teorijo Noama Chomskega in njegovih sodelavcev, in sicer le toliko, kolikor se zdi nujno potrebno za razumevanje izbranih slovnčnih prvin in besedilih otrok.

naglasli ali pomanjkanje v ujemanju med osebkom in povedkom. Drugič, tu so vprašanja, ki se jim ni mogoče izogniti, npr. težava v razumevanju stavkov, ki jim težko določimo odnosnico.

V slovnici je določeno, katere serije besed so možni stavki jezika, še posebno pa njihove skladske strukture. Ta je izražena v obliki serije pretvorbnihi pravil. Nameravan pomen pretvarjanja je abstrakten. Vendar pa slovnica ni poročilo o tem, kako govorniki proizvajajo izreke, ko govorijo, nemara celo ne odraža načina, kako je organizirano vedenje. Psiholingvistična teorija samo natančneje določa, kako je jezikovno vedenje mentalno predstavljeno. Stališče, ki ga zastopa Chomsky, je, da so slovnicihna pravila, kot so jih odkrili jezikoslovci, shranjena v mišljenju, vendar o tem ni nobenega odločilnega dokaza. Psiholingvistična teorija bi morala poleg tega pojasnjevati tudi, kako je jezikovno vedenje uporabljano, hkrati pa mora biti kompatibilna (harmonična) s teorijami kognitivne psihologije tako, da lahko skupaj s teorijama spomina in pozornosti razložijo, zakaj ljudje delajo napake pri razumevanju in proizvajanju jezika.

Chomsky je formaliziral idejo o deljenju stavkov in besednih zvez na dele, uporabljajoč pravila strukture besednih zvez. Pravilo frazne strukture potrjuje, da je (a) popolni izraz večinoma, toda ne vedno, besedna zveza (člen na levi strani pravila), narejen iz enega ali več drugih izrazov, ki so lahko besedne zveze ali samostojne besede (členi na desni strani pravila), in (b) da se členi na desni strani pojavljajo v določenem redu. Nekatera pravila frazne strukture za angleški jezik so prikazana spodaj skupaj s pojasnilom, kaj pomenijo. Puščico lahko preberemo kot »narejen iz« (prepiši v). Pravilo frazne strukture se lahko pri opisu posameznega stavka uporabi večkrat.

S	→	NP VP
NP	→	DET N
VP	→	V
VP	→	V NP

Ker je na levi strani fraznostrukturnega pravila samo en konstituent, se veje drevesa ne morejo ponovno srečati. Chomsky je dokazal, da samo intuicija še ni zadosten pogoj, da bi lahko združevali besede v stavek. Fraznostrukturna analiza pa je uspela pojasniti široko lestvico skladske dejstev, na katere rojeni govorec ni neposredno opozorjen, marveč jih v procesu tvorjenja jezika nezavedno uporablja.

Med kognitivnimi lingvisti pa se je pojavil dvom v možnost take delitve jezikovne strukture. Langacker (1991: 105) zato postavlja nekoliko drugačno shemo: jezikovno strukturo sestavljajo jo tri komponente, semantična, fonološka in simbolična, ki so v slovnici predstavljene z ustreznimi enotami. Vendar pa se simbolična struktura ne razlikuje od semantične ali fonološke.

Simbolične enote so bipolarne. Sestavljene so iz semantične enote na eni strani in so v povezavi s fonološko enoto na drugi strani. Besedišče, oblikoslovje in skladnja¹² so v kognitivni lingvistiki pojmovani kot simbolične komponente, ki tvorijo zapovrstje simboličnih enot.

1.2 Simbolična narava slovnice

Najmanjša simbolična enota so morfemi, ki združujejo fonološko in semantično predstavitev. Npr. beseda *pes-φ*, ki je sestavljena iz dveh morfemov, *pes* + *φ*, je na glasoslovni ravni sestavljena iz manjših enot, fonemov [p|l-əl-ls], ki so med seboj povezani na sintagmatski osi.¹³

Tudi semantični pol je kompleksen, predstavimo ga kot [PES]. Beseda kot celota nastane, ko se oba pola združita, to pa se zgodi takrat, ko besedo izrečemo. Oba pola pa postavimo v simbolično

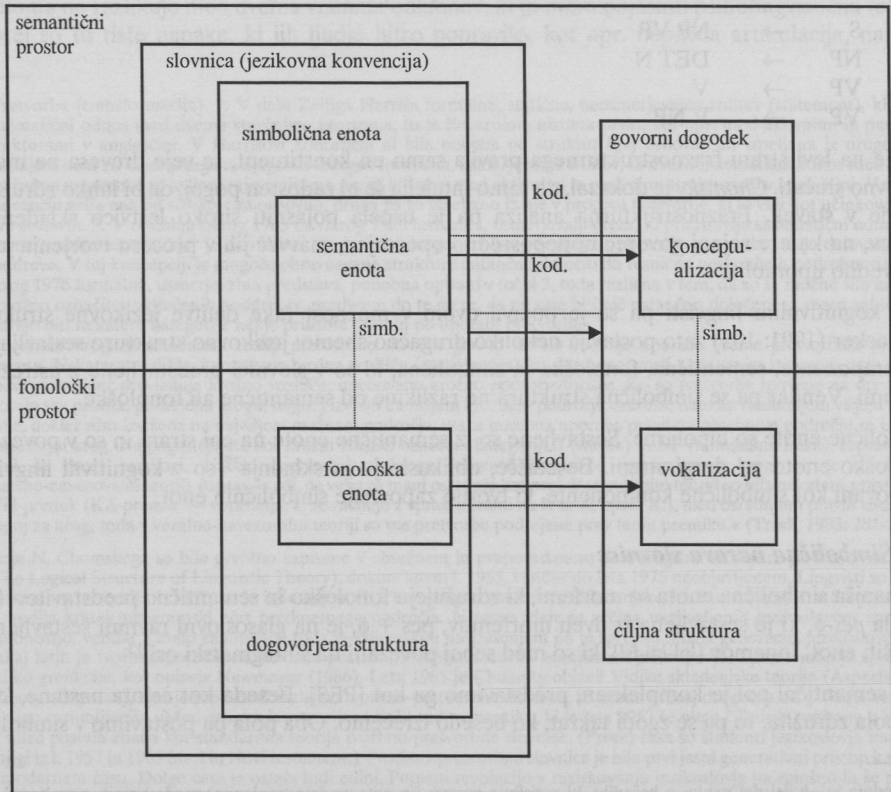
¹² Skladnja je »t/isti del nauka o besedilu, ki raziskuje naravo (in nato podaja tipologijo) medsebojnih zvez besed, zvez besednih zvez, stavkov in povedi, ali ki uči, kako se poved in njene sestavine tvorijo. — Sopom. sintaksa.« (Toporišič, 1992: 274.) Po Trasku (1993: 273) pa je skladnja »veja/panoga slovnice, ki se ukvarja z organizacijo besed v večje strukture, predvsem v stavke; tudi preučevanje stavčne strukture«. Obema definicijama je skupno, da kot predmetno področje označujeta zvezo besed.

¹³ O izrazu glej tudi De Sausurre, 1997, in Kranjc, 1998.

zvezo, ko ju razstavljamo in analiziramo: [[PES]]/[lpl-ləl-lsl]]. Podobno kot pri besedi poteka tudi proces tvorjenja daljših, kompleksnejših struktur.

Simbolična struktura je torej po Langackerju (1987: 76-78) bipolarna, sestavljena iz fonološkega in semantičnega pola in zveze med njima. Iz te svoje predpostavke izpelje povezavo s semantičnim in fonološkim prostorom kot dvema širokima vidikoma človekove kognitivne organizacije. Če pa obstajata semantični in fonološki prostor, potem lahko na podlagi obeh definiramo tudi bipolarni simbolični prostor in simbolično strukturo v njej. Simbolično strukturo tako tvorita semantična struktura na enem polu in fonološka struktura na drugem ter interakcijski odnos med obema. Ta odnos ju povezuje v simbolično enoto. Pri tem moramo razlikovati med simbolizacijo (simb.) in kodiranjem (kod.). Simbolizacija je po Langackerju (1987: 77) »odnos med strukturama v semantičnem in fonološkem prostoru, če ta odnos tvori enoto, ki je že v nekem jeziku ali je ustvarjena v trenutku posebne rabe. Kodiranje pa, na drugi strani, stopa preko meje med konvencijo in rabo. Poiskati mora primerno ciljno strukturo, ki ustreza izbrani enoti znotraj pričakovane stopnje tolerance med dogovorom in realnostjo.« Oceniti mora torej pragmatične okoliščine konkretnega govornega položaja in izbrati tako ustrezno strukturo kot ustrezno zvrst besedila.

V nadaljevanju povzemamo grafično ponazoritev simboličnega prostora (Langacker, 1987: 77).

Simbolični prostor

Poglavje o nekaterih splošnih in zgodovinskih usmeritvah, ki so vodila razpravljanja o tradicionalni delitvi jezikovne problematike na jezikovne ravnine, zaključujemo z diametralno nasprotnim

stališčem kognitivnih lingvistov, ki jezikovno strukturo vidijo kot enoto treh sestavin — semantične, fonološke in simbolične, kot jo je nakazal že De Saussure. S tem je sklenjen krog s strukturalizmom in De Saussurjem kot njegovim utemeljiteljem. V področje svojega raziskovanja tako kognitivna lingvistika vključuje vprašanja, ki so bila iz tradicionalnih skladenjskih razpravljanj izključena ali pa jim ni veljala osrednja pozornost, med njimi predvsem deikti in vzpostavlanje reference, ker sta bili ti dve poglavji vključeni v semantiko, ta pa ločena od systemske skladnje, medtem ko je v besedilni skladnji od sredine sedemdesetih let naprej že njen sestavni del.

1.3 Sklep

Jezikoslovci, ki delujejo v okviru teoretskega področja, imenovanega kognitivna lingvistika, dokazujejo, da je njihov opis jezikovnih pojavov nemogoč brez opozorila na kognitivne sposobnosti tistega, ki »uporablja« jezika. Kognitivni lingvisti delijo s funkcijskimi jezikoslovci delovno hipotezo, da funkcija jezika (komunikacija) omejuje vrsto slovničnih oblik v naravnih jezikih. Jezikoslovci, ki zastopajo kognitivni/funcijski vidik, so opisali slovnico kot sistem za izražanje (kodiranje) odnosa med izreki in njihovim pomenom. To izražanje (kodiranje) je prikazano kot sorazmerno neposredno: slovnica je seznam ali inventar povezav med izreki in njihovo semantično in pragmatično interpretacijo. Lastnosti kodirnega sistema naj bi bile naslednje:

- slovnična pravila v inventarju so ponazorjena s pari izrek — pomen in niso nujno eksplicitno predstavljena (opisana);
- strukturna pravila (regularne oblike) med paroma vhodni — izhodni podatek (input — output) so povzeta in predstavljajo temelj (osnovo) za tvorjenje in razumevanje novih izrazov (besedil);
- uporaba konvencionalnih izrazov predstavlja velik delež slovnične zmožnosti;
- prototipi obveljajo, ko podobni vzorci okrepijo drug drugega;
- nepravilni vzorci se obdržijo, če se pogosto pojavljajo;
- osnovo za jezikovno kodiranje dogodkov tvori bogat niz kognitivnih sposobnosti.

Na konceptualne združljivosti med povezovalnim in kognitivno-funcijskim pristopom opozarjajo različni avtorji, med njimi smo izbrali Langackerja, E. Bates in MacWhinneya.

Jezikoslovci vseh teoretskih smeri se strinjajo v tem, da slovnica predstavlja sistem za udejanjanje komunikacijskega namena. Cilj jezikoslovne teorije je, označiti lastnosti kodirnega sistema, ki to omogoča. Generativisti so dolgo verjeli, da je njegova ključna lastnost ta, da ga ni mogoče opisati z referenco na konceptualne bitnosti. Poudarjali so, da je lastnosti slovnice treba opisati samo s čistimi jezikoslovnimi termini, kar je imelo zelo velik vpliv in je odvracalo pozornost od prave predmetnosti, to je od besedila. S tem namenom so se lotili opisa. Zgodovinski cilj generativne paradigme je bil — pripraviti metodo za izdelavo popolnoma eksplicitnih (določenih) slovnice. Taka slovnica je tista, ki jo je mogoče opisati brez sklicevanja (in nanašanja) na inteligenco razumevaločega bralca (Chomsky, 1965). Na začetku (s Chomskym) je bila razumljena kot aparat ali formalno sredstvo, ki lahko tvori vse in samo slovnične stavke nekega jezika. Vendar se pri tem zdi potrebno usmeriti pozornost tudi v komunikacijski namen, ki ga ima sporočevalec. Če bi npr. želeli razložiti, zakaj ima jezikovni sistem takšno obliko, kot jo ima, se zdi naravno raziskati namen, vsebino in smisel kodirnega sistema. Pri razlaganju strukture Morsejeve abecede se najprej srečamo z razlogom, zakaj je uporabljen ta in ne drugi kod, potem s sredstvi, ki so na voljo za prenos koda, in ne nazadnje z zmožnostjo procesiranja informacije pri sporočevalcu. Podoben je tudi cilj kognitivnih in funkcijskih lingvistov, ki težijo k temu, da bi razumeli, kako so prvine površinske strukture (npr. odnosi med različnimi prvimi besedila in izreki, besedni red, struktura stavka, sklonski sistem in podobno) določene s komunikacijskimi cilji, pragmatiko govorne situacije in človeškim kognitivnim aparatom.

Funcijski lingvisti vidijo funkcijo slovnice v kodiranju in dekodiranju sporočil. Definirajo jo kot (Langacker, 1991) konvencionalizirano in shematizirano serijo oblikovno-pomenskih parov. Ta serija se udejanja v obliki, ki je aktualen ali mogoč izrek. Pomen je torej razumljen tako splošno,

da obsega konceptualizacijo v celoti, vključuje pa tudi komunikacijsko funkcijo in zunajjezikovne vidike govornega dejanja. Shematizacija ali shema je povzetek oblike oziroma pomena. Tipično se uporablja za opis stalnosti v veliki seriji pojavljajočih se oblik ali pomenov. Langacker (1987) te abstraktne pare imenuje *simbolične enote*. V taki interpretaciji slovnice imajo vse slovnice oblike konceptualno osnovo, čeprav je ta pogosto zelo abstraktna. Zato ni jasnega ločevanja med slovnico, semantiko in pragmatiko, ker so v slovnici opis vključene tudi semantične in pragmatične strukture.

Langacker (1987) je slovnico opisal kot seznam ali inventar slovnicih konstrukcij z nekaterimi posebnimi lastnostmi.

1. Seznam obsega prevladujoče jezikovne pravilnosti z izjemami in aktualnimi posebnostmi.
2. Pravila niso predstavljena neposredno, marveč so implicirana v popisu oblikovno-pomenskih parov.
3. Druženje v oblikovno-pomenske pare je konvencionalno in posebno za vsak jezik, zato ga je najbolj smiselno pojmovati kot naučeno.
4. Jezikovno kodiranje dogodkov omogoča in podpira bogat niz kognitivnih zmožnosti.

Na osnovi teh dveh pristopov, to je funkcijskega in kognitivnega, bomo v nadaljevanju analizirali nekatere prvine iz skladenjskega opisa otrokovih govornih besedil, ker poleg tega, da kažejo prepletanje in odvisnost med kognitivnim in jezikovnim razvojem, kažejo tudi načine oblikovanja mehanizmov za odkrivanje aktualnih pomenov v besedilu.

2.1.0 Skladenjskostrukturna zgradba otrokovega govornega diskurza

Med dejavnike, ki vplivajo na razvoj otrokovega govora, sodi tudi neke vrste občutljivost za konstitutivne strukture jezika. Zdi se, da že otrok v enobesednem¹⁴ obdobju razvoja govora vé, da besede v nizu niso izolirane, ampak so del višjih enot, izrekov, ki opravljajo komunikacijsko funkcijo in prenašajo informacijo o pomenu manjših enot, ki sestavljajo to večjo enoto. Izreki so sestavljeni iz manjših pomenskih enot. Na strukturni ravni pa govorimo o večjih enotah — povedih, sestavljenih iz besednih zvez. Najmanjša enota take strukture je beseda. Da bi se torej otrok naučil jezika, mora odkriti, da so vhodni podatki (besede), ki jih sliši, povezani v enote in da te določajo njihov pomen. Seveda pa pomena ne določajo le najmanjše enote (besede). Odvisen je tudi od načina kombinacije najmanjših enot (besedni red ...) in od konteksta,¹⁵ v katerem je bil izrek izrečen. Jezik torej ni sestavljen iz izoliranih besed, marveč iz strukturiranih enot, ki jih tvorijo besede. Otrok, ki se uči jezika, se mora zavesti teh konstitutivnih struktur, ker bo le tako lahko iz oblike izpeljal pomen.

Zavedanje konstitutivnih struktur jezika je mogoče opazovati le na konkretnem gradivu posnetega govora otrok. Zato bo v nadaljevanju teoretično razpravljanje o posameznih prvinah skladenjskega opisa vpeto v konkretne kontekste otroškega govora.

2.1.1 Konstitutivna struktura stavka

O tem, kako otrok razločuje konstitutivne strukture, se ne vé veliko. Analiza otrokovega govora sicer nudi vpogled v skladenjske strukture, ki jih otrok tvori, vendar ničesar ne pove o načinu razločevanja. P. Bloom (1990) je v skladenjski analizi otroškega govora opazil, da otroci med 18. in 34. mesecem v spontanah izrekih upoštevajo konstitutivno strukturo. V gradivu se niso nikoli pojavljale možne, toda pomensko neustrezne konstitutivne besedne zveze, kot npr. *mlad avtomobilček*, pojavljale pa so se besedne zveze *mlada mamica*. Kot konstitutivna struktura se

¹⁴ Enobesedno obdobje v razvoju govora se začne okrog prvega leta, ko otrok izgovarja prve besede najprej po govornem vzorcu, kasneje pa tudi že samostojno. Več o fazah razvoja govora v Kranjce, 1992 in 1995.

¹⁵ Kontekst je nadpomenka za okoliščine, v katerih poteka govorno dejanje, in sobesedilo.

pojavnajo izreki, v katerih je pri drugi ponovitvi samostalnik nadomeščen z zaimkom. Otroci nadomeščajo samostalniške besedne zveze z zaimki že pred tretjim letom, kar kaže tudi primer iz posnetega dialoga med otroki, starimi tri leta.

Kontekst: otroci se igrajo z različnimi vrstami igrač. Ena od njih je tudi torbica. Igrajo namreč različne vloge (šolarji, mamice, ki se odpravljajo v službo, odrasli na poti v trgovino, priljubljena vloga, ki jo otroci igrajo, je tudi poštar). Eden od otrok je našel torbico, ki je niso mogli zapreti, ker je imela zlomljeno sponko. Med njimi se je potem vnel prepir, kdo je povzročil škodo. (Posneto 11. 11. 1992.)

- Rok: *Lej ga.*
 Lucijan: *Lej, kaj je to. Kdo spet to kvaru? (Kdo je to pokvaril?)*
 Marcel: *Kdo je to kvaru?*
 Lucijan: *Ti si kvaru to.*
 Rok: *Gledu.*
 Marcel: *Nisem.*
 Rok: *Kaž. Kaž. (Pokaži!)*
 Lucijan: *Kdo pa je to pokvaru?*
 Rok: *Kaž. Kaž.*
 Lucijan: *Jes sem to kvaru.*
 Iztok: *Jes bom. Kaži ga. Glej.*
 Sarah: *Spet.*
 Lucijan: *To tuki tko dau.*
 Sara: *Ja. Kvalu je.*
 Sarah: *Pokvaru je.*
 Marcel: *Jes nisem kvaru. Ja.*
 Iztok: *To tobica. Tobica. Neki vrgu je. (To je torbica.)*
 Rok: *Čak. Kvaru je.*

Iz navedenega odlomka pogovora med otroki je razvidno, da so otroci sposobni vzpostavljati reference in nadomeščanja samostalniške besedne zveze, s katero primarno vzpostavljamo referenco. Ime stvari, ki so jo pokvarili oziroma je že bila pokvarjena, je zamolčano do zadnje izmenjave. O njej govorijo le kot o nečem brez imena, vendar moramo vedeti, da jo je imel Lucijan ves čas v roki. Vzpostavljane nanašalnega razmerja je bilo zanje torej neproblematično, in sicer zaradi situacije, v kateri je predmet prisoten. Referenco izražajo samo s kazalnimi zaimkom *to*, ki se osemkrat ponovi. V prvem vprašanju (Lucijan: *Kdo spet to kvaru?*) je celo izpuščen pomožni glagol *je*, kar si lahko razlagamo kot posledico vznemirjenosti, ki jo je otrok čutil, ko je skušal razjasniti nastali položaj. V odgovoru na drugo vprašanje pa opazujemo posebni, zaznamovani besedni red — postavljanje kazalnega zaimka na konec izreka. Otrok je namreč s tem poudaril, da misli prav to in samo to igračo, torej ne katerekoli druge, ki je tudi pokvarjena. Ob tem moramo opozoriti tudi na izpuščanje predpone *po-* in na samokorekturo v enem od naslednjih izrekov, vendar hkrati tudi na vračanje k obliki besede brez predpone. Taka oblika tvorjenih glagolov brez predpone je značilna predvsem za zgodnje obdobje razvoja otrokovega govora, v drugem obdobju pa je prisotna predvsem v posebnih okoliščinah, ko so otroci ali zelo razburjeni ali pa utrujeni, zaspani in ne pazijo več toliko na svoj govor.

Tudi raziskave otrokovega razumevanja govora do zdaj niso dale kakšnih opaznih razlag procesa razločevanja konstitutivnih struktur. Pri njihovem razločevanju otroku zelo pomagamo z različnimi zvočnimi signali. Očitna informacija o tem, da gre več besed skupaj, je, da jih izgovorimo kot eno enoto med dvema vdihoma, od druge skupine besed pa jih ločimo s krajšim premorom.¹⁶ Med otroki so velike razlike v procesu razločevanja konstitutivnih struktur, ne vemo pa, kdaj in kako pride do tega.

¹⁶ Take premore merimo v mikrosekundah.

Ob teh vprašanjih se postavlja še eno, ki se zdi bistveno za pridobivanje jezikovne zmožnosti, in sicer, kdaj otrok ugotovi, da se jezik na nekaj nanaša ali da je mogoče jezikovne konstituente preslikati v neki pomen. Nekateri avtorji trdijo (Hirsh-Pasek, Michnick Golinkoff, 1996: 76), da je pri otroku že ob koncu prvega leta navzoče načelo reference; besede je namreč mogoče preslikati v otrokove predstave predmetov, dejanj in lastnosti v okolju. V definiciji smo se srečali s pomenoma *besede* in *preslikave*, s konceptoma, ki zaposlujeta mnoge jezikoslovce, filozofe in psihologe. Za naše predstavljanje naj na tem mestu zadostujeta razlagi Lyonsa (1977). »Beseda (ali skupina besed), s katerimi vzpostavljamo referenco, je glasovna oblika, ki ima arbitraren odnos do koncepta, ki ga predstavlja. Preslikava se nanaša na simboličen odnos med besedo in dogodkom ali predmetom, ki ga predstavlja.« Zdaj pa se bomo ustavili še ob vprašanju, kako poteka proces tvorjenja besedila od prve besede do večbesednih izrekov.

2.1.2 Od besede do besedila

V obdobju intenzivnega učenja jezika (od prvega do tretjega leta) gre otrok skozi tri glavne stopnje. Na prvi stopnji je njegova sposobnost produkcije omejena na enobesedne enote, imenovane holofraze, na drugi se zmožnost tvorjenja poveča na več enot znotraj enega izreka, na tretji stopnji pa doseže zmožnost tvorjenja zapletenejših večstavčnih besedilnih enot. V tem času otrok ne le pridobi zmožnost tvorjenja daljših besedil, marveč se izpopolni v obvladovanju znakov tudi na drugih jezikovnih ravninah.

Besede s prve stopnje, ki so sicer že izreki s propozicijsko vsebino (PROP) in komunikacijsko funkcijo (KF), se tako po obliki kot po pomenu dostikrat ločujejo od besed odraslih. Obe razliki sta posledica stopnje otrokovega kognitivnega razvoja. Zanj je značilno, da otrok prej razlikuje med glasovoma na začetku besede oziroma pred naglasom, prej razlikuje med besedami, ki se razlikujejo v več kot enem fonemu, in besedami, ki so različne po samoglasnikih. O popolnem glasovnem zaznavanju lahko govorimo šele pri dveletnem otroku, ki pa težje prepozna svoje besede kot besede sogovorca. Poudariti kaže tudi to, da »zaporedje v razvoju govornega izražanja nujno ne sledi zaporedju glasovnega zaznavanja« (Marjanovič-Umek, 1990: 27). Otrokove besede se od besed odraslih na glasoslovni ravnini razlikujejo po tem, da otrok izpušča nepoudarjene zloge, podvaja zloge, izpušča foneme (končni in začetni soglasnik ali začetno soglasniško skupino), dodaja samoglasnike in zamenjuje foneme, kar se kot posledica kaže tudi na morfološki ravnini. P. Reich (1986: 48-49) pa navaja sedem teoretično možnih odnosov med otrokovim pomenom posameznih besed in pomenom, ki ga imajo iste besede v besednjaku odraslih.

1. Zožen pomen, ko beseda otroku pomeni le nekatere konkretne referente, drugih, ki jih tudi poimenuje ista beseda, pa ne.
2. Preširok pomen, ko je pomen besede za otroka širši kot za odraslega, npr. *teta*, ki otroku ne pomeni le osebe, ki je z njim v sorodu, ampak vse osebe ženskega spola.
3. Popolna prekrivnost pomena pomeni, da imata besedi v besednjaku otroka in odraslega popolnoma enak pomen. V zgodnjem otrokovem govoru se le redko pojavlja.
4. Delno prekrivanje, ko je otrokov pomen besede na nekaterih področjih razširjen, na drugih pa zožen (primer beseda *kolač*, ki jo je otrok uporabljal za borovničev kolač in borovnice, ne pa tudi za druge vrste kolačev).
5. Neprekrivanje, pri čemer se otrokov pomen neke besede niti delno ne prekriva s pomenom besede pri odraslem. (Primer takega pomenskega odnosa med dvema besedama je beseda *odpadek*,¹⁷ ki jo je otrok uporabil za poimenovanje *majhnega odpada*, v besednjaku odraslega pa je beseda *odpadek* rezervirana za poimenovanje smeti.)

¹⁷ Uporabljena beseda kaže, da otrok sicer obvlada pravila tvorjenja besed, in sicer dodaja obrazilo *-ek* za majhno stvar moškega spola pri tipu modifikacijske izpeljanke, ne pozna pa prvega pomena tvorjene besede, to je »1. kar se v

6. Besed ni v besednjaku odraslega. V tem primeru otrok izgovarja besede, ki jih tvori sam, imenujemo jih *idiomorfi* (Marjanovič-Umek, 1990: 25), te pa kasneje izginejo iz otrokovega besednjaka.

7. Besed ni v besednjaku otroka, kar pomeni, da se otrok teh besed še ni naučil.

Pomen otrokovih enobesednih izrekov lahko razberemo iz konteksta, v katerem je bil izrek izrečen, pogosto pa nam pri tem procesu pomaga tudi intonacija, s katero je otrok opremil svoj izrek.

Vrsta študij o enobesedni fazi razvoja govora (Bates, MacWhinney, 1979: 190) ugotavlja, da enobesedni izreki izražajo predvsem nove, spreminjajoče se in negotove informacije. Ozadje neke informacije ali dana informacija, relevantna za pomen izreka, sta le redko izražena. Če je taka informacija slučajno izražena, potem so za to uporabljena nejezikovna sredstva, kot so npr. kretnje, s katerimi pokaže na predmet. Bistven problem za otroka v tem primeru je, naučiti se, da manj pomembna informacija ni nujno manj pomembna tudi za poslušalca, da torej obstajajo razlike v vedenju in besedilnih svetovih udeležencev v komunikacijskem procesu. Prvi enobesedni izreki ne izražajo konceptov, marveč predvsem otrokove komunikacijske namere.

Najpopolnejše zbirke otrokovih enobesednih izrekov nudijo dnevniški zapiski. Za slovenski otroški govor sta znana dva taka dnevniška zapisa, in sicer Kolaričev iz leta 1959 in Žagarjev iz leta 1992 (glej Reference na koncu prispevka). Prvi poleg seznama besed in izrekov avtorjevih vnukov prinaša tudi dragocen popis razvoja glasov v prvem obdobju razvoja govora. V svetovni strokovni literaturi pa je znanih več takih dnevnikov, med njimi je prav gotovo največkrat citiran in najbolj znan Leopoldov iz leta 1939.

Dnevniški zapis je podlaga tudi Hallidayevi študiji (1975) o enobesednih izrekih njegovega sina Nigela. Gradivo je zbiral od otrokovega devetega do osemnajstega meseca. Do šestnajstega meseca in pol je otrok izgovarjal le enobesedne izreke, njegov slovar pa je obsegal približno 50 besed.¹⁸ Halliday za to obdobje meni, da je še nemogoče govoriti o skladnji, ker da poteka neposredna preslikava med glasom in pomenom, ki ga otrok ne pridobi s pomočjo učenja iz jezikovnega okolja, marveč ga za svoje izreke ustvari sam. Tak otrokov jezik imenuje protojezik, vokalizacijo pa protobesede. Njihov pomen izhaja iz otrokove notranje sposobnosti izražati namere.

V gradivu je prepoznal šest funkcij, od teh so štiri pogoste (instrumentalna, urejevalna, interakcijska in osebna), dve (hevristična in predstavna) pa se pojavljata šele po šestnajstem mesecu.

Med številnimi semantičnimi taksonomijami otrokovih enobesednih izrekov smo izbrali Hallidayevo, ker se zdi s kognitivnega stališča zelo utemeljena, hkrati pa se da vanjo razvrstiti celotno zbirko enobesednih izrekov, posnetih v mlajši skupini otrok v vrtcu v Sevnici (glej Kranjc, 1998). Na tej stopnji smo torej preverili gradivo s Hallidayevo razvrstitvijo, v prihodnosti pa bi ga kazalo še natančneje pregledati morda tudi z vidika dopolnjevanja taksonomije.

Poglejmo si nekoliko bolj natančno vseh šest funkcij (Halliday, 1975).

1. Instrumentalna funkcija je namenjena zadovoljevanju otrokovih želja in potreb. Imenujemo jo lahko tudi funkcija *želim*.
2. Urejevalna funkcija se kaže v izrekih, s katerimi govorec nadzira vedenje drugih. Opisali bi jo lahko tudi z besedno zvezo *naredi, kot ti pravim*.

gospodinjstvu, vsakdanjem življenju izloči, zavrže kot neuporabno; 2. kar se pri predelavi, obdelavi česa odstarni, izloči kot neuporabno za prvotni namen« (SSKJ, 1994: 737). V SSKJ torej ni predviden pomen besede odpadke kot »majhen kraj, kamor odlagamo stvari, ki so neuporabne«.

¹⁸ Preden izgovori prvo besedo, otrok razume približno 100 besed. Okrog leta in pol otrok pozna 50 besed, po prvih 100 besedah pa njegov besednjak hitro narašča.

3. Interakcijska funkcija se uporablja za interakcijo s tistimi, ki so zbrani okrog otroka (funkcija *jaz in ti*).
4. Osebna funkcija pomeni izražanje otrokove lastne originalnosti (funkcija *to sem jaz*).
5. Hevristična funkcija služi za raziskovanje okolja (funkcija *povej, zakaj*).
6. Predstavno funkcijo otrok uporablja za ustvarjanje lastnega okolja (funkcija *igramo se, da smo ...*).

Po osemnajstem mesecu število besed pri otroku naraste, začne sodelovati v dialogu, skladnja se razširi na dvobesedne izreke in šest funkcij iz prvega obdobja se spremeni. Oblikujeta se dve osnovni funkciji jezika, to sta »matetična« in »pragmatična« (znanje in sporazumevanje ali slovnicična in sporazumevalna zmožnost).

Primeri, ki jih navajamo, so iz gradiva, posnetega v vrtcu v skupini otrok, starih okrog 18 mesecev. Besede se med seboj razlikujejo po intonaciji, tonskem pasu, v katerem so izgovorjene; predvsem pa njih in njihovo funkcijo definira kontekst, v katerem so izgovorjene.

<i>Izrek</i>	<i>»Prevod«</i>	<i>Pomen</i>
Instrumentalna funkcija		
dugo	daj mi drugo	splošna želja
dej	daj mi to	spošna želja
čaja	rad bi pil čaj	posebna želja
men	poglej me	posebna želja
Urejevalna funkcija		
dej	daj, stori to	poseben ukaz
moje	to je moje, pusti	poseben ukaz
ja	da	pozitiven odgovor
Interakcijska funkcija		
teta	Teta!	vzpostavljanje interakcije
atka	Katka!	poziv k skupni igri
lej	glej	zbujanje pozornosti ob nekem predmetu
Osebna funkcija		
pipi	to je škatla	posebno zanimanje za škatlo
haha	haha	veselje
Baka	to je Branka	zanimanje za Branko
kov	to je pokrov	posebno zanimanje za pokrov
Hevristična funkcija		
to?	kaj je to?	vprašanje
Predstavna funkcija		
ringa	ringa ringa raja	pesem
lalala	lalala	pesem
bimbom	bimbam	zvonjenje zvona

Prehod iz obdobja enobesednih izrekov v obdobje dvobesednih je zelo težko natančno določiti. Otrok besede izgovarja čedalje bolj skupaj, kar lahko opazamo tako ob glasovnih značilnostih besed kot v njihovem kontekstu. Besede si lahko sledijo na več načinov. L. Bloom jih je razdelila v

dva tipa, in sicer verižni in holistični tip. Verižno si besede sledijo druga drugi takrat, kadar se vsak enobesedni izrek nanaša na svoj dogodek ali aktivnost. (Posnetek iz vrta v Sevnici, 22. 10. 1992.)

- Kaja2: *Lej ga. A-gu. A-gu. Avto. Avto.*
 Sara: *Ni. Tkole.*
 Kaja2: *Aaa.*
 Vesna: *Ku-ku.*
 Lenart: *Lej ga.*
 Vesna: *Men dej. Men. Tkole. Lej ga, medo. Medo.*
 Gordana: *Pe-pe-pe.*
 Vesna: *Padu. (Kužek je padel.)*
 Doroteja: *Pala. Lej.*
 Lenart: *Šlo. Aha. Tam je. Padu.*
 Doroteja: *Na.*
 Lenart: *Stisni.*
 Doroteja: *Ni.*

Vsak od izrekov ima svojo lastno referenco. Otroci govorijo o avtomobilčku, medvedu, kužku, pripovedujejo o sebi in o svojih aktivnostih. Od verižno povezanih izrekov pa se ločuje holistična sekvenca, kjer se izreki nanašajo na isto aktivnost ali predmet. V deklinični vlogi si sledijo izreki *kaseto, krogec, la-la, lučkice, la-la, mikofonček*. Vsi so povezani z enim predmetom, to je diktafonom.

- Vesna: *Tako ma mama. Ta lala. Mama tut. Lučke. To ma mamica. Kaseto. Krogec. To la-la. Lučkice. La-la. Tole la-la. Mikofonček. (Mikrofonček.) Pastirička. Goga. (Gordana.)*

V primeru zapovrstja enobesednih izrekov so ti med seboj že bolj povezani, čeprav gre na prvi pogled samo za pomensko povezavo (isti referent). Ta tip povezave izrekov med seboj se pojavlja šele nekaj tednov pred prvimi dvobesednimi izreki in je pomemben predhodnik večbesednih izrekov. Pri tem pa je treba še poudariti, da s prvimi dvobesednimi izreki enobesedni izreki iz otrokovega govora ne izginajo.

3 Iz gradiva je moč razbrati, da se že otroci v zgodnjem obdobju razvoja govora začnejo zavedati konstitutivne strukture stavka. Seveda se ta proces odvija nezavedno, kaže pa se v njihovih besedilih. Iz otrokovih izrekov je mogoče sklepati tudi na primarne oz. sekundarne strukture v stavkih, ki so potencialni stavki nekega jezika.

Reference

- Anisfeld, Moshe (1984). *Language Development from Birth to Three*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Atkinson, Martin (1992). *Children's Syntax. An Introduction to Principles and Parameters Theory*. Oxford, UK — Cambridge, Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Bates, Elizabeth, Inge Bretherton, Lynn Snyder (1988). *From First Words to Grammar. Individual differences and dissociable mechanisms*. Cambridge — New York: Cambridge University Press.
- Bates, Elizabeth, Brian MacWhinney (1989). *Functionalism and the competition model*. V: B. MacWhinney, E. Bates (ur.). *The crosslinguistic study of sentence processing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloom, Lois (1973). *One word at a time*. The Hague: Mouton.

- Bloom, Lois (1991). *Language development from two to three*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloom, Lois (1993). *The transition from infancy to language. Acquiring the power of expression*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, Noam (1957). *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton & Co.
- Chomsky, Noam (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Chomsky, Noam (1972). *Language and Mind*. Enlarged Edition. New York — Chicago — San Francisco — Atlanta: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- Chomsky, Noam (1981). *Lectures on government and binding*. Dordrecht: Floris.
- Chomsky, Noam (1988a). *Language and problems of knowledge: The Managua lectures*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Fletcher, Paul, Brian MacWhinney (ur.) (1995). *The Handbook of Child Language*. (Blackwell Handbooks in Linguistics, 2). Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Fox, Barbara (1993). *Discourse structure and anaphora. Written and conversational English*. (Cambridge studies in linguistics 48). Cambridge: Cambridge University Press.
- Frazier, Lyn, Charles Clifton, Jr. (1996). *Construal*. (A Bradford Book). London, England — Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Garnham, Alan (1990). *Psycholinguistics: Central Topics*. London — New York: Routledge.
- Grepl, M. in Karlík (1986). *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Halliday, M. A. K. (1973). *Explorations in the functions of language*. (Explorations in Language Study). London: Edward Arnold (Publishers) Ltd.
- Halliday, M. A. K. (1975). *Learning how to mean: explorations in the development of language development*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. (1994). *An introduction to functional grammar*. London — Melbourne — Auckland: Edward Arnold.
- Harris, Catherine L. (1990). *Toward a Connectionist Representation of Grammatical Knowledge*. San Diego: University of California. (HTML format; <<http://crl.ucsd.edu/newsletter/4-2/Article1.html>>.)
- Hofmann, T. R. (1993). *Realms of Meaning. An Introduction to Semantics*. (Learning about Language). London — New York: Longman
- Kranjc, Simona (1992). *Govor predšolskih otrok*. (Diplomska naloga). Mentorica: prof. dr. Breda Pogorelec. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenske jezike in književnosti.
- Kranjc, Simona (1995). *Razvoj govora predšolskih otrok*. (Magistrska naloga). Mentorica: prof. dr. Breda Pogorelec, somentorica: prof. dr. Ljubica Marjanovič-Umek. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenske jezike in književnosti.
- Kranjc, Simona (1998). *Skladnja otroškega govora od prvega do tretjega leta*. (Doktorska disertacija). Mentorica: prof. dr. Breda Pogorelec, somentorica: prof. dr. Ljubica Marjanovič-Umek. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenske jezike in književnosti.
- Langacker, Ronald (1987). *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1. Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.

- Langacker, Ronald (1990). *The Rule Controversy: A Cognitive Grammar Approach*. San Diego: University of California. (HTML format; <<http://crl.ucsd.edu/newsletter/4-3/Article1.html>>.)
- Langacker, Ronald (1991a). *Concept, Image, and Symbol. The cognitive Basis of Grammar. (Cognitive Linguistics Research 1)*. Berlin — New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, Ronald (1991b). *Foundations of cognitive grammar. Vol. 2. Descriptive Application*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Marjanovič-Umek, Ljubica (1990). *Mišljenje in govor predšolskih otrok*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Meadows, Sara (1993). *The child as thinker. The development and acquisition of cognition in childhood. (Developmental Psychology/Cognitive Psychology)*. London — New York: Routledge.
- Nelson, Katherine (1996). *Language in Cognitive Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pogorelec, Breda. *Povzetek slovenske skladnje*. Ljubljana: tipkopis.
- Polansky, Kazimierz (ur.) (1993). *Encyklopedia jezykoznawstwa ogólnego*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Ossolineum.
- Reich, Peter A. (1986). *Language development*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1994). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Toporišič, Jože (1984). *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Toporišič, Jože (1992). *Enciklopedija slovenskega jezika. (Leksikoni Cankarjeve založbe. Zbirka Sopotnik)*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Trask, R. L. (1993). *A Dictionary of grammatical terms in linguistics*. London — New York: Routledge.
- Žagar, France (1992/1993). *Klemenov govorni razvoj v drugem letu njegove starosti. Jezik in slovnstvo XXXVIII, št. 7-8, 297-300*.

1. Glasoslovje

Simona Kranjc

UDK 81'276-053.2:81'367

SUMMARY

SYNTAX AND CHILD SPEECH

According to functional linguistics, the function of grammar is related to encoding and decoding messages. Grammar is defined as a conventionalised and schematised series of form-meaning pairs. This series is realised in a form that is an actual or possible utterance. Meaning is treated as such a broad category that it includes all conceptualisation as well as the communicative function and the extralinguistic aspects of a speech act. Schematisation or a schema is a summary of the form or meaning. Typically it is used to describe permanency is a large series of occurrences of forms or meanings. In this interpretation of grammar, all grammatical forms have a conceptual foundation, even though this foundation may frequently be very abstract. Therefore there is no clear

demarcation line between grammar, semantics and pragmatics, as the grammatical description includes also semantic and pragmatic structures.

This concept of grammatical description may also be applied to child speech. The empirical material provides evidence that children begin to develop an awareness of the sentence constituent structure at an early stage of speech development. The process is of course happening on a subconscious level, but it is reflected in children's texts. Their utterances allow us to draw conclusions about primary and secondary structures in sentences that are potential sentences of a particular language.

Mihaela Koletnik

UDK 811.163.6'282(497.4-18)

Pedagoška fakulteta v Mariboru

Ceršaški govor¹

Zahodno slovenskogoriško narečje, kamor spada ceršaški govor, uvrščamo v panonsko narečno skupino. Značilna zanj sta izguba tonemskih nasprotij in poznejše daljšanje starih skrajšanih in kratkih novoakutiranih samoglasnikov, zato se danes razlikujejo odrazi za te akutirane in stalno dolge samoglasnike. V pregibanju prevladuje nepremični naglasni tip na osnovi. Tvorba zloženih povedi se bistveno ne razlikuje od knjižne tvorbe.

0 Ceršak (716 prebivalcev), ki se prvič omenja l. 1215 z imenom Reinbertus de Cierberc,² je obmejno obcestno središčno naselje, ki leži na položnem pobočju in slemenu v severozahodnem delu Slovenskih goric, južno nad reko Muro. K naselju spadajo še zaselek Povhnice, del Novin in skupine novih stanovanjskih hiš ob cesti Šentilj v Slovenskih goricah-Sladki Vrh. Domačini kraj imenujejo 'Cirbek, sebe pa Cirbe'ža.ni. L. 1910 je nemška šolska družba Schulverein v kraju ustanovila svojo šolo, ki je prenehala delovati l. 1918, vendar pa so vsi slovenski otroci še naprej obiskovali šolo v Šentilju, ki se prvič omenja l. 1787. Od l. 1958 je v Ceršaku štirirazredna podružnična osnovna šola. Cerkev sv. Ilija, ki se prvič omenja l. 1329 in ki so jo l. 1523 Turki oropali in oskrunili, tako da so jo l. 1806 podrli in postavili sedanjo klasicistično cerkev, ter pokopališče sta v Šentilju. V vasi so krajevna skupnost, vrtec, pošta, več trgovin in gostiln. Čistih kmečkih družin skorajda ni več. Največjega gospodarskega pomena za vas in okolico je tovarna lepenke, obrat Palome iz Sladkega Vrha. Pred prvo svetovno vojno so bili v Ceršaku hudi narodnostni boji. Od Nemcev odvisni viničarji na Kozjaku in nemškutarji iz bližnje Selnice so bili hitlerjanski tudi v času okupacije.

1 Glasoslovje

1.1 Naglas in kolikost

Ceršaški govor spada k zahodnim slovenskogoriškim govorom, širše pa k panonski narečni skupini. Govor ne pozna tonemskega naglaševanja in tudi ne kolikostnega nasprotja. Izvedena sta bila oba splošnoslovenska naglasna premika: (1) pomik z dolgega in kratkega cirkumflektiranega zloga: *zlâto* → *zlatô*; *ôko* → *ôko* → *okô* ter (2) umik naglasa s končnega kratkega zloga na prednaglasno dolžino: *dûšâ* → *dûša*. Izveden je umik naglasa s končnega kratkega zloga na prednaglasni kratki samoglasnik: *ženâ* → *žena*; *kosâ* → *kôsa*; *maglâ* → *mâgla*; novo naglašeni samoglasnik se je podaljšal: *'žie:na*; *'ku:ôsa*; *'me:gla*.

Najmlajši so umiki tele vrste: (1) v posameznih besedah s cirkumflektiranega dolgega končnega, zlasti odprtega zloga: *b'la:go*, *'ne:bo*, *'pe:ra*, *'vô:ûxa*; (2) s kratkega cirkumflektiranega zloga: *'šu:rki*, *'ve:îski*, *'za:čnem*.

¹ Članek je nastal na osnovi gradiva, zbranega za jezikovno analizo severozahodnih goričanskih govorov v moji magistrski nalogi Severozahodni goričanski govori; mentorica red. prof. dr. Zinka Zorko.

² Blaznik, Pavel (1986). Historična topografija Slovenije II, Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500. Maribor: Založba Obzorja, 106.

1.2 Samoglasniški sistem

Samoglasniški sistem ceršaškega govora vsebuje dolge naglašene in nenaglašene samoglasnike.

1.2.1 Dolgi naglašeni samoglasniki³

i:	u:
i:i/e:i	u:u/o:u
i:ε:ε	u:o
ε:	o:
e:	+ ə
i:ε	
a:i	a:u
a:	

1.2.1.1 Izvor

- i: ← stalno dolgi u pred istozložnim -u ← -i: 'gu:or o'bi:u;
 ← staroakutirani i pred r: 'si:r, š'ti:ri;
 ← v prevzetih besedah in imenih: 'ci:gľ, g'li:t; 'Ci:rbek 'Ceršak', 'Mi:lan.
- u: ← prednaglasni o, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga, v položaju pred nazalnim soglasnikom: 'ku:nec, 'u:na;
 ← v prevzetih besedah: 'fu:rtox, 'ku:rboš, š'tu:rm.
- i:i/e:i ← stalno dolgi i: k're:i, 'le:išt, 'zi:iĵma;
 ← staroakutirani i v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu: brada've:iĵa, 'xi:iša, 'le:iĵa; 'ne:ič, 're:iĵ;
 ← v prevzetih besedah: f're:išna, 'pi:ičili 'mozolji'.
- u:u/o:u ← stalno dolgi u: 'do:uša, g'ru:uška, 'vo:uš;
 ← staroakutirani u v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu: 'bu:uĵva, 'ko:uĵra, 'mo:uĵa; 'ko:uĵp, k 'ro:uĵx;
 ← v prevzetih besedah: g'ru:unt, 'pu:ungrat, š'tu:unfe.
- i:ε ← staroakutirani ε: b'ri:εza, 'mi:εsto, st'ri:εxa;
 ← del novoakutiranih e v nezadnjem in novoakutirani e v zadnjem besednem zlogu: 'mi:εlem, 'ni:εso, 'si:εdĵ; k'mi:εt;
 ← redko prednaglasni e, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga: 'si:εstra, 'ti:εkla;
 ← v prevzetih besedah: 'ki:εtna, 'li:εder.
- u:o ← novoakutirani o v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu: 'bu:otra, 'xu:odim, 'u:ošĵ;
 g'ru:op, 'ku:oš, 'pu:ot;

³ V razvoju iz izhodiščnega sistema dolgih in kratkih samoglasnikov severnoštajerskega narečja in panonske narečne skupine sta se v slovenskoroški narečju vzporedno razvijala stalno dolgi jat in stalno dolgi o v e:i in o:y. V ceršaškem govoru sta se razvila v a:i in a:u, kot je to v sosednjem severnoštajerskem kozjaškem govoru, le da je tu razvoj jata potekal vzporedno s stalno dolgim e; v ceršaškem govoru je razvoj stalno dolgega e potekal vzporedno s stalno dolgim ε in stalno dolgim ə, kot je to v panonskih govorih. Pod vplivom kozjaškega narečja se je izgubil dolgi ū iz u:, dolgi i in u se diftongirata v i:i/e:i, u:u/o:u, stalno dolgi in staroakutirani e sta se razvila v ε:, stalno dolgi in staroakutirani o v o:, stalno dolgi in staroakutirani ĵ pa v a:y. Kratki naglašeni samoglasniki panonskih narečij, ki so nastali iz staro- in novoakutiranih v nezadnjih in zadnjih besednih zlogih, so se v ceršaškem govoru podaljšali, vendar pozneje kot v osrednjih slovenskih narečjih, zato se danes razlikujejo odrazi za te akutirane in stalno dolge samoglasnike. Da so procesi v spreminjanju še zelo živi, dokazuje tudi ceršaški govor s po dvema ali tremi različnimi odrazi za isti izhodiščni fonem.

- ← prednaglasni o, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga: 'du:obra, 'ku:osa, 'ku:otl̥;
- ← stalno dolgi o pred j: g'nu:oj, 'lu:oj.
- e: ← stalno dolgi e: 'le:t, 'pe:č, 'še:st;
- ← stalno dolgi ə: 'le:n, 've:s, z 'me:no;
- ← stalno dolgi in staroakutirani e v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu: i'me:, 'pe:t, g'le:dam; 'de:tela, s're:ča; 'ze:t;
- ← e po zapoznelem umiku naglasa s končnega kratkega zloga, če se naglas ni umaknil, ko je bil e še dolg: g're:da, 'je:čmen, p're:sti;
- ← del novoakutiranih ə v nezadnjem in novoakutirani ə v zadnjem besednem zlogu: 'me:ša, pre'me:kne; 'de:š, 'te:š;
- ← prednaglasni ə, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga: 'me:gl̥a, 'pe:kl̥;
- ← redko prednaglasni e, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga: 'te:ta;
- ← del novoakutiranih e v nezadnjem besednem zlogu: t're:tji, 'že:nim;
- ← staroakutirani e pred r: 'me:ra, 've:ra;
- ← v prevzetih besedah: 'pe:nzija, t're:geri.
- o: ← stalno dolgi in staroakutirani o: go'l̥o:p, k'l̥o:p, 'mo:š; 'go:ba, 'ko:ča, 'to:ča;
- ← o po zapoznelem umiku naglasa s končnega kratkega zloga, če se naglas ni umaknil, ko je bil o še dolg: 'mo:ški;
- ← redko prednaglasni o, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga: 'no:va, 'so:ba;
- ← -l̥ v skupini -rl̥: d'ro:, m'ro:, ž'ro:;
- ← v prevzetih besedah in imenih: b'l̥o:nt, k'n̥o:blix; Ce'l̥o:vec, 'Po:xorje.
- e: ← stalno dolgi e pred r: ve'če:r;
- ← stalno dolgi e pred j: 've:ja.
- o: ← prednaglasni o, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga, v položaju pred r: 'to:rk, z'go:mi;
- ← v prevzetih besedah: 'ko:r, 'ko:rp.
- ie: ← prednaglasni e, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga: 'čie:la, 'zie:m̥la, 'zie:na;
- ← redko ə, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga: 'die:ska;
- ← del novoakutiranih ə v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu: 'lie:xki, s'nie:xa; 'pie:s;
- ← e po zapoznelem umiku naglasa s končnega kratkega zloga, če se naglas ni umaknil, ko je bil e še dolg: 'jie:zik, 'mie:xka;
- ← staroakutirani e pred m in n: 'sie:me; ko'lie:no, 'pie:na.
- a:ī ← stalno dolgi ē: be'sa:īda, g'ra:īx, 'la:īs, m'la:īko, s'va:īča, z'va:īzda.
- a:ū ← stalno dolgi o: 'ba:ūk, 'ma:ūč, 'na:ūč, 'ša:ūla, 'va:ūs;
- ← stalno dolgi o in staroakutirani ū v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu skupaj z /u/: 'da:ūk, 'va:ūk; 'ba:ūxa, 'va:ūna; 'pa:ūx;
- ← v prevzetih besedah: fra:ūštik, pla'fa:ūn, 'ša:ūštar.

- a: ← stalno dolgi a: *d'va:, k'ra:l, 'la:s;*
 ← staroakutirani a v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu: *k'ra:va, 'ma:ti, s'la:ma; b'ra:t, 'ja:s, 'ta:m;*
 ← v prevzetih besedah: *'ca:jt, g'la:š, 'xa:mer.*
- ær ← stalno dolgi in staroakutirani r: *'bərʃ, 'čərʃ; 'gərča, 'xərbet.*

1.2.2 Nenaglašeni samoglasniki

1.2.2.1 Prednaglasni samoglasniki

1.2.2.1.1 Izvor

- i ← i : *ci'ga:n, zi'da:r;*
 ← a pred stalno dolgim o : *ti'ka:u;*
 ← u : *pis'ti:u, vi'či:u.*
- u ← v redkih knjižnih besedah: *u'je:tnik, žu'pa:n.*
- e ← e : *be'sa:ida, ve'se:la;*
 ← ě : *čre'pe:ija, le'sa:ini, sme'ja:t;*
 ← ę : *pre'de:ivo.*
- o ← o : *o'ta:va, ko'va:č;*
 ← q : *dlo'bu:qk, klo'pe:ij;*
 ← u : *so'ši:u, zgo'be:ila.*
- a ← a : *brada've:ica, stva're:ij;*
 ← v prevzetih besedah: *pla'fa:un.*
- ær ← r : *ər'ja:va, gər'me:ij;*
 ← ru : *dər'ga:uč;*
 ← ob onemitvi istozložnega i, e : *pər'ni:eso, sər're:ična.*

1.2.2.2 Ponaglasni samoglasniki

1.2.2.2.1 Izvor

- i ← i : *'xu:odim, 'ma:ti;*
 ← u : *'pa:zdixe;*
 ← -u⁴ v daj., mest. ed. m., s. sp: *k/pər b'ra:ti, k/pər te'lie:ti.*
- e ← e : *'nie:sem, 'pi:ęče;*
 ← ě : *č'lu:qvek, 'u:qbet;*
 ← ę : *'žie:ne* (im. mn.), *'pa:met;*
 ← ɔ : *'ku:qsec, 'pa:isek;*
 ← a pred r : *k'ra:meri, 'ri:xter;*
 ← a v breznaplglasnicah: *de, ze;*
 ← v prevzetih besedah: *š'tu:unfe.*
- o ← o : *'mi:ęsto, m'la:iko;*

⁴ V panonski narečni skupini se v daj. in mest. ed. m. sp. nepoudarjeni u preko ũ depalatalizira v i. Prim. Ramovš (1952: 32).

- ← q : 'lę:ipo (tož., or. ed.), 'žę:lot;
 ← skupine -il, -ěl, -al, -əl : 'xu:odo, 'vi:ędo, 'di:ęlo, 'ni:ęso;
 ← j : 'ja:boka;
 ← v prevzetih besedah: b're:itof, 'fa:rof.
- a ← a : ne'di:ęla, 'ža:gat;
 ← včasih ę : 'si:ędat, 'vi:ędat;
 ← pripona -ni- : po'tę:isnala, z'dę:ignali;
 ← v prevzetih besedah: 'ša:ųšťar.
- or ← zaradi redukcije samoglasnika ob r : 'bi:ębərca.
- j ← zaradi redukcije samoglasnika ob l : 'kę:isłca, 'ku:otł.
- ų ← zaradi redukcije samoglasnika ob n : 'na:ųšťca, s'vi:ęčņca.

1.3 Soglasniški sistem obsega zvočnike *l, r, m, n, j, j̄, v* (z variantama *f* in *ų*) ter nezvočnike *p, t, k, s, š, b, d, g, z, ž, č, f, c, x*.

Praslovanski *l*, srednji *l* in *l'* so sovpadli v srednji *l*. V *l* je prešel tudi *t* pred soglasnikom: 'fo:lga, 'ję:lša, s'ta:lno; -*t* se v naglašenem zlogu izgovarja kot -*ųl*/: ka'di:ų, m'le:o, s'pa:o, 'ze:o, sicer pa kot -*o*/: di:ęlo, 'nu:ęso, 'vi:ędo, 'ri:ęko. *R* je kot v knjižnem jeziku. *R'* v pregibanju izgubi palatalni element: di'rę:ktora, xek'ta:ra, me'sa:ra; črę- in žrę-: č'ra:įda, č'ra:įšna, ž'rie:be. Disimilaciji: *r-r* > *n-r* ('ma:ntra) in *r-r* > *j-r* ('ja:jmašťar). Končni -*m* je ohranjen; *m-n* > *m-l*:'gu:ųmla, na 'ka:ųmli; sekundarni nazalni soglasnik: 'ję:nga (rod., tož. ed.). Rinezem: 'ma:įšņc, 'pa:jenk. *N'* > *n*, na začetku besede in med dvema samoglasnikoma > *j*:'ku:ostan, 'lo:ųkna; 'ję:nga, 'ję:įva; gospo'dę:įja, 'ko:ųįja. *V* je [v]: fp'ra:šali, f'xo:t; f'pę:nzijo; 'bərř, pos'tərř, zd'ra:f. V vzglasju besede pogosto onemi: 'ča:si, 'sa:ki, 'ze:t, nastopa pa tudi kot proteza: 'vo:ųxa, 'vo:ųste, 'vo:ųš; v > b:'bi:ębərca, 'ja:bor; redko -*ų* za [v]: 'A:ųstrijā, 'a:ųto. *J* se pojavlja tudi kot novonastali prehodni glas: 'xu:ųjdo, 'u:ųjstro. *P, t, k, b, d, g* in *x* so dobro ohranjeni. Nezvočniki imajo razvrstitev kot v knjižnem jeziku. Primarna *dl* > *l*: 'šę:įlo, 'vę:įle. Disimilacija *tl-dl* > *l*: fk'ra:dla, f'sę:dla, 'ji:ędla. V soglasniškem sklopu zaradi lažjega izgovora *t* lahko onemi: 'kərřni, 'lo:ųšņo. Prim. še: *pt-* > *t* ('ti:įči), *tl-dl* > *kl-gl* (k'la:čit, g'la:įva), *dn* > *gn* (g'na:r, g'nie:s), *xč* > *šč* (š'čę:rka) in *xt* > *st* (s'ti:ęla 'hotela'). Vzglasni *t* in izglasni *x* se izgubljata: 'xo:r ← *thor* 'dihur'; 'ča:si, 'na: 'potem, nato'. *Z, ž* pred nezveznimi nezvočniki in na koncu besede pred premorem > *s, š*. *Sk-* > *šk-* (šk're:įja); *šč* > *š* ('ę:įšę, k'la:įšę, 'ņę:įšę). *Z* pred *j* > *ž* (z'mərřžęno, ž'ja:ų). *F* se premenjuje z *v* (glej zgoraj); v starejših in mlajših prevzetih besedah: 'fa:rof, 'fa:šenk, f'ri:šņo, š'ka:f, 'ža:jfa.

2 Oblikoslovje

2.1 Samostalniška beseda

2.1.1 Samostalnik

V ed. so ohranjeni vsi trije spoli. Ž. obliko imajo nekateri sam. s. sp (g 'na:įzda, 'ję:ca, 'u:okna), v mn. pa sam. s. sp. postanejo ali ž. ali m. sp. Moškospolski so v dv. in mn. sam. s. sp., ki osnovo podaljšujejo s -*t*.

2.1.1.1 Moške sklanjatve

Sam. 1. m. sklanjatve se sklanjajo po naslednjem naglasno nepremičnem nagl. tipu: b'ra:t-φ -*a* -*i* -*a*/-φ -*i* -*om*; -*i* -*of* -*om* -*e* -*ax* -*ami*; -*a* -*of* -*oma* -*a* -*ax* -*oma*. Po nepremičnem naglasnem tipu se sklanjajo tudi samostalniki knjižnega končniškega: 'dę:š 'dę:ža, 'pie:s 'pie:sa in mešanega naglasnega tipa: 'la:įš 'la:įsa, 'šę:įn 'šę:įna, medtem ko je premični naglasni tip dobro ohranjen: č'lu:ųvek

člo'vi:eka, 'jie:zik je'ze:jka. Samostalniki, katerih osnova se končuje na govornjeni samoglasnik, v sklonih z neničto končnico osnovno podaljšujejo z -j: 'Ve:ili 'Ve:ilija. Samostalniki na -r osnove ne podaljšujejo: 'ku:ušara, me'xi:ra. Govor ne pozna podaljševanja osnove z -ov v mn. in dv.: c'va:iti, c'va:ita; 'se:ini, 'se:ina ter naglašene končnice -u v rod. ed.: s'va:it s'va:ita; 'ze:it 'ze:ida. V im. mn. je -i: 'la:si, 'lo:udi. Samostalniki 2. m. sklanjatve se sklanjajo po vzorcu, veljavnem za prvo moško sklanjatev: 'di:elo'vo:dj-a -a -i -a -i -om. Samostalnikov 3. m. sklanjatve v ceršaškem govoru ni najti, samostalniki 4. sklanjatve pa se sklanjajo po pridevniški sklanjativni tipa 've:isk-i -iga.

2.1.1.2 Ženske sklanjatve

Samostalniki 1. ž. sklanjatve se sklanjajo le po nepremičnem naglasnem tipu. Končnice v 1. ž. sklanjativni odstopajo od knjižne norme le v daj. in or. dv.: 'me:iz-a -e -i -o -i -o; -e -φ -am -e -ax -ami; -i -φ -oma -i -ax -oma. Tako se sklanjajo tudi: 'me:gl'a 'me:gle, 'te:ma 'te:me in samostalniki tipa g'la:va g'la:ve, 'vu:oda 'vu:ode. Samostalniki ž. sp. ne -ev imajo tudi v im. ed. obliko: 'bu:ukva, 'če:rkva, mla'te:itva. Tudi samostalniki 2. ž. sklanjatve se sklanjajo samo po nepremičnem naglasnem tipu: 'me:iš-φ -i -i -φ -i -jo; -i -i -am -i -ax -ami; -i -i -oma -i -ax -oma. Končnice v daj., mest. in or. mn ter dv. so enake končnicam 1. ž. sklanjatve. Tako se sklanjajo npr.: 'ma:uč 'ma:uč'i, 'na:uč 'na:uč'i, 'pe:č 'pe:č'i, 'ra:ič 'ra:ič'i, 'vo:uš 'vo:uš'i. Samostalnikov 3. ž. sklanjatve, npr. 'Ka:rmen, je malo, 4. sklanjatev pa je enaka ženski prid. sklanjativni.

2.1.1.3 Srednje sklanjatve

Samostalniki s. spola lahko ohranjajo svoj spol in sklanjatev le v ednini, saj se v dvojini in množini femininizirajo ali maskulinizirajo. Pri neštevnih je srednji spol ohranjen: ka'me:je, m'la:iko, 've:ino, 'že:ito. Sklanjativni vzorec: 'li:et-o⁵ -a -i -o -i -om; 'la:it-e -f-am -e -ax -ami; 'li:eti-i -φ-oma -i -ax -oma. Premični naglasni tip je ohranjen pri samostalnikih, ki svojo osnovo podaljšujejo s -t: 'tie:le-φ-a -i -φ -i -om; te'lie:t-i -of -om -e -ax -ami; te'lie:t-a -of -oma -a -ax -oma. Samostalniki, ki osnovo podaljšujejo z -n, svoj spol ohranjajo ('la:ipo 'sie:me), podaljševanja osnove s -s ni; ti samostalniki so ženskospolski že v ednini: 'a:uka 'a:uke, č'ra:iva č'ra:ive, d'ra:iva d'ra:ive, 'vo:uxa 'vo:uxe. Množinski samostalniki s. spola so prešli med ženske samostalnike: 'd'orve, 'je:tre, p'lu:uč'e, 'p'orse. Med ničto sklonljive samostalnike s. sp. se štejeta 'ji:esti 'hrana' in 'pe:iti 'pijača'. Tretja sklanjatev posamostaljenih pridevnikov je enaka pridevniški sklanjativni.

2.1.2 Samostalniški zaimki

Osební zaimki se sklanjajo kot v knjižnem jeziku. Povratni osebni zaimek ima naslednjo sklanjatev: 'sie:be se, 'sie:bi si, 'sie:be se, pri 'sie:bi, s 'se:bo.

Vprašalna zaimka g'da:u|'ke:ri in 'ka:j|'ke:j|'ke: opravljata tudi vlogo oziralnih zaimkov. Poljubnostna zaimka sta 'ke:ri 'kdo' in 'ka:j|'ke:j|'ke:, nedoločna pa neka'te:ri in 'ne:ke. Nikalni zaimki so 'ne:íše, 'ne:ič, no'bie:dn, celostna sta f'sa:ki|'sa:ki in f'se:, drugostna d'ru:ugi, d'ru:ugo, istostna pa 'e:isti, 'e:isto.

2.2 Pridevniška beseda

2.2.1 Pridevnik

Pri pridevniku prevladuje navidez določna oblika tudi za nedoločnost. Sklanja se kot v knjižnem jeziku, le v rod. ed. m. in s. sp ter v tož. ed. m. sp. je posplošena končnica -iga. Sklanjatev za moški spol: 've:isk-i -iga -emi -iga/i -em -im; -i -ix -im -e -ix -imi; -a -ix -ima -a -ix -ima. Za srednji spol je posebna oblika le v im. in tož. ed., druge končnice so enake kot v m. sklanjativni. Sklonske končnice za vse tri spole sovpadajo tudi v dv. in mn., le v im. mn. in im. ter tož. dv. se sklanjatev pridevnikov ž. sp. razlikuje od sklanjatve pridevnikov m. in s. sp.

⁵ Samostalnik *leto* ima v ed. in dv. odraz staroakutiranega, v mn. pa stalno dolgega jata.

V ceršaškem govoru prevladuje stopnjevanje z »*bolj*«, obrazilo -*ši* je redko: *'ba:uga 'bɔ:l 'ba:uga 'na:j'bo:l 'ba:uga; 'ba:ila 'bɔ:l 'ba:ila 'na:j'bo:l 'ba:ila; 'la:ipi 'la:ipši 'na:j'la:ipši*.⁶

2.2.2 Pridevniški zaimki

Svojilni zaimki *'mu:oj, 'mu:oja, 'mu:oyo, t'vu:oj, t'vu:oja, t'vu:oyo, 'je:gof, 'je:ni, 'na:š, 'va:š, od 'u:ovix 'njihov* ter povratni svojilni zaimek *s'vu:oj, s'vu:oja, s'vu:oyo* se sklanjajo po pridevniški sklanjatvi. Druge oblike so še: *od 'na:ji, od 'va:ji, od 'u:ovixd'va:ix 'njun*. Kazalni vrstni zaimki so *'tu:oti -a -o, 'te:isti -a -o, 'o:nil 'u:nil 'u:ovi -a -o*, kazalni kakovostni pa *'ta:ki -a -o*. Oziralna zaimka sta *'ke:ri -a -o* in *'ke:j*, vprašalna pa *'ka:ki -a -o* in *'ke:ri -a -o*. Poljubnostni in oziralnopoljubnostni zaimki so po obliki enaki vprašalnemu zaimkom, mnogostni zaimek je *'du:ostik'(t)ε:ri -a -o*, drugostni *d'ru:ugi -a -o*, nedoločni pa *'ne:ki -a -o*. Celostna zaimka sta *f'sa:ki/ 'sa:ki -a -o* in *'ca:ili -a -o*.

2.2.3 Števniki

Glavni števniki: *'ie:dŋ 'ie:na 'ie:no; d'va:/d 'va:i, d'va:ix, d'va:ima, d'va:/d 'va:i, d'va:ix, d'va:ima; t'ri:i, t'ra:ix, t'ra:im, t'ri:i, t'ra:ix, t'ra:imi; š'ti:ri, 'pe:t, ed'ne:st, d'va:jsti, 'ie:nd'va:jsti, t'ri:esti, š'ti:rdeset, s'ta:u, 'ta:užŋt*. Sklanjatev glavnih števnikov ima pridevniške končnice. Vrstilni števniki: *ti 'pərvi -a -o, ti d'ru:ugi -a -o, t're:tji, de'se:ti, d've:sti, s'ta:uti*. Ločujejo z množilnimi in glavnimi števnikmi. Samomnožinski samostalniki se štejejo z glavnimi števnikmi: *'ie:ne d'vie:ri*.

2.3 Glagol

Glagol ni doživel velikih sprememb. S knjižnim jezikom se razhaja v predpretekliku, ki se ne uporablja. Razmerje med osebkom in vršilcem dejanja se izraža s tvorim, redkeje s trpnim načinom. Nedoločnik je kratek. Opisni deležnik na *-l* se rabi za opisovanje tvornih časov in naklonov, trpni deležnik na *-n/-t* za izražanje trpnosti, deležnik stanja na *-n/-t* pa je navadna pridevniška beseda: *D'vie:ri so otp'ra:ite; po'lo:mlene 'ši:pe, zd'ru:oblen 'kɔ:lk*. Deležnik stanja na *-l* ni znan, za deležnik na *-ši* je primer *'bi:ifši* kot pridevnik, deležnik na *-č* pa je redek in postane pridevnik: *no'se:ča 'zie:nška, ž'ge:ča 'vu:oda*. Deležij na *-č, -aje, -e* in *-ši* v ceršaškem govoru ni. Glagolnik ohranja iste pomene kot v knjižnem jeziku. Spregatev glagola se od knjižne razlikuje le v 1. osebi dvojine: *'nu:osim -š -φ; -ma -ta -ta; -mo -te -jo*. Enako se spregajo: *'da:m, 'ja:im, 'va:im; sy si je, sma sta sta, smo ste so*. Glagoli s korenem na *-č* imajo v nedoločniku *-t* kot tipično obrazilo za to obliko (*'gu:or ob'la:ičt, 'pie:čt*). Po analogiji s sedanjikom prehajata *d* in *n* tudi v nedoločnik: *fk'ra:dŋt fk'ra:dŋem, 'pa:dŋt 'pa:dŋem*. Glagol *rasti* je prešel med I/1: *'ra:st, 'ra:sem*, glagol *sopsti* med V/2: *'su:opat 'su:oplen*, glagola *krasti* in *pasti* pa med glagole druge glagolske vrste. Glagoli V/1 in VI prehajajo med glagole V/2: *'da:vlem, ko'pɔ:u:vlem, s'ta:plem*. Glagoli s korenem na *-k, -g*: *'tu:uči, 'pie:či, 'do:l se s'la:iči. Iiti: 'e:idi, g're:mo, 'e:ite, g're:ma, 'e:ita; videti: pog'lie:dni; najti: po'e:iši*. V dv. in mn. obliki deležnika na *-l* za s. sp. se je posplošila moška oblika, dvojninska oblika deležnika na *-l* za ž. sp. pa je enaka množinski obliki.

2.4 Prislov

Prostorski: *b'le:izo, 'da:uč, do'ma; 'du:l, 'du:lma, 'du:lta, 'gu:orma, 'gu:orta, 'ka:m, k're:, 'no:rtā, 'nu:ot, 'pa:ulek, p'ra:ik, s'pa:ut, 'ta; 'ta:m, 'to:u, 'vo:un, 'vo:unta, 'za:di*.

Časovni: *'ča:sifča:si, do'pa:udne, f'če:re, g'nie:s, je'se:ni, 'li:etos, 'na:/ 'na:x, ni'ku:l, po'nu:očī, po'ze:imi, pre'pu:ozno, s'ka:us, v'če:r, v'ju:utro, 'za:j/ 'ze:*.

Vzročni: *za'ta:u*.

Lastnostni: *'ba:ugo, dər'ga:uč, 'du:obro, 'xe:itro, 'ka:k, 'la:ipo, 'ma:lo, 'mu:očno, 'na:či, po'ča:si, p're:več, s'la:bo, s't'ra:šno, 'ta:k, z'la:u*.

⁶ Ta pridevnik stopnjujejo tudi z *bolj*.

Brez -j so: *fčere, k're*. Razširjeni sta obrazili -ma za označevanje kraja: *'du:lma, 'gu:orma* in -ta za oddaljevanje: *'du:lta, 'gu:orta, 'no:rta, 'vo:unta*.

Stopnjujejo se opisno ali z obrazili: *'xe:itro 'bo:l 'xe:itro 'na:j'bo:l 'xe:itro; 'la:ipo 'la:ipši 'na:j'la:ipši*.

2.5 Predlog, členek, veznik in medmet so kot v knjižnem jeziku. Posplošene in stalne so le velelnice za velevanje živalim, za pozdrave ipd. Posebnosti pri členkih: *'vənda 'menda', 'kar* in *'ne:na 'ne'*.

3 Skladnja

Ljudsko skladnjo označujejo naslednji pojavi:

1. Ponovitve: *'Ja; 'ta:u 'ta:u je 'bi:u, 'ta:u je 'bi:u /.../; 'Tɔ:u f 'Ci:rbeK, f 'Ci:rbeK so p're:išli*.
2. Izpusti: *In 'ka:k je 'be:ila 'te:ista za'ma:zana, 'ke:j smo 'mu:ogli. 'Ze: pa se 'ta:u 'sa:mo 'ta:k f p'e:č*.
3. Zanikani biti v sedanjiku ostaja kot vez v povedkovem določilu: */.../ pa še 'ne:ismo 'xi:iši 'ko:urli; /.../ pa 'ne:isj s'ti:ela 'e:it /.../*. Zanikani sedanjik glagola *imam* je *'ne:imam; /.../ sp 'rie:kla, da 'ne:imam ve'se:lja za 'ta:u., glagola hočem pa 'ne:čem; /.../ te pa 'ne:čem 'e:it*.
4. Besednoredne posebnosti:
  - obrnjeni besedni red v besedni zvezi: (a) samostalniški prilastek se lahko pojavi na levi strani od odnosnice: *ot 'šɔ:sede š'če:rka*; (b) pridevniški prilastek se lahko prestavi na desno stran: *'ma:ma 'je:gova, 'mie:tle 'še:rkove*;
  - glagol, tako polnopomenski kot pomožni, se pomakne na zadnje mesto v stavčni zgradbi: */.../ po ne'di:elax s'la:bo 'vu:ozijo. /.../ pa 'ra:na nas'ta:la.; /.../ ko sta že 'bo:l 'ta:ka s'ta:ra b'la: /.../ 'u:na pa je 'mu:očna b'la:*
5. Zaporedje naslonk v naslonskem nizu za knjižni jezik urejajo posebna pravila (Toporišič, 1984: 535-543). Posebnosti v ceršaškem govoru:
  - pomožni glagol je na začetku stavka: *Je b'la: š'ti:rix d'nē:vax 'mærtva. Sj 'ma:ila 'la:ipe 'la:se /.../;*
  - naslonka osebnega zaimka je (a) za glagolom: */.../ je 'u:očē pər'ni:eso nam go've:dino.,* (b) med sestavinama zložene glagolske oblike: *In 'pɔ:l je mi 'ri:eko /.../, /.../ 'sɔ:set mi je ga po'se:ro /.../,* (c) na koncu stavka: */.../ sp po bo'le:zni zgo'be:ila je. 'Ne:isj 'ma:rala je;*
  - naslonka *bi* je pred *naj*: *'Na:i 'u:na, 'u:n bi 'tie: 'na:j p're:išo;*
  - poudarni členek, ki navadno stoji pred tistim delom stavka, ki ga poudarja, se v govoru lahko premika: */.../ in 'ta:u še 'di:elamo 'da:nes 'ta:k. /.../ 'tie: še 'bi:u pa s'la:pši*.
6. Tvorba priredno, podredno in soredno zloženih povedi se bistveno ne razlikuje od knjižne tvorbe. Posebnosti: v dopustnem odvisniku *'ka:u ko 'čeprav',* v časovnem *kə'da: 'ko',* v prilastkovem *ko* in *'ke:j 'ki',* v krajevnem pa *ki* in *ko 'kjer'*.

Navedenke

Ramovš, Fran (1952). Morfologija slovenskega jezika. Ljubljana: DZS.

Toporišič, Jože (1984). Slovenska slovnica. Maribor: Založba Obzorja.

Viri in literatura

Blaznik, P. (1986). Historična topografija Slovenije II, Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500. Maribor: Založba Obzorja.

Bregant, M. (1995). Severozahodni goričanski govori. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom (1981). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Krajevni leksikon Slovenije (1995). Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Logar, T., Rigler, J. (1990). Karta slovenskih narečij. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Ramovš, F. (1924). HG II, Konzonantizem. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

— (1935). HG VII, Dialekti. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Zorko, Z. (1988/89). Narečna podoba mariborskega predmestja. JiS XXXIV/7-8, 170-178.

— (1992). Mariborski pogovorni jezik na stičišču treh narečnih baz. XXVIII SSSLK. Ljubljana, 43-55.

— (1993). Daljšanje akuta v severovzhodnih slovenskih narečjih. SR XLI/1, 193-207.

Toporišič, Jože (1992). Enciklopedija slovenskega jezika. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Mihaela Koletnik

UDK 811.163.6'282(497.4-18)

SUMMARY

THE SPEECH OF CERŠAK

The Ceršak speech is one of the speeches of the Western Slovenske gorice. More broadly, it belongs to the Panonic dialect group. It is characterised by the loss of tonemic oppositions and a later lengthening of old reduced and short newly-acutised vowels, with the resulting present-day distinction between reflections for these acutised and permanently long vowels. The system of long stressed vowels, which developed from permanently long and initially and newly acutised vowels in non-final and final word syllables, comprises: *i*; *u*; *i:je:i*; *u:yo:u*; *ie*; *uo*; *e*; *o*; *ie*; *a:i*; *a:u*; *a*; and *ar*. The permanently long *ja* and the permanently long *o* developed into *a:i* and *a:u*, similarly as in the neighbouring North Štajerska dialect of Kozjak, where the development of *ja* went parallelly with the permanently long *e*, while in the Ceršak speech the development of the permanently long *e* ran parallel with the permanently long *e* and permanently long *a*, which was typical of speeches of Panonje. Under the influence of the Kozjak speech, the long *ü* coming from *u*: was lost; long *i* and *u* are diphthongised into *i:je:i* and *u:yo:u*, and the same respective reflects were given by the following pairs of vowels: permanently long and initially acutised *e*, permanently long and initially acutised *o*, and permanently long and initially acutised *l*. The fact that one and the same original phoneme produced two or three different reflects is a proof that the changing processes are still very productive. Unstressed vowels are

i, *u*, *e*, *o*, *a* and *ar*. Vowel reduction is very limited, most commonly occurring in the vicinity of liquids.

The consonant system comprises the liquids *l*, *m*, *r*, *n*, *j*, *ĵ*, *v* (with the variants *f* and *u*) and the non-liquids *p*, *t*, *k*, *s*, *š*, *b*, *d*, *g*, *z*, *ž*, *č*, *f*, *c*, *x*. It is identical to that of the standard literary language, except for individual developments: *l' > l*; *t > -yl-o* in a stressed syllable, otherwise *> -o*; *-m* is preserved; *n' > n*, word-initially and between two consonants *> j*; *v > f* before voiceless consonants and in word-final position; the clusters *črě-* and *žrě-* are preserved; *il, dl > kl, gl; dn > gn; xč > šč; xt > st; šč > š; sk- > šk; z* before *j > ž*.

Nouns of neutral gender preserve their gender and declination only in the singular, while in the dual and plural they become feminine or masculine. Non-countable nouns preserve the neutral gender. The dative and locative cases in the singular of the masculine gender end in *i*, and the accusative and instrumental in the dual of all genders end in *oma*. The adjective, the apparent definite form prevails also for indefiniteness. The past perfect and the participials in *č*-, *-aje* and *ši* do not exist. The first person dual ending in verbs is *ma*; previously non-suffixed verbs and now suffixed.

The speech of Ceršak displays all characteristics of spoken language syntax. Formation of coordinated, subordinated and juxtaposed sentences does not differ significantly from the patterns in the standard literary language.

Janez Rotar

Ljubljana

UDK 811.163.6'366.53:811.163.42

K dvojini v slovenskem in hrvaškem jeziku

Med slovenščino in hrvaščino kot sosednjima jezikoma je v posamičnosti več vzajemnosti, v jezikih kot sistemih pa so različnosti predvsem v glasoslovju, oblikoslovju, skladnji in besedišču. Slovenščina nima aorista in vokativa, ima pa namenilnik in zlasti dvojino, česar obojega v hrvaščini ni. Prezreti tudi ni mogoče različnost glede tematskih glagolov *dam, sem, jem, vem*. Posebej značilen je polnopomenski glagol *vedeti*: združuje skupino slovanskih jezikov, poleg slovenščine češčino, slovaščino, lužiščino in poljščino, medtem ko je za drugo skupino v taki vlogi nepolnopomenski glagol *znati* in ga imajo ruščina, hrvaščina, srbsčina, bolgarščina in makedonščina. Samosvoje je tudi slovensko štetje, izgovorjava enice pred desetico. Dvojina ima v slovenščini nenadomestljivo vlogo tako pomensko kot v oblikoslovno-skladenjskem obsegu, in sicer na visoki ravni, v knjižnem standardnem jeziku, kot tudi na nižji socialno-zvrstni ravni. Ekspresivnost dvojine je na eni strani in na drugi ravni veliko večja, kot jo napoveduje sama terminološka oznaka: *gramatična kategorija števila*. O obeh teče beseda v tem članku.

1. Primer eksaktnosti dvojine v lirski pesmi

Gramatična kategorija števila dvojina obstaja v slovenskem jeziku od nekdaj. Prevajalec *Nove zaveze* in utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika Primož Trubar (1508-1586) se je zavedal dvojine tudi v starogrškem in hebrejskem jeziku.¹ Slednje govori o tem, da je hebrejščino poznal bolje, kakor pa je v svoji samokritičnosti o tem tvegal zapisati.

V današnji govorjeni in pisani slovenščini se dvojina uporablja logično in je živa, od drugih slovanskih jezikov jo delno ohranja še lužiškosrbščina.² O dvojini v slovenščini je najbolj obširno in studiozno pisal Francoz Lucien Tesnière, lektor francoščine v Ljubljani, nato profesor slovanske filologije na univerzi v Montpellieru.³ Z metodo lingvistične geografije in ob zgodovinskih virih je odkrival kronološke pojave pri odmiranju dvojine v slovanskih narečjih, ob čemer je zaznaval tudi regenerativne procese. Na osnovi živih pojavov rabe dvojine v Istri, pri čemer je pomagal raziskovalec istrskih narečij in sploh jezikovne narave celotne Istre, odličen poznavalec regije Josip

¹ Prim. Primož Trubar (1986). *Ena dolga predgovor k novemu testamentu*, 1557. Reprint, Ljubljana, dodana monografija Jožeta Rajhmana k tej izdaji. Francka Premk (1992). *Korenine slovenskih psalmov*. Ljubljana, 23-42.

² Aleksandra Derganc (1993). *Spremembe nekaterih dvojninskih oblik in zvez v slovenščini in ruščini*. Slavistična revija 41, I, 209-218. Ista (1988). *On the History of the Dual in Slovene and Russian*. Wiener slavistischer Almanach, Bd. 22, 237-247. Ista (1994). *Some specific Features in the Development of the Dual in Slovene as Compared to Other Slavic Languages*. Linguistica, XXXIV, 1, Melanges Lucien Tesnière. Ljubljana, 71-80. Ista (1996). *Nekatere paralele v zgodovini dvojine v slovanskih jezikih*. XXXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana, 7-16.

³ Lucien Tesnière (1925). *Les formes du duel en slovène*. Paris. Isti (1925). *Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène*. Paris. Vladimir Pogačnik (1995). *L'actualité des »Formes du duel en slovène«*. Lucien Tesnière aujourd'hui. Bibliothèque de l'information grammaticale. Paris, 297-300. Ada Vidovič-Muha (1994). *La syntaxe de Tesnière interprétée par Mikuš*. Linguistica XXXIV, 1, Melanges Lucien Tesnière. Ljubljana, 225-234.

Ribarić (tedaj profesor na gimnaziji v Mariboru), je Tesnière označil narodnostno razmejišče, kakor se je kazalo sredi tridesetih let 20. stoletja. To je storil na osnovi bistvenih pojavov, ki ločujejo slovenščino od hrvaških govorov, med njimi so imele glavno vlogo zlasti jezikovne kategorije dvojine.

V kajkavskem narečju je dvojina izpričana v knjigi *Kronika* Antona Vramca, slovensko-hrvaškega duhovnika, rojenega v slovenskem Ormožu. Ko je kajkavcem napisal in v Ljubljani objavil prvo izvirno kajkavsko knjigo,⁴ je v njej dovolj opazno, poleg nekaterih drugih značilnosti slovenskega jezika, uporabljal tudi dvojino.

Najvidneje in precej celovito je dvojina v nekdanji hrvaščini izpričana v narodni baladi *Marko Kraljević i brat mu Andrijaš*.⁵ Pripovedovana iz ust preprostega ribiča je kot vložna pesem vključena v Hektorovićevo verzificirano pripoved *Ribanje i ribarsko prigovaranje* (Benetke, 1556). Na Hvaru rojeni Petar Hektorović (1487) je vanjo poleg že omenjene balade vključil še eno pesem prav tako dolgega verza (burgaštica) in tri kratke lirске pesmi.⁶

V našem primeru pa je balada *Marko Kraljević i brat mu Andrijaš* pomaknjena v ospredje zaradi navzočnosti, poleg množine, prav avtentične, četudi le rudimentarne dvojine, ki jo je prodiranje štokavščine ravno v tem času naglo izrivalo z množino, dokončno pa izrinilo v 16. stoletju.

*Dva sta mi siromaha dugo vrime drugovala,
lipo ti sta drugovala i lipo dragovala,
lipo plinke dilila i lipo se razdiljala.*

*Već mi nigda zarobiše tri junačke dobre konje, dva siromaha,
tere sta dva konjica mnogo lipo razdilila,
o tretjega ne mogoše junaci se pogoditi,
neg su se razgnjivala i mnogo se sapsovala.*

Že iz teh verzov je razvidno, kako množinska oblika izpodriva dvojnisko, ki pa je paradigmatično izpričana in uveljavljena močnejše, celoviteje kot v kateremkoli drugem tedanjem, danes ohranjenem besedilu ustnega pesništva. Če se upošteva mikavna glagoljaška ljudska pesem *A ti, divojko šegljiva*, ohranjena iz *Pariškega kodeksa*,⁷ se iz časovnega zaporedja nastajanja posameznih pesmi, prenesenih iz prejšnjih časov in na ta način podedovanih, dá vsaj približno odkrivati kronologija pojavov. V 16. stoletju je dvojina v hrvaškem tradicionalnem pesništvu čakavske Dalmacije živa v osebni zaimku in v glagolskih oblikah, seveda glede na položaj najpogostejših dvojniskih zvez, vezanih na osebkke.

Dvojina je bila in je ostala posebej funkcionalna v lirski poeziji.⁸ V njej nastopata dva subjekta v soodnosu nagovarajoči — nagovorjeni. Vendar s tem ni rečeno, da bi bil jezik brez avtentičnih dvojniskih oblik (brezdvojniski jezik) v lirski poeziji izraževalno omejen ali da se samo z

⁴ Antol Vramecz (1578). *Kronika Vezda znovich zpravljena Kratika Szlouenzkim iezikom*, stampane v Lublane MDLXXVIII.

⁵ Burgaštica *Marko Kraljević i brat mu Andrijaš* je prva tiskana južnoslovenska narodna balada. Zanimiva je tudi po tem, ker je v njej ubeseden arhetipski, tudi biblijski motiv o razdoru med bratoma, ki se razreši s smrtjo; vsebuje torej kajnovski motiv. Balada je pripovedovana z izrazitim pomikom materine percepcije v ospredje. Po tej svoji temeljni značilnosti sodi v območje tako imenovane ženske pisave, kot to fenomenološko znamenitost imenujemo danes. V južnoslovenskih narodnih baladah, lirsko-epskih pesmih, sploh prevladuje ženska percepcija. Prim. J. Rotar (1997). *Ženska pisava v narodnih baladah*. XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Uredila Aleksandra Derganc. Ljubljana, 145-156.

⁶ Prim. V. Pavletić (1971). *Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva, od početaka do danas*. Zagreb, 27-28; 187-188.

⁷ Prim. op. 5, str. 25. V tej pesmi je ena sama dvojniska oblika: »ter mi dva pojmo na vodu.«. Kot razširjeno omenja pesem Petar Zoranić (1596) v arkiadijskem romanu *Planine*, Benetke.

⁸ Rado L. Lenček (1982). *On Poetic Functions of the Grammatical Category of Dual*. South Slavic and Balkan Linguistics. Amsterdam; tudi slov. (1998). *O vlogi dvojine v pesniškem izražanju*. Izbrane razprave in eseji. Uredila Marta Pirnat - Greenberg. Ljubljana: Slovenska matica, 242-249.

dvojinskimi oblikami dá brez nejasnosti, brez dvoumnosti, brez nedoločenosti izraziti to, kar se nanaša na razmerje med dvema subjektoma. Že naslov pesniške zbirke Janija Virka *Tečeva čez polje* (1990) je lahko dovolj nazoren, da tudi v slovenščini ne zadošča zgolj dvojina, hrvaško bi se naslov glasil: *Trčimo nas dvoje preko livade!* Dva ni vedno dvoje, zlasti ne v lirski pesmi. In tega se je pesnik v brezdvojinskem jeziku zavedal, ko je izoblikoval verz: *Obalom bludimo nas dvoje* (Vojislav Ilić, 1860-1894). Tudi v brezdvojinskem jeziku se torej dá dvojinsko izraziti z različnevalnimi oblikami, ki obstajajo v slehernem jeziku. Kar človekov um doume in domisli, domisli s pojmi, govorno in pisno pa so pojmi izraženi z besedo. Beseda in pojem oziroma pojem (pojav) in beseda sta neločljivo povezana, kar je znano ne šele od strukturalizma dalje.

Težave in nesporazumi nastajajo ob prevajanju, slovenjenju zlasti lirskih pesmi, nastalih v jeziku, ki nima slovnične kategorije dvojine in ne avtentičnih dvojinskih oblik. Te so zamenjane, nadomeščene z množinskimi in reklo bi se, da se v takem jeziku množinsko misli že ob dveh subjektih ali pojavih, predmetih, medtem ko se v jeziku z avtentičnimi dvojinskimi oblikami izraža tako tudi slovnična kategorija števila, pojavljajočega se v dvojem.

Izrazitejše ponazoritve razmerja glede dvojine med slovenščino in hrvaščino v obsegu lirskega ljubezenskega pesništva, kot je Tina Ujevića (1891-1959) pesniška zbirka *Kolajna* (1926), skorajda ni najti. Ta zbirka je venec lirskih ljubezenskih pesmi, izoblikovan v slogu in duhu cinquecentističnega konconjera. Da gre v *Kolajni* za razmerje nagovarjajočega do nagovorjene, je očitno že iz V. pesmi; v zbirki so pesmi brez naslovov, zaporedno pa so oštevilčene z rimskimi številkami. V peti pesmi daje pesnik z zadnjo kitico ključ za branje celotne zbirke:

*No one imati će cijenu
ako ih jednom, u perli i zlatu,
kolajnu vidim slavno obješenu,
ljubljeni dijete, baš o tome vratu.*

*A te imele bodo ceno,
ko bo od biserov in zlata
ogrlica ti v slavo obešena,
preljubo dete, okoli tvoj'ga vrata.*
(seminarski prevod)

Pri slovenjenju posamezne pesmi iz *Kolajne* je torej potrebno upoštevati dvoje: v lirski ljubezenski pesmi sta navzoča dva subjekta v soodnosu; v jeziku brez dvojinskih oblik je tak odnos izražen z množinskimi oblikami.

Z naslovom *Kolajna* je Ujević imenoval to, kar se v slovenščini izrazi z besedo *ogrlica*. Na njej so umetnine, dragi kamni, pesmi. Središčna pesem je središčni, estetsko najbolj izoblikovani dagulj, najbolj dognana umetnina. V *Kolajni* ima ta dragotina kot naslov le zapovrstno številko XXI, kadar pa je ta pesem objavljena ločeno, samostojno, kar je zelo pogosto, saj je tako rekoč v vseh antologijah modernega hrvaškega pesništva in prav tako tudi v šolskih berilih, ima naslov *Notturmo*.

Notturmo

*Nočas se moje čelo žari,
nočas se moje vjede pote;
i moje misli san ozari,
umrijet ću nočas od ljepote.*

*Duša je strasna u dubini,
ona je zublja u dnu noći;
plačimo, plačimo u tišini,
umrimo, umrimo u samoći.*

Slovenska knjižna prepesnitev:

*Nocoj moje čelo žari se,
nocoj je na vekah mokrota;
in sen moje misli presije,
nocoj me ubija lepota.*

*Duša je strasna v globini,
kot bakla v nočni temoti;
jokajmo, jokajmo v tišini,
umrimo, umrimo v samoti.*

Študentke in študentje so v seminarju ob upoštevanju, da gre za lirsko pesem, prek katere je izraženo razmerje med dvema osebkoma, prevedli *Notturmo* različno, nekateri mehanično in dobesedno, drugi so upoštevali, da je v pesnikovem jeziku, v hrvaščini, dvojina izražena z množinsko obliko. Najboljši seminarski prevod, skorajda prepesnitev se glasi:

Notturmo

*Nocoj se moje čelo žari,
nocoj se moje veke pote;
in moje misli sen osvetli,
umrl nocoj bom poln lepote.*

*Duša je strastna v globini,
ona je zubelj v nočni temoti,
jočiva, jočiva v tišini,
umriva, umriva v samoti.*

Slovenski knjižni prevod s sociativno množino nikakor ni ustrezen in je tujek v Ujevičevi zbirki *Kolajna*, v kateri pesnik nagovarja drago bitje, v njegovih pesmih imenovano ali Vivijana ali Dora Remebot ali Nepoznana ali Neimenovana. Iskati za temi imeni konkretno žensko osebo, bi bilo prav tako nesmiselno, kot dokazovati fiktivnost teh poimenovanj. *Kolajna* je ljubezenski kanconjer, s katerim pesnik izraža svojo osebno tesnobo in bol, nagovori so dramatična oblika sporočanja lastnih doživetij in občutij, ki so mestoma prešla v svojevrstne tematske embleme, kar velja za pesem št. V in za verz *Nisam li pjesnik, ja sam barem patnik* (Če nisem pesnik, sem pa vsaj trpin).

Prikazani primer prepesnitve lirskih pesmi, izvorno napisane v jeziku brez dvojine, zahteva posebno pozornost ob postavitvi v jezik, ki ima slovnično kategorijo dvojine in v katerem se namesto nje togo po izvorniku z množinsko obliko bistveno spremeni pomen, oddalji od hrvaškega izvornika in Ujevičevi pesmi daje nejasni pomen, medtem ko je v njegovi pesmi čisto določen, v skladu s celotno lirsko pesniško zbirko. Res je, da se v jeziku, ki nima dvojninske paradigme, čuti množinsko vse, kar ni izraženo edninsko. To je potrdila percepcija slušateljev, katerih materinščina je Ujevičev jezik. Res pa je tudi, da niti slušatelji niso doživeli pesmi in njenega bistva tako določno, kot jo izraža dvojninska oblika slovenske prepesnitve, to pa je konkretno izražena in dosežena občutelska določenost in pomenska presojnost z naravnavo na doživljanje zveze z bližnjim bitjem, česar množinska oblika pesnikovega nagovora ne usmerja eksaktno.⁹ Prva percepcija te pesmi med slušatelji iste materinščine, kot je Ujevičeva, tega ni mogla zatajiti.

Toda v sedanjem času, ki ga označuje skupinska percepcija posameznega pesniškega besedila (tudi seminarsko interpretacijo spremlja skupinska percepcija) prek različnih današnjih možnosti interpretacije, potrjuje to Ujevičevo lirsko miniaturo kot vrhunsko pesniško stvaritev. V takih okoliščinah percepcije se Ujevičevo pesniško sporočilo skupaj z njegovo artificialno naravo uveljavlja vsekakor z množinsko obliko nagovora drugega bitja in tedaj s sociativno množino objema udeležence skupinske percepcije. Toda četudi se zdi protislovno, je vendar očitno, da pesnikovo osebno doživetje in občutje določno in nedvoumno izraža ubeseditve s pravo dvojninsko obliko nagovora, ki zajema poanto te pesmi. Za percepcijo lirskih miniature *Notturmo* v izvornem pesnikovem jeziku je potemtakem bolj neogibno upoštevanje celotne *Kolajne*, njene občutelske pogojenosti in izrazne izoblikovanosti.

2. Dvojina v navzkrižju z vljudnostno množino

Obravnavani primer Ujevičeve pesmi in njene slovenske prebeseditve zadeva visoko socialno raven enega in drugega jezika, jezika klasične leposlovne ravni. Za prepoznavanje dvojine v slovenščini in njene ekspresivnosti tudi v nižji socialnozvrstni rabi — o čemer ni zaslediti jezikoslovnih razpravljanj —, naj bo predstavljenih nekaj značilnih primerov, ki osvetljujejo življenjskost dvojine nasploh, aktualnost tako v oblikoslovno-skladenjskem kot pomenskem položaju in njegovih razponih na nižji socialni ravni jezika, slovenščine dandanes.

Za ponazoritev so potrebni primeri. Na ta način je mogoče opozoriti na slovnično »pravilno«, slogovno skladenjsko pa vprašljivo rabo dvojine, »nespodobno« rabo dvojine glede na množinsko vkljudnostno nagovarjanje, ki izstopa zlasti z rabo sociativne dvojine.

⁹ Pri razpravi, ki je zajemala slovensko prepesnitev in rešitev vprašanja dvojine v Ujevičevi miniaturi *Notturmo*, je profesor z zagrebške slavistike in strokovnjak za vprašanja sodobnega hrvaškega knjižnega jezika dr. Josip Silić menil, »kako se prav ob Ujevičevi pesmi v slovenski prebeseditvi izpričuje izredna eksaktnost dvojine v takem občutljivem lirskem pesniškem izražanju«.

Primer A

Vljudni natakar nagovori starejši par: »Kaj bosta pa vidva?« Jezik z dvojino ni njegova materinščina, govori pa ga odlično in posebej pazljivo se zaveda dvojine. Toda zastavljeno vprašanje je lahko vsebina drugačnega vprašalnega stavka, na primer: »Kaj boste vi in ona?« ali preprosto celo »Kaj boš ti in ona?« To nevarnost izključuje raba množine namesto pedantne dvojine. »Forma di cortesia« predpostavlja, da se posameznika od dvojice, para, pač, vika, nagovarja množinsko. Gre za slogovno, torej tudi občutenjsko drugačen primer, kot je raba množine pri omenjanju telesnih delov, ki se pojavljajo v parih: *Od vročine se mu svetijo oči, Od utrujenosti ga bole noge.*

Primer B

Komitent, stranka pristopi k okencu banke zvenečega imena v Mayerjevi palači sredi Ljubljane in uradnik ga z znano ustrežljivostjo nagovori: »Kaj bova pa midva?« Vprašani bi lahko odgovoril manj vljudno: »Kaj boste vi, ni moja stvar, jaz pa želim dvigniti 50.000 šilingov.« Vendar se odloči za 'pedagoški' ogovor, da bi z njim vpraševalca spodbudil k razmisleku o ravni jezikovnega komuniciranja s strankami: »Jaz želim dvigniti 50.000 šilingov, vi pa boste, kot je tu navada, napisali list za dvig.« Uradnik ni najbrž nikoli imel priložnosti, da bi kaj slišal o združevalni, sociativni dvojini, kakršno je uporabil v svojem nagovoru komitenta, varčevalca.

Primer C

Pooblaščen organ ustavi voznico avtomobila in jo ogovori z vprašanjem: »A bova kaj vozniško in prometno pogledala?«¹⁰ Le malokatero nagovorjeno more tak nagovor uniformiranega človeka pustiti hladno, naj ima psihološki in sociolingvistični čut razvit ali ne, čeravno je možnost, razumeti kot dobrohotno, kot izrazito pokroviteljsko ali celo zasmehljivo. Vse te možnosti so odvisne od situacije same, od osebnostnega nastopa uradne osebe, o čemer razmišlja komunikologija. Zelo koristno je, če se s pojavi takšne dvojine (in zlasti množine!) ukvarja, ko jo uporabljajo starši in vzgojitelji sploh, nagovarjajo pa otroka, učenca.

V vseh primerih je dvojina neustrezna in obsega bolj ali manj prepoznavne nevšečne negativne podtone, ki pa se jih uporabnik bodisi ne zaveda ali podton namerno sporoča prav z rabo afektivno združevalne dvojine (prim. C). Primera A in C sodita v območje posameznikove osebne kulture in sta njen izraz, primer B pa poleg tega izkazuje neustrezno pojmovanje o rabi dvojine. Dvojina je v primeru A in B navzkriž z vljudnostno rabo množine, gre za dve osebi, ki se ju posamično v vsakem primeru vljudnostno nagovarja z množinsko obliko. To ni stvar slovnice, slovničnih pravil, ampak osebnega sloga in torej občutij.

Naj bo tu naveden zanimiv pojav glede vljudnostnega nagovarjanja. Kot je znano, se tako v slovenščini kot tudi v hrvaščini uporablja množinska vljudnostna oblika vselej, ko človek nagovori neznanega odraslega, a še posebej odraslo. Ponekod v južnoslovanskih in sosednjih jezikovnih okoljih je v nemeščanskih socialnih krogih v veljavi tikanje in edninsko nagovarjanje tudi takrat, ko je nagovorjen neznanec in celo starejši, oziroma je tako bilo v navadi do nedavnega. In ko je bil tak posameznik nagovorjen v slovenščini in torej množinsko, denimo: »Kod ste hodili, da ste varno in hitro prišli na cilj?«, je nagovorjeni odgovoril množinsko, čeravno je govoril le o sebi: »Šli smo ...« Pojav je zanimiv s sociološke in psihološke, manj s sociolingvistične plati. Nagovorjeni se je odzval in se odziva logično: sklepal je in sklepa, v srečevanju s težko razumljivim govorjenjem, da je to posebnost tega jezika, ki ga hoče čim hitreje spoznati, še ena od posebnosti jezika, ki vendarle ne zveni tako tuje, kakor se sliši posamezna izrazito narečna govorica.

¹⁰ Kot drugi navedeni primeri tudi ta ni fiktiven, informacijo je dala mag. Đurđa Strsoglavac z Oddelka za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Janez Rotar

UDK 811.163.6*366.53:811.163.42

SUMMARY

ON THE DUAL IN SLOVENE AND CROATIAN

The Croatian folk ballad *Marko Kraljević i brat mu Andrijaš* (Prince Marko and his brother Andrijaš, first published in 1556) is used to illustrate the disappearance of the dual paradigm as a grammatical category of number and its replacement by the plural. The lyrical poem *Notturmo* by the Croatian poet Tin Ujević, in which the lyrical subject is addressed with the sociative plural, illustrates the possibility of misinterpreting an implied dual form as a plural one. A confirmation is found in the Slovene translation, there the Croatian plural form was mechanically replaced by a plural instead of the authentic Slovene dual, which would be the only appropriate rendering in this poem. A seminar translation into Slovene testifies to the exactness of the dual for a lyrical

poem in which the speaker is addressing a singular addressee.

The second part illustrates that it is not possible to use the dual in polite address of two persons or a couple when each member of the pair or couple would individually require a plural form of politeness. Particularly delicate in this respect is the sociative dual, which »connects« the speaker and the addressee, because — on lower colloquial levels of language — situational context brings out unintentional or intentional subtones. Polite forms of address thus exclude the use of the sociative dual.

Človeku dobro dene, če se izrobanti

*Izražanje jeze v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, Pleteršnikovem
Slovensko-nemškem slovarju in Slovenskem etimološkem slovarju*¹

1 Uvod

V slovenskem prostoru je psiholingvistika še mlada in razmeroma malo razvita jezikoslovna veda, zato dopušča še mnogo raziskav in novih spoznanj. Med množico stvari, s katerimi se ukvarja, so postala čustva eno od središčnih področij zanimanja, saj predstavljajo ključno vlogo na področju, ki povezuje toliko znanosti (psihologijo, filozofijo, nevrologijo in seveda jezikoslovje). Če govorimo o kognitivnem pristopu, se nam pokaže neki novi način razvrščanja različnih jezikovnih pojavov znotraj jezika.

Najina naloga je bila primerjava izražanja negativnih čustev v slovenščini v slovarjih: v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ), v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju (dalje Pleteršnik) in Slovenskem etimološkem slovarju. Ker je gradivo postalo preobsežno, da bi lahko napravili zares ustrezno primerjavo, sva si za natančnejšo obdelavo izbrali le izražanje jeze, ki v slovenskem jeziku predstavlja največji korpus besed in besednih zvez za izražanje negativnega čustva.

2 Jeza kot čustvo

Jeza je ena od družin čustev in obsega razjarjenost, bes, čemernost, srditost, razkačenost, užaljenost, nejevoljo, ujedljivost, mržnjo, sitnost, razdražljivost, sovražnost in še dve skrajni čustvi, patološko sovraštvo in nasilje. Jeza lahko nastopa tudi v kombinaciji z drugimi čustvi, tako govorimo o sestavljenih čustvih (Lamovec, 1991: 90):

gnus + jeza + prezir = sovražnost,
jeza + pričakovanje = trma, agresivnost,
žalost + jeza = nevoščljivost,
jeza + veselje = posmeh,
presenečenje + jeza = bes,
jeza + žalost + strah = ljubosumnost.

Čustva so spodbude k dejavnosti, trenutni načrti, kako ravnati v življenju. Če pogledamo izvor besede *emocija*,² ugotovimo, da vsako čustvo vsebuje težnjo po dejavnosti, kar lahko najprej opazimo pri živalih in otrocih. Pri odraslih se nasprotno precej pogosto pojavlja odklon od

---

¹ Prispevek je nastal na podlagi seminarske naloge pri Izbirnem diplomskem seminarju 1998/99, ki sva jo pripravili Blanka Pajič in Mateja Jemec, pod vodstvom mentorice doc. dr. Erike Kržišnik.

² Emocija izhaja iz latinske besede *matere* ('gibati se'), pred katero stoji predpona *e-*, skupaj pomeni to 'gibati se stran'.

pričakovane reakcije, kar je seveda povezano z družbenimi konvencijami, ki predpisujejo obvladovanje čustev v javnosti.

V stari cerkveni slovanščini beseda *jendza* pomeni 'slabost, bolezen'. Praslovansko *endza pa je sprva pomenilo 'slabo razpoloženje', od koder izhaja tudi starocerkvenoslovanski izraz (Snoj, 1997). Današnji pomen besede *jeza*³ se je seveda razširil in je izgubil ali pa nadgradil prvotni pomen. Torej, 'slabo razpoloženje' se je spremenilo v 'močno, kratkotrajno čustvo, ki povzroča napadalne težnje'. Navadno je jeza rezultat psihičnih ali fizičnih omejitev in služi mobilizaciji energije. Drugače povedano, občutek jeze nastopi takrat, ko človeku 'sovražnik' postavi oviro, kar sproži pripravljenost za boj, učinek jeze pa je uničenje. Jezo navadno usmerimo na drug objekt in ta način delovanja se pojavi že pri živalih.

3 Osnovna izhodišča in izrazi

Osnovna izhodišča za obdelavo najdenih besednih zvez, navedenih v slovenskih slovarjih, sva povzeli po Zoltanu Kövecsesu, ki je v knjigi *Methaphors of Anger, Pride and Love* obdelal leksikalni pristop k strukturi oz. sestavi konceptov, na katerih gradimo pojmovanje osnovnih čustev.

Na prvi pogled je samo izrazje preveč nepovezano, da bi ga lahko primerno uredili, saj je Kövecses v ameriški angleščini našel okoli 300 izrazov, pri nas pa jih je v slovarju skoraj še enkrat toliko. Pri tem pa je treba upoštevati, da gre kvantiteta deloma tudi na račun različnih sklonskih oblik besede *jeza* in pridevniške oblike *jezen*. Ker se nekaj izrazov pojavlja tudi kot razlaga gesla, na primer v *njem zakreše jeza = postane jezen*, se dejansko število besednih zvez nekoliko zmanjša, še vedno pa gradivo predstavlja razmeroma težko obvladljivo skupino nad 500 izrazov. Tudi pri tej številki nastopa omejitev, saj so dosledno upoštevana le tista gesla, kjer je bodisi v razlagi gesla bodisi v ilustrativnem gradivu omenjena *jeza* v kateri koli obliki. Pri natančnejši obdelavi celega slovarja bi verjetno naleteli na še precej večje število izrazov, ki lahko izražajo negativno čustvo (v našem primeru jezo) oz. početje tistega, ki ga je nekaj razjezilo. Če bi želeli tudi te izraze vključiti med besedne zveze, ki izražajo jezo, bi se raziskovalec lahko velikokrat opiral le na lastno jezikovno dožemanje jeze ali drugih negativnih čustev, ker ne bi bilo zapisanega točnega poimenovanja (npr. gnev, srd, bes, togota ...).⁴

3.1 Prototipični scenarij jeze

Prototip scenarija jeze je sestavljen iz petih stopenj.

1. Nekdo ali nekaj nekoga (x-a) *užali*. Ker slednji pravzaprav ni kriv, se užaljenost stopnjuje v
2. *jezo in zamero*, v človeku (x-u) se pojavijo fiziološke reakcije (naraste telesna temperatura, notranji pritisk), notranja sila (v tem primeru *jeza*) se stopnjuje, zato v človeku (x-u) nastopi želja, da bi napadel tistega, ki ga je razžalil.
3. *Poskus nadziranja jeze* je tretja stopnja, v kateri se človek (x) poskuša zadržati in premagati nemir, nelagodje, vznemirjenost v sebi.

Slovenska beseda *čustvo* na drugi strani izhaja iz stsl. *čuvstvo* oz. psl. *čuvstvo, ki pomeni paziti, zaznavati, bedeti in je pomensko bolj vezana na mirovanje (statičnost).

³ Pod razlago gesla *jeza* v SSKJ najdemo: 1. *močno, kratkotrajno čustvo, ki povzroča napadalne težnje*, 2. *negativen, odklonilen odnos*, 3. *silovitost, divjost*.

⁴ Eno takih gesel je denimo *napadálen*, kjer pod razlago tretjega pojma najdemo: *ki izraža, kaže oster, grob, žaljiv odnos do koga*, temu pa sledi ilustrativno gradivo. Če sledimo prototipičnemu scenariju jeze, najdemo naslednje stopnje v izražanju jeze: 1. *užalitev*, ki povzroči 2. *zamero, jezo*, človek čuti fiziološke posledice, vendar nastopi 3. *poskus nadziranja* in zadrževanje, temu sledi 4. *izguba nadzora* in zatem 5. *povračilo*. Očitno je, da bi v tem primeru *napadalen* sodil v 4. oz. 5. stopnjo pri izražanju jeze, ker pa metoda z iskanjem besed po računalniku tega ne omogoča takoj, bi bila poleg natančnega pregleda vseh gesel potrebna tudi osebna odločitev posameznika, če naj geslo uvrsti med izraze jeze ali ne, saj napadalno vedenje ni strogo povezano samo z jezo.

4. Tretja stopnja hitro preide v naslednjo, to je *izguba nadzora*, kjer je stopnja jeze v človeku (x-u) preseгла mejo normalnega odzivanja, zato začne jeza nadzorovati človeka (x-a). Ta izgubi zmožnost presoje in se začne agresivno obnašati, ker s tem divjanjem uničuje svoje počutje (*x si daje duška*). Nastopi nevarnost za tistega, ki je x-u naredil krivico.

5. *Maščevanje oz. povračilo* je stopnja, kjer se x lahko vrne v prejšnje stanje, saj je cilj x-ovega dejanja maščevanja tisti, ki je x-u naredil krivico. Intenzivnost maščevanja je približno enaka intenzivnosti žalitve oz. zamere. Ko se x maščuje, jeza upade na ničlo in preneha obstajati.⁵

3.2 Izhodiščna in ciljna domena

Domena je po SSKJ področje ustvarjanja, delovanja, v jezikoslovju pa nam **izhodiščna domena** predstavlja tisto pomensko področje oz. strukturo, ki ga lahko zaradi njegovih lastnosti povežemo z drugim pomenskim področjem, ki ga predstavlja **ciljna domena**. Pri tem nastopajo v okviru prve manj zapletene povezave, ki nam služijo za lažje razumevanje druge. Povezavo med izhodiščno in ciljno domeno imenujemo **temeljna metafora**.

3.2 Ontološko in epistemično

Kövecses v svoji knjigi razlikuje dva načina povezav med izhodiščno⁶ in ciljno domeno, to sta ontološki in epistemični način. **Epistemični način** obravnava povezavo vedenja, ki ga imamo o izhodiščni domeni, z vedenjem o ciljni domeni. (Npr.: **izhodiščna domena**: ko temperatura tekočine preseže določeno mejo, se pritisk v posodi tako poveča, da posoda eksplodira; **ciljna domena**: ko jeza preseže neko mejo, se napetost v osebi tako poveča, da ta izgubi nadzor nad seboj.) Način delovanja v naravi, v tem primeru posodi, se prenese na telo, ki reagira na isti način kot posoda. **Ontološki način** pa zaznamuje povezavo bistva v izhodiščni domeni z bistvom v ciljni domeni. (Npr.: vroča tekočina je jeza.) V našem primeru bo končna ciljna domena⁷ vedno jeza, izhodiščna pa se bo spreminjala glede na posamezno vrsto metafore.

3.3 Osnovni jezikovni model jeze

Najdeni izrazi, ki zaznamujejo jezo, se razlikujejo tudi po socialnozvrstni zaznamovanosti, saj najdemo tako ozko knjižne izraze (*jeza jo jári*), kot tudi pogovorne (*z mulo ne boš nič dosegel*) ali izraze, ki nastopajo predvsem v podzvrsteh (slengu, argoju, deloma tudi žargonu). Vsi torej ne morejo sestavljati osnovnega jezikovnega modela jeze, katerega obstoj pa je po mnenju nekaterih tujih avtorjev vprašljiv⁸ (Kövecses, 1986: 4). Vendar moramo izhajati iz domneve, da določene besedne zveze uporabljamo predvsem za izražanje jeze. Pri tem se opiramo na lasten besedni zaklad. Naše predvidevanje torej je, da ljudje ne uporabljajo vseh izrazov, ki jih najdemo v slovarju, saj lahko ločimo predvsem knjižne in pogovorne izraze. Del teh so še izrazi, ki so kakor koli zvrstno zaznamovani in jih zato ne uporabljajo vsi govorniki. Osnovnega jezikovnega modela jeze torej ne moremo opredeliti s točno določenimi besedami, ker bi za to potrebovali obsežno empirično raziskavo, lahko pa ga okvirno omejimo s tistimi izrazi, za katere predvidevamo, da jih uporablja najširši krog govorcev. To bi bili tisti izrazi, ki so v SSKJ brez časovnih, zvrstnih in ekspresivnih kvalifikatorjev. Vendar lahko pride do izjeme, kadar je govorec pod velikim čustvenim pritiskom in začne sproščati svojo jezo z izrazi, ki jih sicer lahko le pasivno pozna.

⁵ To ni edini možni scenarij jeze, saj obstajajo tudi odstopanja od tega scenarija, česar pa v svoji nalogi nisva zajeli.

⁶ Kövecses v angleščini uporablja izraz 'source domain'.

⁷ Končna ciljna domena je termin, ki predstavlja skupno nadpomenko ciljnim domenam.

⁸ Težavo vidijo predvsem v tem, ker osnovni jezikovni model jeze ni natančno določen z besedami, kar pomeni, da lahko le predvidevamo, katere izmed najdenih besednih zvez govorniki največ uporabljajo.

4 Metafora in metonimija

Model jeze sestavljajo temeljne metafore, ki temeljijo na različnih fizioloških učinkih (eden od najproduktivnejših je na primer vročina). Temeljne metafore⁹ sva delno povzeli po Kövecsesu in pri tem preverjali *vzporednice med angleškim in slovenskim jezikom*, ki bi na podlagi iste/podobne civilizacijske izkušnje ne smele biti zelo različne. Izkazalo se je, da temeljne metafore lahko le delno prenesemo v slovenščino, določenih (angleških) vzorcev ne poznamo, zato pa nastopajo tudi nekateri novi, oziroma so temeljne metafore razširjene z ustreznimi podmetaforami.

4.1 Metonimični pristop

O metonimičnem pristopu govorimo, kadar fiziološki učinek čustvenega stanja v telesu zastopa čustvo, ki ga je povzročilo. Če naštejemo fiziološke učinke jeze, so to zvišana temperatura, zvišan krvni pritisk in večja napetost mišic, gibanje, zmanjšana sposobnost natančnega dojetanja (pri čemer sta najbolj prizadeta vid in sluh), pri vseh pa nastopa neka meja, ki še omogoča normalno odzivanje na zunanje dražljaje.

4.1.1 Primeri metonimij

Telesna vročina:	jeza žehti na njegovem obrazu.
Krvni pritisk:	biti zaripel od jeze; ripeč (pordel , zaripel) od jeze.
Rdečica na obrazu in vratu:	zardeti , zaripniti od jeze.
Premikanje:	tresti se od jeze; kar škripal je (z zobmi) od jeze. ¹⁰
Omejena sposobnost dojetanja:	jeza mu zatrese glas , jeza ga je zaslepila .

4.2 Metaforični pristop

Pri metonimičnem pristopu o pravih temeljnih metaforah še ne moremo govoriti, ker lahko tja uvrstimo le izraze, ki označujejo enega od fizioloških učinkov jeze. Večino najdenih besednih zvez pa sestavljajo izrazi, ki jih lahko razvrstimo na temeljne metafore. Šele v tej skupini namreč nastopa 'tretje v primeri' (Kmecl, 1996: 118), ki omogoča povezavo med naravo (ki v najširšem pomenu predstavlja vse izhodiščne domene) in reakcijami, ki nastanejo v telesu zaradi občutka jeze.

4.2.1 Vročina

V splošnem pojmovanju¹¹ je najbolj produktiven tisti del fizioloških učinkov, ki povzročajo vročino (Kövecses, 1986: 13), pri tem se tako v angleškem kot tudi v slovenskem jeziku pojavljata dve temeljni metafori, od katerih je ena povezana s tekočinami, druga pa s trdnimi snovmi. Pri prvi zato nujno nastane ontološka povezava med posodo in telesom, ki se izenačita in predstavljata neko prostorsko omejitev (posoda za tekočino, ki vre — telo za jezo, ki narašča).¹²

4.2.1.1 Vročina, povezana s tekočino

4.2.1.1.1 Jeza je vroča tekočina v zaprti posodi.

Pri tej temeljni metafori lahko ločimo dve podmetafori:

⁹ Kövecses uporablja izraz 'conceptual methaphor'. Slovenski prevod se lahko glasi konceptualna, temeljna, osnovna ali osrednja metafora. Izraz temeljna je bil izbran zato, ker je smiselno najbližji angleškemu.

¹⁰ Kadar škripamo z zobmi, navadno oddajamo tudi neki značilen glas, ki pa je manj izrazit od premikanja obraznih mišic, zato škripanje z zobmi uvrščamo v to skupino.

¹¹ Lahko tudi ljudskem pojmovanju, t. j. med ljudmi pojmovno najbolj razširjen del.

¹² Vsi primeri so iz SSKJ.

- tekočina se segreva (jeza narašča): *jezen je, da ga kar kuha; v srcu se mu kuha jeza; v njem je zakuhalo;*
- tekočina je dosegla vrelišče (jeza je dosegla mejo, ki ne omogoča več normalnega obvladovanja): *v glavi muje zavrelo; molčal je, čeprav mu je vrela kri v žilah; vzkipeti od jeze.*

4.2.1.1.2 Telo je posoda čustev

Gre za podmetaforo, ki se od prejšnje temeljne metafore razlikuje v tem, da ji manjka prvina tekočine, zato nastane nova izhodiščna domena. Čustva se zbirajo v posodi, če jih je preveč, jih moramo izpustiti: *v njem se je zbirala jeza; ventil za jezo; dati odduška svoji jezi.*

4.2.1.1.3 Jeza je vulkan

Ko jeza postane premočna, človek eksplodira, izbruhne kot vulkan, pri čemer vulkanska lava predstavlja tekočino, torej jezo, ki izbruhne iz človeka: *počiti od jeze; izbruhi jeze; razneslo jo bo od jeze; pazi, da ne eksplodiraš od jeze.*

4.2.1.2 Vročina, povezana s trdnimi snovmi

Druga večja skupina metafor, katerih temeljni fiziološki učinek je vročina, je povezana s trdnimi snovmi, ki lahko gorijo. Nastane nova temeljna metafora.

4.2.1.2.1 Jeza je ogenj

Izraze lahko razdelimo na dve podmetafori, in sicer:

jeza je ogenj, ki šele nastaja: *vzplameneti od jeze; v njem se zakreše jeza; jeza mu vzgori v očeh in jeza je ogenj, ki močno gori: iz oči ji švigajo plameni jeze; ves je gorel od ihte.*

4.2.2 Nove slovenske temeljne metafore

Doslej omenjene temeljne metafore je moč najti tako v angleškem kot slovenskem jeziku. Vendar pa so se pri zbiranju in razvrščanju slovenskega gradiva izkazale nekatere slovenske posebnosti, ki jezo povezujejo s hladom,¹³ svetlobo in nevihto in so v slovenščini precej produktivne.

4.2.2.1 Jeza je gibajoča se tekočina

V slovenščini nastopa jeza tudi samo kot tekočina (torej brez vročine), pri čemer imamo v mislih večjo vodno površino, ki postane nova izhodiščna domena: *jeza mu je zavalovala po žilah; v srcu ji je pljuskala jeza; zlivati jezo na koga.*

4.2.2.2 Jeza je hlad/hladna barva: *obraz mu je od jeze zasinjel; oči so mu osteklele od jeze; ves zelen od jeze.*

4.2.2.3 Jeza je svetloba: *jeza mu odseva na obrazu.*

4.2.2.4 Jeza je nevihta: *jezen je kot strela; strela naj ga udari; oči se ji bliskajo od jeze; jeza mu prši iz oči.*

4.2.3 Druge temeljne metafore

Drugi del zajema nekako dve tretjini obdelanega gradiva, kar pomeni, da lahko vročino res brez dvoma postavimo na prvo mesto, sledijo pa ji še ostale, ki temeljijo predvsem na vedenju jeznega človeka. Slednje pogosto povezujemo z gibanjem oz. sunkovitim premikanjem, ki pa je značilno

¹³ Spet naletimo na težavo pri razvrščanju, če dosledno sledimo izrazom, v katerih se pojavlja beseda *jeza*, saj sem ne moremo uvrstiti besednih zvez, kot so: *odgovoriti z ledenim glasom, ošvrkniti z ledenim pogledom* in druge. V njihovi razlagi se namreč pojavlja beseda *nejevolja*, katere vzrok pa ni vedno jeza, čeprav se večkrat uporablja kot sopomenka za jezo (predvsem v besedilih, ki težijo k čim bolj izvirnemu poimenovanju).

tudi za vedenje v norosti (Kövecses, 1986: 20). Seveda gre za več stopenj intenzivnosti, saj se najprej kaže jeza kot **NASILNO VEDENJE**, temu sledijo **NASILNA DEJANJA**, vendar še vedno lahko govorimo o neki stopnji samonadzora, čeprav se ta že pomika proti ničelni vrednosti.

4.2.2.1 Nadzorovana nasilnost

4.2.2.1.1 Jeza je nasilno vedenje posameznika: *od jeze je topotnil; kar naprej robanti; v jezi mu je glas posurovel.*

4.2.2.2 Jeza so nasilna dejanja posameznika

Posameznik sicer lahko nekoga/nekaj tudi poškoduje, vendar se zaveda svojih dejanj: *jezen je treskal kozarce na tla; zdivjal je po sobi;*

*- *glavo ti bom razčesnil, če ne umolknesh; jezen sem nanj, da bi ga zmlel v sončni prah.*¹⁴

4.2.2.2 Nenadzorovana nasilnost — norost

Naslednja stopnja v izražanju jeze je povezana s sunkovitim premikanjem, vpitjem, neobvladovanjem in še čim, kar pripisujemo ljudem, ki jih označujemo kot nore. Čeprav se v slovenščini ne moremo izogniti konotiranosti besede nor in se zato v medicinski stroki raje uporablja nevtralen izraz 'duševno moten', ta v našem primeru ne bi predstavljal ustrezne temeljne metafore. Človek postane žrtev močne, nore sile in sam ne zmore več nadzorovati in obvladovati svojih dejanj.

4.2.2.2.1 Jeza je močna (nora) sila: *pograbila ga je srdita jeza; jeza obsede človeka; obseden od jeze; jeza ga razganja.*

4.2.2.2.2 Jeza je norost: *zdivjati v strašni jezi; izvihtrati se v pretepu; njene besede so ga razkajfale.*

4.2.2.2.3 Jeza je nasprotnik

Jeza je v našem govoru pojmovana kot negativno čustvo, s tem pa postane nasprotnik posameznikovi osebnosti. Pri različnih stopnjah jeze lahko govorimo o jezi kot o: a) šibkejšem nasprotniku, ker je jeza premagana, b) enakovrednem ali celo c) močnejšem nasprotniku, kjer jeza premaga človeka in zato nastopita še četrta in peti stadij jeze: *zmagati jezo; jeza se ga loteva; jeza ga je zlomila.*

4.2.2.2.4 Jeza je zver/nevarna žival

Pogosto pojmovanje jeze je tudi, da jeza v človeku predstavlja nevarno žival. Po mnenju mnogih psihologov je del vsakega človeka divja, neobvladana in neukročena žival, ki pa se v normalnih okoliščinah ne prebudi. Mejne situacije spečo zver prebudijo in ta lahko poškoduje okolico. Spečo žival v nas predstavljajo tudi strasti (Kövecses, 1986: 23): *jeza ga je pobodla; nocoj je ves pasji; brzdati jezo; od jeze so se mu ščetinili brki.*

5 Ugotovitve

Naštete metafore seveda zajemajo le del v slovarjih, predvsem v SSKJ, najdenih izrazov. Ostalo je še kar nekaj gradiva, ki je zaradi slovenske specifičnosti težje uvrstljivo in se bova z njim ukvarjali v prihodnje. Pri iskanju besednih zvez, povezanih z jezo, sva pogosto naleteli na vidse različice

¹⁴ Zadnje primere lahko le pogojno uvrstimo med nasilna dejanja, ker gre za obliko s pogojnikom, ki se v jeziku tudi dosledno rabi, razen kadar želimo izraziti še večjo stopnjo jeze in zato uporabimo prihodnjik. Vseeno pa so to le besedne grožnje nekemu, ki nas je razjezil. Če te oblike uporabimo v pretekliku, temeljna metafora ne more biti več nasilno dejanje, oz. ne predstavlja nujno izražanja jeze. Npr.: Na zagovoru diplomske naloge ga je profesor zmlel v sončni prah.

glagolov, kljub temu pa se, kot je omenil že Petermann (1988: 301-310), primeri pri posameznih geslih ponavljajo. Slabo je označena tudi časovna in socialna zvrstnost,¹⁵ kar pomeni, da se mora pregledovalec opirati na lasten jezikovni občutek. Ustrezne oznake bi bile potrebne pri več primerih.

5.1 Enakost med slovenskimi in angleškimi izrazi

Pred začetkom urejanja je bila postavljena teza, da mora obstajati neka skupna izkušnja, kar zadeva izražanje jeze z metaforami, predvsem zaradi iste civilizacijske izkušnje, ki temelji na zahodnoevropski kulturi. Povezava je seveda le delna, predvsem v neknižnih socialnih zvrsteh,¹⁶ kjer je enakost med angleškimi in slovenskimi izrazi zelo redka. Večja podobnost pa nastopa na ravni temeljnih metafor, kar smo dokazali tudi s prenosom angleških vzorcev v slovenščino.¹⁷

5.2 Pleteršnikov slovar

Svojevrstno presenečenje predstavlja besedje v Pleteršnikovem slovarju, kjer je bilo pričakovati več besednih zvez, povezanih z jezo. Predvsem je opazno, da če je geslo, ki je v SSKJ vsebovalo izraz jeze, v Pleteršniku sploh bilo, navadno pri njem ni bilo ustreznega izraza, povezanega s čustvom jeze. Slika bi bila verjetno drugačna, če bi pregledali še druge izraze, ki zaznamujejo negativna čustva, a se jih drži rahla časovna zaznamovanost. Predvsem nam neobsežnost onemogoča, da bi gradivo iz Pleteršnikovega slovarja razdelili na več temeljnih metafor.

6 Sklep

Ker se je pri obdelavi gradiva pojavilo še mnogo novih rešitev, bi bila potrebna nadaljnja obdelava gradiva, predvsem z vidika neprototipičnih scenarijev jeze¹⁸ (npr. kadar jeza ni potešena), ki jih je v svojem delu navedel že Kövecses. Vse to bi bilo nato potrebno dopolniti še z drugimi negativnimi čustvi v slovenščini, ki po številu sicer ne dosegajo izrazov, povezanih z jezo (predvsem pa bi se to nadaljevalo v obdelavo jezikovnega izražanja sovraštva in drugih sestavljenih čustev).

Trditev, da bi lahko zgolj na podlagi jezikovne analize pokazali, kako razumemo jezo, je preveč drzna, ker bi za to potrebovali zelo obširno empirično raziskavo, ki bi lahko potrdila in oblikovala pravi jezikovni model izražanja jeze v slovenščini. Pri empirični analizi bi morali seveda upoštevati tudi manj stalno izražanje jeze, kar bi kaj hitro lahko privedlo do še bolj nepreglednega korpusa izrazov. Prednost slovarja je torej v tem, da so najbolj stalni/tipični izrazi že zapisani, natančnejši pregled kartotečnega gradiva za SSKJ pa bi pokazal, kakšna je pogostnost teh izrazov.

Viri

Slovar slovenskega knjižnega jezika (1994). SAZU, Inštitut za slovanski jezik Frana Ramovša. Ljubljana: DZS.

Snoj, Marko (1994). Slovenski etimološki slovar. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Pleteršnik, Maks (1894). Slovensko-nemški slovar. Ljubljana: Knezoškofijanstvo.

¹⁵ Npr. *dati odduška svoji jezi* je označeno s kvalifikatorjem knjižno, besedni zvezi *počakaj, da se mu jeza uteče* pa je dodan samo kvalifikator ekspresivno. Še težje je najti kvalifikator za časovno zvrstnost, saj je v veliki večini primerov moč najti le oznako za ekspresivnost.

¹⁶ Angleškemu *He kept bugging me* ne najdemo popolne slovenske ustreznice.

¹⁷ V metaforo *Jeza je vroča tekočina* lahko uvrstimo tako *You make my blood boil* kot *V njem je zavrelo*.

¹⁸ O neprototipičnih scenarijih jeze govorimo takrat, kadar se tisti, ki ga je nekaj užalilo, ne maščuje osebi, ki je v njem povzročila jezo, in s tem ne zmanjša stopnje svoje vznemirjenosti. (Kövecses, 1986: 32).

Literatura

Goleman, David (1997). Čustvena inteligenca: Zakaj je lahko pomembnejša od IQ. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kmecl, Matjaž (1996). Mala literarna teorija. Ljubljana: Založba M & N.

Kövecses, Zoltán (1986). *Methaphors of Anger, Pride and Love. A lexical Approach to the Structure of Concepts.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Lamovec, Tanja (1991). Emocije. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Lamovec, Tanja, Rojnik, Ana (1978). Agresivnost. Ljubljana: DDU Univerzum.

Petermann, Jürgen (1988). Frazeologija v SSKJ (I-IV). Obdobja 8, 301-310.

Mateja Jemec
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Pes in plesalka (ali Kako Pikalo laja in pleše)*

Pikalo in njegov vstop v literaturo

Matjaža Pikalo (rojenega 1963) je ob izidu njegove tretje knjige pesmi *Pes in plesalka* Esad Babačič označil za »redko žival, ki je ne smemo izgubiti«. Zakaj žival, zakaj redka in predvsem, zakaj je ne izgubiti, bo, upam, pokazala ta prispevek. V osebnost, ki pa jo je sploh mogoče tako poimenovati, ga je oblikovala njegova življenjska pot. Prihaja iz vasi Leše na Koroškem, kar je bistveno oblikovalo njegov (pesniški) pogled na svet in njegovo osebnost. Odločil se je namreč za študij etnologije in sociologije kulture. Za diplomu je preučeval vpliv medijev na življenje — spet ne naključno, kajti bil je voditelj na Radiu Študent. Po diplomi je zbolel za tuberkulozo (sam ji pravi »tipično pesniška bolezen«) in prav med boleznijo, v bolnišnici, je začel pesniti. Ko je ozdravel, je nekaj mesecev živel kot svobodni umetnik, nato je šel v Pariz in se vpisal na podiplomski študij (smer etnologija in film), a ga je zaradi ponovitve bolezni dokončno opustil. Udejstvoval se je na različnih področjih kulture: pridružil se je igralski skupini Ane Monro, bil pobudnik in prvi mož skupine Autodafe, nastopal z Andrejem Morovičem v t. i. Fantovščinah, leta 1990 je celo kandidiral za predsednika kot skrivnostni dr. Voice for President. Danes se vedno bolj posveča literaturi: »Ugotovil sem, da se moraš stoodstotno ukvarjati z literaturo, če hočeš biti literat. In to je bržčas poglavitno spoznanje. Ker do sedaj je bilo vse bolj ali manj samo tipanje. Kaže, da so se stvari tako obrnile, da me je čisto celega zaneslo v ocean, imenovan literatura.« (Titan Felix, 1997: 80.)

Do sedaj je izdal štiri knjige pesmi, prvi dve v samozaložbi: *V avtobusu* (1990), *Dobre vode* (1991), *Pes in plesalka* (1994) in *Bile* (1997). Napisal je še dramo *Prešeren* (1993) in roman *Modri e* (1998).

Prvi dve pesniški knjigi sta prišli v javnost precej neopaženi. Zanimanje zanj, predvsem za prvo, je vzbudila šele tretja — *Pes in plesalka*, kajti Pikalo pred tem skorajda ni objavljal (le eno pesem v *Mladih potih*, še to pod psevdonimom). V *avtobusu* je pisana v duhu ameriške bitniške generacije, ki je vplivala na slovenske pisce osemdesetih in devetdesetih let. Če pomislimo na Jacka Kerouaca in njegov roman *On the road*, najdemo podobnost že v naslovu. Poleg tega Pikalo sam v eni od pesmi zapiše:

Pravzaprav so to verzi iz Antologije
ameriških pesnikov 20. stoletja,
ampak imel sem jih čisto na koncu jezika
in jih nisem in nisem mogel izreči.

Aleš Šteger sodi o tej knjigi, da »se odlikuje po sproščeni, čeprav mestoma še šepajoči dikciji, katera združuje v sebi razne plasti jezika, od visoko artikuliranih sekvenc pa vse do slenga, narečnih izrazov in predvsem besed iz slovarja množičnih medijev.« (Šteger, 1994: 63.) Viden je še vpliv poetike zbirke *Poker*, s katerim je Pikalovo delo primerjal Tomaž Šalamun sam. In takšna »šalamunska poza, kjer za vsako še tako fantastično zvenečo besedno formulacijo stoji krvavo zarisano doživetje« (Šteger, 1994: 64), se kaže (predvsem v ostankih ludizma) tudi še v knjigi *Pes in plesalka*.

* Besedilo je nastalo v diplomskem seminarju doc. dr. Irene Novak – Popov.

Ob izidu knjige Pes in plesalka

Prvi se je odzval nanjo Jurij Hudolin v Književnih listih (Blodnje po labirintu človeške duše: Zelo berljive poezije) (1994: 13-14). Ugotavlja, da je Pikalo dozorel kot pisec, da je njegova poezija sveža in namenjena tudi širšemu krogu bralstva. Značilna zanj se mu zdita »zavezanost poeziji in samemu pesniškemu aktu ustvarjanja« ter »nekakšno umirjeno in stoično ugotavljanje stanj in blodenj po labirintu človeške duše.« Zato Pikalova poezija ni »travmatično-katarzična«, ampak je »iskanje čistega izraza in pritrjevanja pesniški besedi«.

Matevž Kos, prav tako v Književnih listih, napiše recenzijo z naslovom Ples redke živali (1994: 5). Tudi on ugotavlja Pikalovo drugačnost v okviru slovenskega pesništva devetdesetih. Njegovo posebnost vidi predvsem v mnogih podobah iz ruralnega sveta in v fragmentarnih življenjskih modrostih, ki jih včasih ironizira ali pa jim doda duhovito ugotovitev oz. opazko. Zaradi tega naj bi ponekod že mejil na trivialnost, kar pa ni slabost, temveč dobro sovпада s samo »pesemsko strukturo; ta je dovolj odprta, da dopušča hkratnost visokega in nizkega jezika, aristokracije in plebsa, transcendentalne meditacije in govornice tržnice.« Doda še, da knjiga »pomeni sintezo (namerne) pesniške infantilnosti (tako na semantični kot na sintaktični ravni) in lirizirane filozofije življenja«, vendar pa bi bila potrebna »strožja selektivnost, saj obilje kvalitativno neuravnoteženega pesniškega materiala ponekod zamegljuje temeljno Pikalovo intenco«. Kaj naj bi ta intenca bila, Kos ne pove. Najbolj je namreč verjetno, da Pikalo sploh nima nikakršne intence, saj sam o svojem pesnjenju pravi: »Gre bolj za občutenje tega, kar se mi je zapisalo, jaz to nosim v sebi. S poezijo pa lahko to, kar vsebujem, tudi izrazim. To je vse.« (Hudolin, 1996: 15.)

Pikalo sam se je lotil promocije svoje tretje knjige zelo izvirno. (Že ob izidu prvenca je posnel kaseto, na kateri je ob spremljavi orglic pel ali govoril svoje pesmi.) Z dvema prijateljskima je ustanovil »pesniško gledališče« (tako je dejavnost poimenoval Venó Taufer) Autodafe.¹ Trio je nastal ob tristoletnici Voltairovega rojstva in tudi ime so vzeli iz Kandida, ki je nekakšna sveta knjiga skupine. Z nastopi po različnih krajih Slovenije (pa tudi v zamejstvu, na Dunaju in v Beogradu) so tako promovirali knjigo dve leti, 1997. pa so posneli tudi zgoščenko z naslovom *Le voyage imaginaire*. Projekt je bil zgolj poskus združenja poezije in gledališča. Po tem se je Pikalo omejil le na pisanje.

Skupina Autodafe je še en dokaz za to, kako velik vpliv ima na Pikala izročilo. Trio namreč precej spominja na kolednike: igrajo na enaka glasbila (violino, harmoniko, trobento), na glavah pa nosijo starinske klobuke. Podobnost je pesnik opazil šele kasneje, kar kaže na to, da se vpliva tradicije na začetku ni zavedal, ampak je vse počel nekako instinktivno. In prav instinktivnost je ena od Pikalovih značilnosti ali bolje rečeno — odlik.

Značilnosti Pikalove poezije v Psu in plesalki (ali Kako Pikalo laja in pleše)

O čem nasploh govorijo pesmi v tej knjigi? Govorijo o življenju, in sicer o njegovi kakovosti in njegovem koncu. Ta zelo splošna določitev izhaja iz štirih izrazitejših in prevladujočih tem, potrdi pa jo tudi uvodna pesem:

Iz globin teme izplavamo
Skupaj
Odidemo za obzorje
Vmes oder:
plešemo in pojemo

¹ Beseda autodafe je portugalska in izhaja iz latinske zveze *actus fidei*, kar pomeni verski akt, to je dejanje, s katerim se izpriča vera. V času inkvizicije je to pomenilo slovesno razglasitev sodbe inkvizicijskega sodišča in njeno izvršitev (predvsem sežig krivovercev in krivoverskih knjig).

Zdaj razumem,
zakaj bi bila rada
raztresena v morje

V okviru tega, kar je razumljeno pod kakovostjo življenja, so tri teme: pesništvo, življenje (v ožjem pomenu) in ljubezen/erotika; četrta je smrt.

Govoriti o poeziji kot o kakovosti življenja je pri Pikalu ne le upravičeno, ampak celo nujno. Na to kaže način, kako vidi pesništvo: »Zame je to kot izvir čiste vode, kamor se hodijo pojit živali, to me ohranja pri življenju, gre za čisti vitalizem.« (Šteger, 1994: 65.) V pesmi Hiša ogledal iz Psa in plesalke pa zapiše naslednje verzice:

Poezija mi je rešila življenje,
poezija je vse.
Sanjam, da bi rešil življenje poeziji,
da bi bil vse.

Za tisto, kar nam pomeni največ, kar nam pomeni vse, rečemo, da nam je sveto. Tako postane pri Pikalu pesem sveta in pesniški akt ustvarjanja molitev. Pesmi s to temo je veliko, v posameznih razdelkih so najbolj reprezentativne Vonj smole, Vsakodnevna molitev, Ples za dež in Un chien Andalou.

Življenje je v pesmih opevano na dva načina: na eni strani gre za življenjska spoznanja in iskanja (Pot čez celino, Hodec), na drugi za sliko življenja, ki je ostala v spominu še iz otroštva. Takšne slike so včasih nostalgične (Otrok in kralj), a večinoma lahkotne in zelo pogosto povezane z vsakdanjimi vaškimi navadami in opravili (Zdaj pa po francosko, Belo leto).

Tema ljubezni in erotike ni tako pogosta kot ostale. Predvsem so izjema pesmi o usodni ljubezni (Suženj), kajti Pikalu ne gre toliko za razmerje eros — tanatos, kot za prikaz lahkotnega erotičnega vzdušja (Ptički, ptički ..., Tratica). Včasih je pridih erotike, redkeje ljubezni, čutiti tudi v pesmih z drugimi temami.

Smrt se v pesmih pojavlja pogosto, približno tolikokrat kot pesništvo. Ni predstavljena kot grozeč konec, ki se ga je teba bati. Tudi ni odrešilna, saj življenje za Pikala ni nekaj travmatičnega, da bi si zato čim prej želel njegovega konca. Smrt je le naravna nujnost, ki čaka vsakogar, je samoumevna. Pesnik jo zaradi tega spoznanja pričakuje spravljivo, brez kančka resignacije, kar je vidno na primer v pesmih Poslednji ples, Jutranja pesem, Une vielle dame sans dents. Iz zadnje je sledeča kitica:

Ne bojim se smrti.
Ko se mi zgodi, hočem biti zraven,
da ji poljubim roko,
da ji pokažem, kje angela stojita,
metulje ...

Precej je pesmi, ki jim je težko ali skoraj nemogoče določiti temo, in sicer zaradi izrazito subjektivnih povezav. Takšna asociacijskost po eni strani dopušča najrazličnejše interpretacije, po drugi pa nam za nobeno od njih ne daje dovolj opore. To sicer branje otežkoča, vendar ga hkrati dela tudi (še bolj) zanimivega, daje mu dodaten čar.

Pikalova poezija je polna slik iz narave in vaškega življenja. Vendar oboje ostaja na ravni motivike in v temo preraste le izjemoma (npr. v pesmi Pourquoi le titre? je narava téma). Redke so pesmi, ki so povsem brez takšnih motivov. Peter Kolšek (sicer v recenziji knjige Bile) to značilnost opiše zelo slikovito: »Pikalova rariteta naj bi bila v tem, da je v sodobno slovensko poezijo, ki je —

kolikor že ni kozmična ali estetsko kozmetična — predvsem urbana, pripeljal lojtrski voz s podobami kolikor toliko trdnega ruralnega sveta.« (Kolšek, 1997: 62.)

Pesnikova močna povezanost z naravo in izročilom ima korenine že v otroštvu, kar je eksplicitno izraženo v pesmi *Otrok in kralj* in vpliva tudi na ton pesmi, ki so enkrat nostalgične, drugič igrive, toda nikoli tragične. Pikalo v svojem izrazu ohranja otroško veselost, ki jo ponekod dopolni (oz. zamenja) z ironijo ali duhovitostjo odraslega.

Mestoma je v Pikalovi poeziji čutiti nekakšno religioznost, ki se izraža na tri različne načine. Mnoge pesmi so prek vaše motivike povezane s krščanstvom (kar je še bolj izrazito v *Bilah*), toda v njih je pristnega verskega občutja malo (Na verando pada večer). Krščanstvo je torej prej kulisa dogajanja kot notranje bistvo sporočila. Močnejša je religioznost v obliki nekakšnega panteizma, ki je prisoten povsod, kjer je najti opise vseobsegajoče moči in čistosti narave (Pourquoi le titre?, *Poslednji ples*, *Vonj smole*). Posebne vrste vera je v odnosu pesnika do svoje stvaritve in svojega ustvarjanja, ki sta mu sveta, kar pa je bilo opisano že zgoraj. V zvezi s tem je zanimiva pesnikova pripomba: »Moram pa dodati, da me včasih še zmeraj prime, da bi sakralnemu prilepil kak čigumi.« (Šteger, 1994: 65.) To stori v pesmi *Un chien Andalou* takole:

(...) Prosim te le
za milost, za svinčnik izza tvojega
ušesa, da bom lahko pisal, lajal.

Knjiga *Pes in plesalka* ima štiri razdelke: *Pes in plesalka*, *Moč*, *Hiša* ogledal in *Belo leto*. Po katerem ključu so pesmi razvrščene, sama nisem ugotovila, a na seminarju, kjer je bila knjiga najprej predstavljena, sem bila opozorjena na to, da je prostor v pesmih tretjega razdelka večinoma morski oz. otoški, v *Belem letu* pa je nekoliko bolj kot drugod strnjena motivika smrti. Sicer pa to, da lažje govorimo o razdelkih kot o vsebinsko zaokroženih ciklih, sovпада s Pikalovim načinom ustvarjanja (ki je v *Bilah* že nekoliko drugačen). Pesem ga pograbi, začuti jo in jo nato ubesedi. Potem pesmi ne kleše in ne brusi, da bi dobil pravilno oblikovan in bleščeč drag kamen, temveč jo pusti v njeni neposrednosti in preprosti obliki. Tako je našel ali ga je našla ona (Pikalo rad pravi, da je poezija našla njega) in taka je v svoji neponovljivosti najbolj dragocena. V skladu s tem je tudi zgradba pesmi. Verzi so prosti, v povprečju precej kratki in niso ne rimani niti asonirani. Nekajkrat se na koncu verza sicer pojavi rima, kar pa je zaradi nepričakovaniosti dober postopek, ki pritegne pozornost. Pozornost vzbudijo tudi redki izraziti ritmizirani verzi. Ritem namreč ni zelo poudarjen, ustvarja pa ga sam način členitve verzov in v nekaterih primerih ponavljanja. Ponekod, predvsem v začetnih pesmih, ni končnih ločil. Natančneje — ni pik. Klicaji in vprašaji so ohranjeni, da poudarijo intonacijo in s tem občutje zapisanega. Proti koncu knjige se začnejo pesmi rahlo spreminjati: verzi se nekoliko podaljšajo, oblika postaja strožja. V celi knjigi je med šestdesetimi pesmimi devet sonetov, od tega so štirje v zadnjem delu, *Belem letu*, ki je sicer najkrajše (devet pesmi). Vendar od vseh tradicionalnih značilnosti soneta ostane le razdelitev v kvartini in tercini, tako da oblika pesniku še vedno pušča dovolj svobode.

Za veliko pesmi je značilna zaključna poanta, ki obsega enega do štiri verze in prej povedanemu doda novo razsežnost. Pogosto gre za ugotovitev, opazko ali izrek, ki vsebino ironizira ali banalizira. V marsikateri pesmi se pojavi insert, ki je videti, kot da ne spada vanjo. Takšna potujitev doseže podoben učinek kot poanta.

Jezik Pikalove poezije je zelo sproščen in obsega različne plasti. V isti pesmi tako najdemo hkrati zelo poetične metafore in povsem pogovorne zveze (v nobenem primeru pa vrstni red besed ni zaznamovan), in tudi to prispeva k lahkotnosti in sproščenosti dikcije. Za ilustracijo povedanega naj služi odlomek iz pesmi *Kam pelje vlak?*:

Reka,
v tvojih deročih laseh
izmijem utrujene noge

in stopim na pot,
kakor takrat, ko sva štopala v mesto,
pa kupila hrošča.

Jezik je resda sproščen, kar pa še ne pomeni, da je povsem preprost in da je zato tudi poezija preprosta in vedno lahko razumljiva. K temu prispevajo individualne metafore in zelo nenavadne povezave znotraj verzov in med njimi. Kako si na primer razložiti prvi verz pesmi *Une vielle dame sans dentes*, ki se glasi: »Brezzoba starka vzhoda hupa.«? Videti je kot nesmiselna otroška besedna formulacija. Morda gre tudi za izrazito ritmičen poudarek, saj ima verz popolnoma pravilen jambski meter.

Izbrane pesmi: Vonj smole, Hodec, Zdaj pa po francosko, Nikoli ne bi prodal babičinega pohišva

V *Vonju smole* je najti veliko prej obravnavanih značilnosti. Razmišljanje, da je vse eno, da je vse v stalnem krogotoku (Vsi črvi v kljunih ptic / so zame / vse pesmi, ki jih polagam na oltar / so za ptice / Ob jutrih jih pojejo / pod mojim oknom), je sled panteizma. Pesmi so nekaj posvečenega ali svetega, zato jih polaga na oltar in zaradi njih prosi za moč. Taka prošnja pa je lahko naslovljena le na nekaj višjega in mogočnejšega od nas, na boga, pa kakor koli že si ga predstavljamo. Pesnik se popolnoma posveti besedi, materialno hrano zamenja za duhovno (Pustil bom kruh in nož / Vzel bom list / Napisal neizrekljivo). Z dušo in telesom se bo predal pisanju, pisal bo s svojo krvjo. Kajti kri je življenjska tekočina človeka, kot je smola življenjski sok drevesa. Smola ima poleg tega še pomen nesreče (imeti smolo), tako bi si lahko predstavljali, da bo pesnik popisoval svojo nesrečo in žalost (vendar v zvezi s *Pikalom* taka interpretacija ni najbolj prikladna). Na začetku pesmi se pojavi motiv metulja, ki ga najdemo še v več pesmih *Psa* in *plesalke* in je nasploh pogost tudi v

Vonj smole

Vonj smrek je gost in težek
Metulji letajo skozi
z lahkoto
Njihov posnetek je b.p.
Vsi črvi v kljunih ptic
so zame
Vse pesmi, ki jih polagam na oltar,
so za ptice
Ob jutrih jih pojejo
pod mojim oknom
Potegnil bom predal iz mize
Pustil bom kruh in nož
Vzel bom list
Napisal neizrekljivo
Smola mojega življenja
bo črnila za pero
Dišalo bo gosto in težko
izrekel bom prošnjo:
Naj ne razpade živo tkivo
vedno kadar pišem
Prosil bom za moč

Tebe zaprtosim za psa
Prinesi mi psa!

Hodec

Kaplice rose
biserno svetlikajo
v pajčevino ujete
Hodcu so znamenje
na njegovi poti
Čez deroči graben
leži izruvano deblo
Hodec previdno stopi nanj
in ga ovije s popkovino
Tako prečka slap
Mogoče bo »tisto«
našel na drugi strani
Tehniko ima dobro

Si videl?

Zdaj po francosko

*Kmet z motorko
vejam žile žaga
Steljo napravlja
in se poja med drevesi
Otroci ga spoštljivo pozdravljajo,
ko se vračajo iz šole
Po blatnem kolovozu
prihaja njegova mlada žena
Ustnice si je namazala
z rdečo šminko
Na stara leta
bosta na topli peči
trla lešnike in pila mošt
– »Dobro si podiral, takrat ...«,
mu bo dobrikala
Zdaj priganja: »Pridi jest!«
Pripravila mu je ptiča
»a la francaise«.*

**Nikoli ne bi prodal babičinega
pohištva**

*Že stoletja spi
na gori kralj
Mansarda ima fantastično bleščavo
Podpira svojo belo glavo
Misli na radio
Druidi, Druidi, kdo ste bili?
Druidi pravijo: »Takšni kot ti.«
Že stoletja spi ...
Pokrit z babičinim pregrinjalom
Iz ust se mu poceja
kri*

slovenski poeziji zadnjih let. Zanimiva je še okrajšava b. p., ki v medicinskem žargonu pomeni 'brez posebnosti'. Za Pikalovo pesništvo je značilna še od sobesedila grafično ločena poanta. S svojo vsakdanjostjo, morda otroškostjo, je precej v nasprotju s predhodnjim sporočilom, zato deluje nekoliko ironično, ali pa vsaj prej povedanemu odvzame nekaj resnosti.

Hodec je pesem o iskanju. Hodcu iskalcu kažejo pot kapljice rose, lepa, a hitro izginjajoča znamenja. Premaguje nevarnosti in ovire v tesni povezanosti z naravo in se ne ustavlja. Grozeči moči se izogne tako, da se tesno in zaupljivo oprime nečesa, kar je sicer nekoč takšni ali podobni moči podleglo. Deluje tako, kot neke pravi William Wordsworth:

*Čeprav nič nam ne povrne
trenutkov razkošja v travi,
sijaja v cvetici, ne bomo žalovali,
temveč našli moč v tem, kar nam je ostalo.*

Tako hodec v svojem iskanju napreduje. Način, kako to oceni pesnik, pa nas popolnoma preseneti: »Tehniko ima dobro«. Takšna potujitev spet ironizira vsebino in učinkuje precej komično. Tudi zadnji verz vzbudi pozornost, saj vzpostavi dialog z Danetom Zajcem oz. z njegovo zbirko Si videl?. Povezavo z Zajcem kaže že sam naslov, ki aludira na njegovo prvo poetično dramo Potohodec.

Kmečko motiviko in vsakdanje življenje lahko in s pridihom erotike upesnjuje pesem Zdaj pa po francosko. Izrazito je tu izražen pesnikov odnos do kmeta, ki ga vidi kot »naravnega človeka, očiščenega vseh negativnosti, nekakšnega nadčloveka, /.../ ideal, /.../ ki ni nujno vezan zgolj na točno določeno mesto, ampak ga vidim v vseobsegajočem smislu. Zato imajo te pesmi v sebi tudi nekaj urbanega, rečem lahko francoskega šarma ali nanj asociirajo.« (Pikalo, 1997b: 64.) Jezik je sproščen, vsebuje tako pogovorne prvine (»se poja med drevesi«), kot tujejezične zveze.

Nikoli ne bi prodal babičinega pohištva je primer asociativno pisane pesmi. Prepletajo se spomini na babico, bajka o kralju Matjažu in motiv druidov, starokeltskih poganskih svečnikov (Druidi je tudi naslov ene Šalamunovih pesniških zbirk, torej gre, kot že prej pri Hodcu, spet za navezavo na predhodnika). Povezave med tem trojnim so zelo nenavadne in povsem subjektivne, tako da je kolikor toliko gotova razlaga skoraj nemogoča. Poanta je v tej pesmi pesimistična, kar je v Psu in plesalki redkost. Pozornost vzbudi rima, ki je pri Pikalu sicer ni, tu pa se pojavi celo dvakrat (bleščavo — glavo, bili — ti). Tudi ritem je morda za spoznanje izrazitejši kot drugod.

Za konec

V zaključku se navadno strne in povzame ugotovitve ter ovrednoti obravnavano. Kot povzetek naj služijo pesmi, ki sem jih izbrala za ilustracijo že prej ugotovljenega. (Mimogrede — opazila sem, da so vse štiri izbrane pesmi iz prvega razdelka, kajti ta mi je bil najbolj všeč. Kljub temu so pesmi dovolj reprezentativne za celo knjigo, saj je bilo že ugotovljeno, da ni trdnejšega načela delitve na razdelke.) Ob vrednotenju pa se mi zastavlja vprašanje, kako nekaj tako subjektivnega, kot je poezija, vrednotiti objektivno? To je težko, kajti zapisati osebno oceno o zelo osebnem pesnjenju nekoga drugega se sliši precej neobjektivno. Pa vendar, Pikalova poezija je vredna branja. Za to je več razlogov: obilje naravne in vaške motivike, mnogi ironični inserti in smisel spreminjajoče oz. dodajajoče poante ter izvirna in pogosto nenavadna metaforika dajejo pesmim svežino. Poleg tega se pesnik, čeprav čuti pesnjenje kot poklic (poklic v izvornem pomenu — kot poklicanost), ne vidi kot glasnik univerzalnih metafizičnih resnic, ampak le sporoča svoja vsakdanja občutenja in doživetja svoje resnice. Včasih se imenuje psa, ki piše — laja.

Zaradi vsega tega bi ga lahko umestili v postmodernizem, smer nekakšne renesanse romantike, romantike z distanco (če je kaj takega sploh mogoče reči). In iz istega razloga je redka žival, ki je ne smemo izgubiti, kot se je zelo posrečeno izrazil Babačič.

Viri in literatura

Hudolin, Jurij (1994). Blodnje po labirintu človeške duše (Zelo berljive poezije). Delo, 6. oktober. Književni listi, str. 13 in 14.

Hudolin, Jurij (1996). Vse, kar je lepo, vsebuje smrtni strah (Čakajoč na novo zbirko). Delo, 10. oktober. Književni listi, str. 15.

Kolšek, Peter (1997). Ruralno v poeziji, poezija v ruralnem. Glasnik slovenskega etnološkega društva, št. 4, str. 62.

Kos, Matevž (1994). Ples redke živali (Recenzijski izvod). Delo, 8. december. Književni listi, str. 62 in 63.

Pikalo, Matjaž (1990). V avtobusu. Ljubljana: Samozaložba.

Pikalo, Matjaž (1994). Pes in plesalka. (Zbirka Prehod.) Ljubljana: Knjigarna Karantanija.

Pikalo, Matjaž (1997a). Bile. (Knjižna zbirka Beletrina.) Ljubljana: ŠOU, Študentska založba.

Pikalo, Matjaž (1997b). Ruralno v poeziji, poezija v ruralnem. Glasnik slovenskega etnološkega društva, št. 4, str. 62-64.

Šteger, Aleš (1994). Zadnji stavek je dan od boga (Intervju). Mentor, št 7-10, str. 62-69.

Titan Felix, Robert (1997). Vse, kar je lepo, vsebuje smrtni strah (Intervju). Mentor, št. 3-4, str. 74-82.

Mateja Bartol

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Zbornik *Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih* ali kako ugledati delo solunskih bratov med Slovani

V pričujočem pisanju bom presojal zbornik *Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih* — ob 1100 letnici Metodove smrti (v nadaljevanju SB), ki ga je kot sedmi zvezek zbirke *Acta ecclesiastica Sloveniae* leta 1985 izdal Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti v Ljubljani. Bralca še zlasti opozarjam, da iz namena pričujočega pisanja izhaja presoja zgolj in samo enega od zvezkov zbirke *Acta ecclesiastica Sloveniae*, ne pa zbirke kot celote. To pomeni, da se ne bom prav nič ukvarjal s premišljanjem lastnosti zbirke, kakor tudi ne z ugotavljanjem, ali je zbirka kot celota upravičila namen svojega obstoja, ki je, izdajati »neobjavljene ali težko dostopne vire za slovensko cerkveno zgodovino«. ¹ Moja analiza bo tako v celoti osredotočena izključno na zbornik SB, kar pa ne pomeni nič drugega kot to, da se bom pri presojanju mogel in tudi moral omejiti zgolj na znakovje (besedila), ki je objavljeno v zborniku SB. Rezultati analize bodo zategadelj znotraj v nadaljevanju razgrnjenih premis veljavni samo za zbornik SB.

Ker je od izdaje minilo že celih štirinajst let, bi se moglo zdeti, da je tovrstno pisanje na neki način neutemeljno. Toda takšna pomisel pokaže svojo dvomljivo naravo, če pomislimo, da imamo pred sabo zadnji slovenski poskus zaokrožene izdaje virov, ki se nanašajo na delovanje Konstantina Filozofa in njegovega brata Metodija med Slovani. Mogli bi torej reči, da narava in morebitni pomen zbornika SB opravičujeta tolikanj zapoznel metatekst o njem. Prej omenjeni morebitni predsodek more iziti in tudi izhaja iz preveč dobesednega razumevanja stereotipa, da more biti predmet recenzije ponavadi le delo, čigar izid časovno ni pretirano oddaljen od nastanka recenzije. Toda ta predsodek povsem izgubi svojo navidezno moč in prepričljivost, če ugotovimo, da ocenjevanemu delu doslej kljub oddaljenemu datumu izida (še) ni bilo namenjene nikakršne pozornosti — v strokovnem tisku ni doživelo nikakršnega odmeva: niti informacije o izidu, kaj šele poglobljene presoje. Če torej ugotovimo, da je bilo ocenjevano delo doslej (iz kakršnih koli razlogov) nekako ob robu ter zamolčano, in če moremo utemeljeno zatrdati, da sta snov, njegova obravnava v presojanem besedilu in slednjega morebitni pomen še vedno nekaj, o čemer se zdi vredno razpravljati, potem moremo videti, da ni nikakršnih oprijemljivih argumentov, ki bi mislečim kritičnim duhovom branili pisati tudi o malce starejših besedilih.

In s SB je tako: še nikomur se doslej ni zdelo vredno temu besedilu posvetiti pozornosti, četudi se zdi, da zajema kritično izdajo temeljnih zgodovinskih virov za razumevanje delovanja solunskih bratov in morebitne vpetosti Slovencev v te tokove. Ti viri so zlasti v zborniku SB objavljene a) Spis o spreobrnjenju Bavarcev in Karantancev (v nadaljevanju Konverzija), b) pisma rimskih papežev Hadrijana II., Janeza VIII. in Štefana V. (v nadaljevanju Pisma) ter c) Žitje Konstantina in Žitje Metodija (v nadaljevanju ŽK in ŽM). Iz izbora besedil in iz predgovora k izdaji, ki ga je napisal Bogo Grafenauer, pa je moč razvideti tudi namen SB. Grafenauer ta cilj opredeli kot »približati

¹ *Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih* — ob 1100 letnici Metodove smrti (1985). Ur. France Martin Dolinar. (*Acta ecclesiastica Sloveniae*, 7). Ljubljana: Teološka fakuleta, Inštitut za zgodovino Cerkve, 279.

slovenski javnosti vire za zgodovinsko presečišče zgodovine Slovencev z delom obeh velikih solunskih bratov — torej z enim izmed mest, v katerih se slovenska zgodovina srečuje z zgodovino Evrope v pravem pomenu besede.«² V Grafenauerjevem »približati slovenski javnosti« je bržda zapopaden tudi ali celo predvsem vidik bralca in zdi se, da je to bralec nefilolog. Zato bomo pri presojanju, ali (meta)besedila v zborniku SB opravičujejo svoj tamkajšnji obstoj, ob drugih kriterijih upoštevali poleg bralca filologa tudi, če ne predvsem, splošnega, neelitnega bralca. Vpraševali se bomo torej, ali je zborniku SB uspel *modus vivendi* med znanstveno veljavnostjo in informacijsko nehermetičnostjo. Po domače: ali so vsa besedila skladna s standardi, veljavnimi za zadevni besedilni tip, in ali so ob tem tudi bralcu prijazna.

Zunanje formalne kategorije zbornika SB (predstavitev virov, besedilni tip metabesedil, znanstveni instrumentarij) nas utegnejo navesti na misel, da imamo pred sabo kritično izdajo virov. K podobnemu sklepu nas navaja tudi tekstovje zbornika SB samo. V *Navodilih sodelavcem* namreč najdemo naslednjo pasajo: »*Viri so objavljeni v originalnem jeziku po pravilih ekdotike* [podčrtal J. V.]«.³ Ker od tovrstne izdaje kot besedilnega tipa glede na njeno naravo moremo, moramo in tudi pričakujemo nekatere reči, ki jih od poljudnih izdaj ne, bomo zategadelj zbornik SB preverjali, ali so in kako so skozi njega upoštevani ter uresničeni osnovni kriteriji ekdotike, ki se jim je zbornik SB v zgoraj navedenem odlomku sam zavezal in ki tudi sicer veljajo za tovrstne izdaje. Preverjali bomo torej,

- 1) kakšne narave so komentarji in kritične opombe k virom (ali zadoščajo kriterijem kritičnega raziskovanja in tozadevnega pisanja, so povzermalni, odpirajo nove probleme ali problematizirajo starejša dognanja);
- 2) ali v komentarjih najdemo neogibno potrebne osnovne podatke o izdajah vira (kdo je prvi izdal vir, zgodovina izdajanja, temeljne znanstvenokritične izdaje, navedba znanstvenokritične izdaje, ki je služila kot vir za objavo v zborniku SB ...);
- 3) ali avtorske opombe k virom ustrezajo kriterijem tekstne in/ali zgodovinske kritike vira;
- 4) ali so vsa besedila podvržena enakim kriterijem za kritično preiskavo;
- 5) ali redakcija (vedno) omogoča jasno razvidevanje avtorskih vlog (kdo je pisec komentarja, kdo prevajalec vira in kdo pisec opomb) in
- 6) ali je v zborniku SB vedno zagotovljena korektnost bibliografskih in drugih navedb.⁴

Ključno vprašanje, iz katerega kanim izvesti vso nadaljnje pisanje, je, ali zbornik SB skozi šest objavljenih virov, njim pripadajoče komentarje in opombe dosega v predgovoru od B. Grafenauerja ubesedeni namen,⁵ ali pri svojem doseganju upošteva pravila ekdotike, ki zbornik SB

² N. d., 7.

³ N. d., 279.

⁴ Da so tako opredeljeni kriteriji za presojanje zbornika SB dejansko izvedeni iz bivajočega (torej iz pravil ekdotike, ki veljajo za kritično izdajanje virov) in temu bivajočemu tudi ustrezajo ter potemtakem ne morejo biti in tudi niso iz trte izvitih puhli konstrukti in izmišljija pisca pričujoče recenzije, more in tudi mora pritrčiti vsakdo, ki količjak pozna slovansko filologijo in njen razvoj v zadnjih 150 letih ter z njim povezan razvoj ekdotične prakse. Zategadelj se mi ne zdi vredno niti potrebno zgoraj izpostavljenih kriterijev posebej argumentirati, pa tudi pričujoče pisanje nima niti tega namena, še manj pa prostora, kjer bi se morebitno tovrstno besedovanje sploh lahko vršilo. Kljub vsemu bi rad usmeril pozornost na izdajo *Magnae Moraviae Fontes Historici*, ki je pravzaprav vzor(č)na moderna znanstvenokritična izdaja virov. Glej *Magnae Moraviae Fontes Historici*, Prameny k dějinám Velké Moravy (1966). Ur. Lubomír Havlík. Brno: Filosofická fakulta, zlasti predgovor urednika Havlíka na straneh 7-11. Pri izdajanju virov in ocenjevanju takšnih izdaj je še zlasti upoštevanja vredno delo *Textologie — teorie a ediční praxe* (1993). Praha: Univerzita Karlova, Karolinum).

⁵ Ker je Grafenauerjev tekst, kakršen pač je, torej tudi z vsemi svojimi pomenskimi razsežnostmi in — glede na besedilni tip (predgovor) — zavezujočostmi oz. jasnim perlokucijskim namenom, objavljen, in to celo kot uvod, morem soditi, da predstavljajo tam razgrnjena načela in nameni povsem ustrezen izraz tako uredniške politike urednika Franceta Martina Dolinarja kot tudi avtorske strategije piscev komentarjev. Če je temu tako, tedaj smemo pričakovati, da se bodo tako urednik s svojim delom kakor avtorji s svojim v okviru ekdotičnih kriterijev kritične izdaje prizadevali ustreči tistim smernicam, ki so si jih očitno sami določili in z njimi tudi soglašali.

zavezujejo zaradi kritične narave izdaje, in ali je forma vsega tega početja spoznavno dostopna splošnemu, neelitnemu bralcu. Pri oblikovanju končne sodbe o zborniku SB bom upošteval sklepalno logiko *l'argument par division* — logiko argumenta razdružitve. To pomeni, da bom sklep o celoti (zbornika SB) povsem brezpredsodkovno izpeljal šele, ko bom že sklepal o delih (posameznih besedilih), na katere je zbornik SB razdeljen. Soglasje glede delnega bom tako prenesel na celoto in v slednji ugledal le ono, kar bom mogel ugledati v delih, pri tem pa ne bom niti hvalil niti zanikoval tako, da bi bila ali hvala ali graja sama sebi ali le mojih psihološkim transferjem namen. Vsaki veljavni sodbi mora predhoditi razvidna spoznava, zategadelj bom pri oblikovanju sodbe o zborniku SB izhajal zgolj iz spoznave le-tega kot bivajočega samega na sebi in iz njegove biti same izvajal zanj veljavne kategorije. Zbornik SB kot bivajoče mi bo tedaj oni najvišji gospod, ki bo s svojo bitjo odredil mojo informacijo in sodbo o njem. Pri slednjem bom — poudarjam — izhajal samo iz tovrstnega bivajočega, povsem pa kanim zanemariti kakršnekoli (pozitivne ali negativne) predsodke, ki bi mi branili dosledno izvesti zgolj na bit nanašajočo se argumentacijo *pro veritate*.

Prvi vir, ki naj bi skladno z zavezujočimi kriteriji prikazal »presečišče zgodovine Slovencev z delom obeh velikih solunskih bratov«, je *Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev*. Komentar in opombe je napisal Bogo Grafenauer. V komentarju je pregledno predstavljal naravo Konverzije, njeno tendenčnost (Konverzija je t. i. »bela knjiga«, s katero želi salzburška cerkev argumentirati svojo pravico do obediencie v Spodnji Panoniji), ter opozoril, kakšnega pomena za zgodovinsko interpretacijo je glede na funkcijo besedila njegova zgradba. V tozadevnem izvajanju je presojal tudi delitev Konverzije na tri dele, ki ga je v svoji izdaji izvedel avstrijski zgodovinar Herwig Wolfram (v Wolframovi izdaji je besedilo izdano brez naslova), in z njim povezana vprašanja zgodovinske interpretacije.⁶ Delitev Konverzije na tri dele je razvidna tudi iz slovenskega prevoda — ta je delo Kajetana Gantarja —, kar pa je svojevrstno iz samega vira nepojasljivo, od avtorja komentarja nepojasnjeno in zato nerazumljivo protislovje. Vprašanje je namreč, čemu deliti prevod Konverzije na tri dele, ko pa je v SB objavljeni latinski izvornik snovno razdeljen (in najbrž tudi deljiv) le na dva in še zlasti, ker se Grafenauer v svojem komentarju pred prevodom Konverzije na vso moč trudi, da bi postavil Wolframovo delitev na tri dele pod kar največji vprašaj. Takšno delitev ima celo za tendenčno, kar je vsekakor (vrednostna) sodba, ki kajpak terja tehtne argumente. Grafenauer teh ni podal, ker ni odgovoril na vprašnji: (1) k čemu Wolfram pravzaprav inklinira, torej kakšne narave je njegova tendenčnost, in (2) kje, razen skozi delitev Konverzije na tri dele, se ta dozdevna Wolframova tendenčnost še kaže.⁷ Ker so ostala ta temeljna vprašanja, ki bi nas navedla na morebitno misel o Wolframovi tendenčnosti, neodgovorjena, je nemogoče utemeljeno govoriti o njej. Ali je torej znanstveno upravičeno in zato v tem primeru smiselno neki postopek najprej razglasiti za nekaj iz samega vira neizhajajočega in zato neupravičenega — torej znanstveno tudi ne najbolj čistega —, pa potem vseeno narediti isto, kar smo prej razvidevali in argumentirali kot vprašljivo? Grafenauer nas tudi pregledno seznanil z zgodovino izdajanja Konverzije ter navede temeljne moderne kritične izdaje, uporabne za znanstveno delo. Pri tem se naslanja na komentar Milka Kosa v izdaji *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* iz leta 1936. Nadalje nas prav prijetno pouči tudi o zgodovini prevajanja Konverzije v slovenski jezik, omeni pa tudi zadnja tozadevna prevajalska dejanja v češkem, slovaškem in

⁶ Grafenauer Wolframovo delitev na tri dele komentira takole: »Kot je mogoče res razlagati avtorjevo [avtorja Konverzije, dodal J. V.] prištevanje Spodnje Panonije h Karantaciji kot izraz s tem položajem povezane tendence, pa je prav tako tendenčno tudi Wolframovo izločanje posebnega panonskega dela Konverzije: gre namreč za izraz mnenja, da Spodnja Panonija ni spadala kot mejna krajina v karantansko prefekturo, kar je povezano z različnimi hipotezami in se uveljavlja v čehoslovaškem in v zadnjem času tudi pri nekaterih zgodovinarjih v avstrijskem zgodovinopisju.« Bogo Grafenauer, *Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev*, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* v SB: 12.

⁷ O tendenčnosti bi mogli govoriti, če bi Wolfram svoje spoznave o raziskovanem zgodovinskem bivajočem ne oblikoval prvenstveno iz branja virov samih, temveč iz vnaprej izdelanih predpostavk o bivajočem, ki bi imele tak ali drugačen (praktični) namen. Toda o kakršnekoli konceptualizmu pri Wolframju ne more biti govora, zato je glede na priznani znanstveni domet, ki ga ima s svojim delom, resno vprašanje, v kolikšni meri je v zvezi z njim sploh mogoče razmišljati o kakršnikoli tendenčnosti, kaj šele, da bi mu jo brez tehtnih argumentov pripisovali. Tako je tozadevno početje B. Grafenauerja kaj vprašljivo dejanje.

nemškem zgodovinoisju. Komentar se konča z ocenitvijo pomena Konverzije, kot so ga ugledovali Slovenci skozi stoletja. Neprijetnost v SB izdane Konverzije je, da niti v komentarju niti ob izvorniku ali prevodu ni navedena kritična izdaja, na podlagi katere je bilo v SB objavljeno lat. besedilo Konverzije. Šele čisto na koncu — iz angleškega (!) povzetka (celoten zbornik pa namerava glede na uvod vire približati predvsem »slovenski javnosti«) — se more v angleščini morda ne preveč več, toda primarno slovensko govoreči bralec trudoma poučiti, da je latinski besedilo vzeto iz izdaje Milka Kosa. Ali pa je bila ta reč izšla leta 1935 ali 1936, pa nam že ni mogoče več razvideti zagotovo: Grafenauer namreč v uvodu navaja izdajo Milka Kosa *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* iz leta 1936, o isti izdaji Konverzije taistega M. Kosa pa se nas ob enaki bibliografski navedbi v povzetku poučuje, da je izšla leta 1935.⁸ Kako naj se torej nezgodovinar ali nefilolog dokoplje do spoznanja, kdaj je izšla omenjena izdaja?⁹ Ha, ali naj, za božjo voljo, meče kovanec, ali kaj!? No, takle grob uredniški spodrseljaj nam daje naslutiti, da urednik pri končni redakciji presojanega metateksta ni povsem upošteval zgoraj razčlenjenih kriterijev, ki naj bi glede na naravo zbornika SB zanj veljali. Takle spodrseljaj more v nas vzpostaviti še dodatno recepcijsko opreznost — psihološko: rezistenco pred manjpredsodkovnim sprejemanjem informacij — in ker omenjena neprijetnost v zborniku SB ni osamljen primer, jim bom ustrezen pretres namenil v nadaljevanju spisa.

Drugo besedilo, ki naj bi s svojo objavo pripomoglo k doseganju zgoraj že omenjenega cilja SB, je *Žitje (Konstantina) s prenosom svetega Klementa*. Komentar je delo Franceta Perka. V njem se bralec seznaní, odkod Žitju poimenovanje Italska legenda, pouči se tudi o zgodovini izdajanja tega vira, na žalost pa med v komentarju imenovanimi izdajami Italske legende ni prav nič jasno vzpostavljena moderna kritična izdaja/izdaje, na katere bi se bilo pri morebitnem znanstvenem delu vredno ozirati. Omenjenim izdajam za bračla, ki ni ravno vsaj diplomiral iz Italske legende, manjka oznaka, ki bi ga poučila, za kakšno vrsto izdaje gre. Za potencialnega bračla zbornika SB je potemtakem vse navajanje različnih izdaj kaj majhnega pomena, pa tudi za filologa, ki se ni prav posebej ukvarjal s problematiko Italske legende, navedene izdaje niso kaj več kot neuporabni bibliografski vpisi.¹⁰ Ob predpostavki, da je avtor komentarja vedel, da je potrebno za take podvige, kot je zbornik SB, upoštevati moderne znanstvenokritične izdaje virov, neprijetno preseneča dejstvo, da v komentarju ni natančno navedeno, po kateri izdaji se ravna objava v zborniku SB.¹¹ Tako bi mogel slovenski naslovník zbornika SB vsaj glede na to nujno potrebno, toda neobstoječo navedbo soditi, katera izdaja je znanstvenokritična in primerna za znanstveno delo. V Perkovem komentarju najdemo nadalje še nekaj informacij o avtorstvu Italske legende, ki pa so vse povzete iz kaj ozkega spektra strokovne literature. Ker gre večinoma le za en sam spis, bi bilo morda čisto zanimivo preveriti razmerje med izvornikom in Perkovim komentarjem kot (morebitno) razmerje med originalom in prevodom, ki pa (morda) kot tako ni označeno (z ustreznimi podčrtanimi opombami). Navedeno daje naslutiti, da presojani metatekst ni ravno najbolj primerljiv z znanstveno ravno, ki bi ustrezala namenu zbornika SB. Ta trditev je trdno podkrepljena, če premislimo »globino in širino«, s katero je obdelana filiacija Italske legende s

⁸ *Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih — ob 1100 letnici Metodove smrti*, 10, 43.

⁹ Pravilna bibliografska navedba je: Milko Kos (1936). *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 11, historični odsek 3). Ljubljana. Latinsko besedilo je tekstokritično objavljeno na straneh 126-140 navedene izdaje.

¹⁰ Edina izjema je omemba izdaje *Magnae Moraviae Fontes Historici*, ki pa v Perkovem komentarju tudi ni označena kot znanstvenokritična. Povprečen bralec si more o tej izdaji ustvariti sodbo glede na Grafenauerejevo uvrstitev v komentarju h Konverziji.

¹¹ Edina tovrstna omemba v komentarju, v podčrtani opombi 12, je tale: »V naši izdaji je latinski tekst Italske legende povzet po praškem rokopisu [Rokopis, v katero znanstvenokritično izdajo so te skrili? Dodal J. V.] ...« *Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih — ob 1100 letnici Metodove smrti*, 47. Zadevno informacijo, da je v SB objavljeni latinski tekst vzet iz F. Grivec, F. Tomšič (1960). *Constantinus et Methodius Thesalonicensis*. Zagreb: Fontes, 59-60, prevod pa delo F. Grivca, objavljen v F. Grivec (1951). *Žitja Konstantina in Metodija*. Ljubljana, 149-157, najdemo zopet samo na koncu angleškega povzetka. Tam zapisana bibliografska navedba, da se *Italska legenda* nahaja na str. 135-148 navedene Grivčeve izdaje, je seveda napačna; na navedenih straneh se namreč nahaja *Pohvala sv. Cirilu in Metodiju*.

Hersonsko legendo in obema Žitjema. Ravno tako ni ne duha ne sluha o upoštevanju mota zbornika. Perko namreč Italske legende sploh ne postavlja v »*zgodovinsko presečišče zgodovine Slovencev z delom obeh velikih solunskih bratov*«, kajti če bi to počel, tedaj najbrž ne bi mogel molče mimo vprašanja, kaj ima morda ustanovitev prafarne cerkve na Rodinah in patrocinij sv. Klementa v Mojstrani opraviti z v Italski legendi omenjenim prenosom relikvij sv. Klementa v Rim in češčenjem Klementovih relikvij, ki je po tem prenosu (l. 867) močno oživelo v pokrajinah, po katerih sta potovala Konstantin in Metodij, torej tudi v Oglejskem patriarhatu.¹² Če bi Perko sledil motu zbornika SB, tudi ne bi mogel kar tako mimo dela Ivana Grafenaverja *Celovski rokopis iz Rateč*, kjer je omenjena problematika prenosa ostankov sv. Klementa in Italske legende, s tem tudi nastanka rodinske prafare, včlenjena v razpravo o nastanku enega prvih spomenikov slovenskega pismenstva — v razpravo o nastanku Rateškega rokopisa.

Grivčevemu prevodu Italske legende so pritraknjene »kritične« opombe istega avtorja. Odlomek iz Italske legende, ki se glasi: »*Ko pa se je filozof vrnil v Carigrad in je Rastislav knez moravski slišal, kaj je filozof storil v deželi Hazarov ...*«,¹³ je v podčrtni opombi 8 komentiran s prav z ničemer utemeljeno izjavo »*Ni neverjetno*«. Izjava »*Cesar je uslišal njegovo [Rastislavovo, dodal J. V.] prošnjo in istega omenjenega filozofa k sebi poklical; in ga je poslal tja, to je v deželo Slovanov, obenem z njegovim bratom Metodijem, in mu naklonil zelo obilne darove iz svoje dvorne blagajne*«,¹⁴ je pospremljena s »tekstnokritičnim« komentarjem »*Zanimiv podatek*«. Ravno tako pasus »*Med tem so se v navzočnosti svetih ostankov, po moči vseмогоčnega Boga, začela goditi čudežna ozdravljenja; tako je vsak, ki je imel katerokoli bolezen naenkrat ozdravel, ko je počastil ostanke dragocenega mučenca*«. ¹⁵ doživi komentar »*Pretirano*«.

Da bivajo Grivčeve opombe takšne, kot pač bivajo, in da so popolnoma korektno nespremenjene prevzete iz Grivčeve izdaje *Italske legende*,¹⁶ ni nobenega dvoma. Je pa zaradi zgoraj prikazane njihove ne ravno prepričljivo znanstvene narave še kako utemeljeno naslednje vprašanje: ali ne bi

¹² Ivan Grafenauer (1980). *Celovski rokopis iz Rateč*. V: *Literarnozgodovinski spisi*. Izbral in uredil Jože Pogačnik. Ljubljana: Slovenska matica, 322-324. Najnovejše raziskave zgodovine zgodnjega srednjega veka morejo ugotovitev Ivana Grafenauerja dobera problematizirati. Stane Adam, avtor študije *Clemidium anonimnega geografa iz Ravenne* (študija je trenutno v tisku), namreč raziskuje omembe kraja Clemidium (Sv. Klement) v območju »*Alpes Iuliana*« pri znamenitem anonimnem geografu iz Ravenne (živel v 2. polovici 7. st. oz. prvi polovici 8. st.) ter cerkvene razmere, ki so vladale v času, na katerega se nanaša zapis anonimnega geografa. Pri tem ugotavlja, da bi mogel biti Sv. Klement sled poznoantične cerkvene pokrajine in ne cerkev, ustanovljena po prenosu ostankov sv. Klementa v Rim, kot se je to razlagalo dosedaj. Več glej Stane Adam (1999). *Clemidium anonimnega geografa iz Ravenne*. Radovljica, v tisku, 15-20.

¹³ Italska legenda VII v: *Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih — ob 1100 letnici Metodove smrti*, 50 (primerjaj tam navedeno podčrtno opombo 8).

¹⁴ Italska legenda VII v: n. d., 50 (glej podčrtno opombo 9 na navedeni strani).

¹⁵ Italska legenda IX v: n. d., 50 (glej podčrtno opombo 13 na isti strani). Sodba, izražena v omenjeni podčrtni opombi, se kot kvalifikacija resničnosti trditve nanaša na izjavo, da je »*vsak, ki je imel katerokoli bolezen naenkrat ozdravel, ko je počastil ostanke dragocenega mučenca*«. Pri tem je avtor opombe izjavo presojal v oziru adekvatnosti izreka in bivajočega, ki ga ta izrek označuje. Grivec je torej preizkušal ontološko ustreznost izjave, tedaj, ali so v resnici bivali ozdravljeni vsi ljudje. Toda takšna preverba, ki bi imela veljavne rezultate, ni mogoča, ker se nanaša na izjavo vere, tedaj na bivajoče, ki ga je mogoče spoznati le preko vere, slednja pa se izmika kritičnemu zgodovinskemu preiskovanju. Taka spoznava tudi nima ničesar opraviti z izpričano zgodovinsko resnico, saj na njeni podlagi ni mogoče z gotovostjo trditi niti tega, da je sploh kdo bil ozdravljen. Grivčeva sodba tako ne more biti legitimna v nobenem pogledu: na zgodovinsko bivajoče se v tem primeru ne more nanašati, ker legenda (v tem primeru njen del, čudež) tega zaradi svoje literarne funkcije ne dovoljuje, resničnosti bivajočega, spoznanega skozi vero, pa ne moremo preveriti, ker je bivanje biti, ki jo naslavljajo izjave vere (kar pa čudež zagotovo je), spoznano skozi vero, umikajočo se vsaki preverbi. Slednje pomeni, da izjava ni legitimna niti z spoznavnega stališča. Vprašanje pri tem komentiranem pasusu je pravzaprav samo eno. In to je, kakšno vlogo igra čudež kot tipični pripovedni postopek znotraj legende kot literarne strukture in žanra. Legenda kot najprezentativnejša srednjeveška literarna vrsta je imela svoje ustaljene pripovedne postopke, ki so se odražali v posebni izbiri in razporeditvi snovi iz svetnikovih življenj. Ti legendistični *loci communes* so bili: *vita et passio, translatio, miracula*, eventuelno tudi *canonizatio*. Komentirani pasus tako ni drugega kot odraz določenega sočasnega literarnega kanona (razpravljanje o psiholoških, socioloških in drugih vidikih le-tega na žalost krepko presega meje tega pisanja), izreki o njegovih ontološki substanci in zadevni upravičenosti pa so izven dometa našega kritičnega preiskovanja, zato so v takšnem besedilnem tipu, kot je zbornik SB, neupravičeni. Ali je tedaj znanstveno upravičeno, predpostavljati ravni zbornika SB ustrezno in tedaj znanstveno čisto takšno opombo čisto brezmiselno prevzeti iz Grivčeve izdaje!? Vprašanje! Zdi se namreč, da se presojski Grivčev komentar ne more ponašati z ravno najbolj razsvetljenim razumevanjem problemov, ki jih odpira komentirani pasus.

¹⁶ Franc Grivec (1951). *Žitja Konstantina in Metodija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Državna založba Slovenije, 149-157.

moralna pisec metateksta k *Italiski legendi* in/ali urednik zbornika SB presoditi, da Grivčeve opombe na ustrezajo standardom kritičnega znanstvenega preiskovanja in zgodovinske in/ali tekstne kritike virov (tako tudi ne kriterijem, ki se jim je zavezal zbornik SB), in jih izpustiti, ne pa čisto brezmiselno prevzeti v zbornik SB? Kaj mi je moč ob že navedenem sploh še zapisati?! Le še to, da imam opravka z jako razsvetljenim, vsem znanstvenim kriterijem ustrezajočim in po filološki strani najbolj dovršenim ter tehtnim metatekstom in kritičnimi komentarji zgodovinskega vira v zborniku SB. Oboje, spoštovani bralec, beri, utegne se vam zgoditi, da vas bo pisec metateksta k *Italiski legendi* kaj šaljivo poučil o odkritju kakšne med bibliotekarji, mediavalisti in slovanskimi filologi do danes še čisto neznane, toda glede na rokopise, ki jih tam hranijo, menda jako pomembne praške knjižnice.¹⁷

Tretji objavljeni vir so pisma rimskih papežev Hadrijana II., Janeza VIII. in Štefana V. ter pričevanje knjižničarja Anastazija. Komentar vira je delo Franceta Martina Dolinarja, v njem pa smo na pregleden in strnjen način seznanjeni z vlogo slovenskih raziskovalcev pri raziskovanju papeških pisem. Komentar je povzermalne narave in opozarja na vprašanja, ki se tičejo razmer na papeškem dvoru v času posameznega papeža in celotne cirilmetodijske akcije, usmeritve papeške politike in problemov, s katerimi so se papeži srečevali pri izvajanju le-te. Glede na ta temeljna vprašanja nas nato Dolinar pregledno seznanja z razmerami in razmerji na papeškem dvoru, ki so vladale v času papežev Nikolaja I., Hadrijana II., Janeza VIII. in Štefana V. Dolinar to razmerje komentira tako, da raziskuje odnos papežev najprej do obeh bratov — Konstantina in Metodija —, po Konstantinovi smrti (14. 02. 869) pa le do Metodija in preko tega odnos papeške pisarne do celotne misijonarske akcije solunskih bratov med Slovani. V središču interpretacijskega kroga so tako postavljeni glavni nosilci misijonarske akcije. Lep primer takega interpretacijskega pristopa je razlaga prepovedi slovanskega bogoslužja s strani papeža Štefana V.¹⁸ Prepoved ni interpretirana kot posledica nekih morebitnih temnih, nerazločljivih in nezapodljivih ter kar je še takega sovraštva papeške pisarne do Slovanov, temveč je razložena kot logična posledica tedanjih političnih razmer in razmerij, ki jih je moral kot poglavar papeške države upoštevati tudi rimski papež. V komentarju beremo takole: »Septembra leta 885 [Metodij je umrl 6. aprila 885, dodal J. V.] je postal papež Štefan V. (885-891). Novega papeža so zelo obremenjevali boji za oblast v Italiji med furlanskim mejnim grofom Berengarjem in vojvodo Guidom iz Spoleta. Ti boji so namreč ogrozili tudi varnost v papeški državi. V tej grozeči nevarnosti je papež potreboval mogočnega zaščitnika. Novi papež Štefan V. ga je (sicer zaman) iskal tudi pri kralju Arnulfu iz Koroške. Morda je prav tu iskati vzrok, da je Štefan V. glede Metodove dediščine v polnosti nasledel spletke nemških duhovnikov in pod kaznivo izobčenja tako radikalno prepovedal bogoslužje v slovanskem jeziku ...«¹⁹ V zborniku SB izdana papeška pisma poznajo tudi povsem jasno izražena naslednja razmerja: katera kritična izdaja papeških pisem najbolj ustreza današnjim ekdotičnim standardom, iz katere izdaje je bil vzet tekst, objavljen v zborniku SB, kdo je avtor prevoda (Otmar Črnilogar), kdo študije ter kdo zgodovinskih in tekstnokritičnih opomb. Izdaja papeških pisem skupaj s komentarjem tvori celoto, ki s svojo žlahtno uresničitvijo ustreza standardom kritičnega izdajanja in raziskovanja virov. Tako z znanstveno ravno povsem opravičuje svojo objavo v zborniku SB.

¹⁷ Pisec metateksta k *Italiski legendi* nas o neki praški, med filologi začuda čisto nič poznani realiji pouči takole: »*Bollandist Paul Devos je leta 1954 v praški metropolitanski biblioteki [sic!] odkril rokopis Italiske legende iz 14. stol. (Codex Pragensis Capituli metrop. N. XXIII. Fol. 147-150)...« Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih — ob 1100 letnici Metodove smrti, 45. Kdorkoli bi namreč v Pragi iskal »metropolitansko biblioteko«, bi to lahko z dosti truda počel zamanj, našel bi namreč samo knjižnico kapitlja praške metropolije (metropolitni kapitulo), ki se nahaja v nadškofijski palači na Hradčanském náměstí v Pragi, vodi pa jo dekan kapitlja, dr. Matějka.*

¹⁸ Primerjaj delno ohranjeno pismo papeža Štefana V. Svetopolku v: *Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih — ob 1100 letnici Metodove smrti*, 86.

¹⁹ France Martin Dolinar, *Pisma rimskih papežev Hadrijana II., Janeza VIII. in Štefana V. v: Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih — ob 1100 letnici Metodove smrti*, 66-67.

Isto nam je moč zapisati o četrtem viru. To sta *Žitje Konstantina* in *Žitje Metodija*, ki ju je komentiral Metod Benedik. Komentar je povzemale narave in je razdeljen na posamezna tematska področja, v uvodu pa so predstavljeni raziskave, raziskovalci in njihovi dosežki pri raziskovanju Žitij kot temeljnega vira o življenju ter delu Konstantina in Metodija. Zlasti je izpostavljen A. V. Gorski in njegova ugotovitev, ki jo je izvedel iz vsebine Žitij, da sta bili ti napisani kmalu po smrti obeh bratov in še pred izgonom Metodijevih učencev iz Moravske. Benedik nato razpravlja o tem, kje je bilo ŽK sestavljeno in kakšen je bil namen tega besedila. O slednjem zapiše: »*Tak spis je mogel biti dokument, ki spričuje upravičenost slovanskega bogoslužja, saj je le-to potrdil papež sam, in v tej vlogi je ŽK postajalo posebno dragoceno, ko so slovansko bogoslužje vse bolj ogrožali nasprotniki na Moravskem (Svetopolk, Vihing), pa tudi nasprotniki v vzhodnofrankovskem in rimskem svetu.*«²⁰ Benedik je tako pritrdil rezultatom raziskav praškega bizantologa in slovanskega filologa (zdaj vodje Slovanskega inštituta v Pragi), Vladimírja Vavřínka, ki je 1963. v svojem delu *Staroslověnské životy Konstantina a Metoděje* ugotovil, da je ŽK v okviru svetniškega življenjepisa sestavljeno kot teološki priručnik za potrebe slovanske cerkve na Moravskem v obrambi proti stališčem frankovskega klera, ki je izpodbijal legitimost slovanske cerkve na Moravskem,²¹ še zlasti pa v Panoniji.²² Podobno pritrditev Vavřínku je opaziti tudi v Benedikovem razpravljanju o ŽM. Tam je Žitje opredeljeno enako kot pri Vavřínku, namreč kot »*apologija, ki v obliki bizantinske hagiografije predstavlja Metoda kot pravovernega predstavnika pravoverne Cerkve.*«

Zaradi nenavadne podobnosti izjav o istem predmetu besedovanja se avtor pričujoče recenzije sprašujem, ali je to doseganje enakih raziskovalnih rezultatov (1) potrjevanje Vavřínka, ki more in morda tudi izhaja iz Benedikovega samostojnega študija in kritičnega branja istih zgodovinskih virov, ali pa (2) le (ne)zavedna kontaminacija z Vavřínkovo mislijo, ki bi v Benedikovem besedilu imela biti označena z navedbo vira — z navajanjem Vavřínkove knjige —, pa to ni.

Benedik nas v svojem komentarju nadalje seznanja z Grivčev interpretacijo domnevnih protislovij v izjavljanju ŽK in ŽM o istih dogodkih. Grivec ta protislovja ob primerjalnem branju obeh besedil ugleduje kot navidezna, njegovo mnenje pa prevzema tudi Benedik. V komentarju se nadalje podrobneje seznanimo z raziskavami avtorstva Žitij. Benedik nas tako seznanja z vsemi vidnejšimi raziskovalci, ki so se lotevali tega problema in dodali pomembnejši delež pri njegovi razrešitvi. Poleg Gorskega omenja še Undoljskega, Bodjanskega, Lavrova, Vondráka,²³ Jagića, pa tudi slovenskima raziskovalcema — F. Grivcu in R. Nahtigalu — ter njunim raziskavam posveti ustrezno pozornost. Komentar se vsebinsko zaokroži z razpravljanjem o slogu Žitij, kjer Benedik povzema rezultate tovrstnih raziskav F. Grivca. V tem delu komentarja je opozorjeno tudi na razmerje Žitij do grške oz. bizantinske književne tradicije — tako na področju legende in govora kot književne vrste kot tudi na področju stilistike. Razveseljuje dejstvo, da je Benedik na koncu svojega komentarja pregledno navedel najstarejše rokopise Žitij, njihove redakcije, najditelje, prve in pomembnejše izdaje ter njihove letnice. Izdaja izvirnika obeh Žitij,²⁴ Grivčev prevod in opombe ter Benedikov komentar predstavljajo zaokroženo celoto, ki pomeni s svojo znanstveno ravnjo skupaj s papeškimi pismi, Konverzijo in Anonimno homilijo v Clozovem glagolitu najtehtnejše ter najbolj prodorne strani zbornika SB. Tako sodim, ker njihova znanstvena raven ustreza kriterijem

²⁰ Metod Benedik, *Žitje Konstantina* (Cirila) in *Žitje Metoda v: Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih — ob 1100 letnici Metodove smrti*, 119.

²¹ Besedilo take vrste je tudi »bela« knjiga salzburške cerkve, Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev, glej zlasti Spreobrnjenje 6, 11, 12 in 14 (*Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih — ob 1100 letnici Metodove smrti*, 21, 24-27).

²² Primerjaj Metod Benedik, *Žitje Konstantina* (Cirila) in *Žitje Metoda v: Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih — ob 1100 letnici Metodove smrti*, 118, op. 4.

²³ Ta priimek je v komentarju napisan brez ostrivca na a, kar je napačno. Pravilni zapis je Václav Vondrák.

²⁴ V zborniku SB sta ponovno izdana najstarejša znana teksta obeh Žitij: *Žitje Konstantina* po rokopisu iz moskovske Duhovne akademije, *Žitje Metodija* pa po zborniku Uspenske cerkve.

zadevnega besedilnega tipa, kakor sem jih razgrnil na začetku pisanja, ob tem pa besedila tudi bralcu nefilologu niso nerazumljiva in zato spoznavno nepristopna.

Naslednji objavljeni vir je *Pohvala sv. Cirila in Metoda*. Besedila, ki uvaja ta vir — podpisal ga je France Martin Dolinar —, ne moremo šteti za pomembnejši filološki komentar. V spremnem besedilu, s katerim je uveden Grivčev prevod, izvemo namreč samo, kdaj naj bi spomenik nastal, kje se nahaja njegov najstarejši rokopis, kdo ga je objavil in kdaj. Nadalje izvemo še, da je moč razlikovati dve verziji rokopisa, kateri rokopisi katere redakcije stare cerkvene slovanščine sodijo v določeno verzijo ter po čem se verziji razlikujeta. Uvodno besedilo ne vsebuje nikakršne natančnejše obravnave problemov, ki bi bili povezani s preučevanjem zadevnega spomenika in njegovim vpenjanjem v širše predstavnne sheme o delovanju solunskih bratov med Slovani. Tako tudi ne more biti govora o piščevem uvrščanju Pohvale v »*zgodovinsko presečišče zgodovine Slovencev z delom obeh velikih solunskih bratov*«, torej ne more biti besede o upoštevanju cilja zbornika SB. V uvodu najdemo namreč zgolj v zborniku SB nikjer utemeljeno, pomensko pa povsem izpraznjeno sodbo pisca dostavka k viru: »*Vsebinsko je Pohvala izredno dragocen tekst, ki v mnogočem dopolnjuje* [Kaj so omenjene številne dopolnitve in na katerih mestih se nehajajo? Dodal J. V.] *življenjski podobi svetih bratov, kot nam jo podasta obe Žitji.*«²⁵

Zbornik zaključuje objava *Anonimne ali Metodove homilije* iz Clozovega glagolita. Spomenik je komentiral Janez Zor. V svojem komentarju izhaja iz branja tistih mest v Žitjih, ki kažejo ob razvejani prevajalski dejavnosti Konstantina in Metodija tudi na njuno izvorno slovstveno tvornost. Tako glede na razmere, ki so v času Metodijevega pastirjevanja med Slovani vladale na Moravskem, Zor oblikuje premiso, da je »*Metod kot učitelj in nadškof, odgovoren za vse duhovno življenje svoje pokrajine, moral nastopati z originalnimi pridigami, ki so usmerjale ljudstvo in vladajoči sloj v življenje v skladu s krščanskimi normami.*«²⁶ Razmere in razmerja, proti katerim naj bi Metodij grmel, so večinoma zadevale zakonska razmerja, še zlasti »*brezbožne ženitve*« (ŽK XV, ŽM XI). Glede na vsebinsko določitev morebitne pridige, ki bi se tako mogla tikati implikacij katoliške moralke v zakonu, Zor nadalje izvede: »[Tako] *nam postane razumljiva tudi tako imenovana Anonimna homilija (AH), ki se nam je ohranila v Clozovem glagolitu (Cloz) in jo danes pripisujemo Metodu kot njegovo izvorno delo.*«²⁷ Zor nato bralca podrobno seznani s Clozovim glagolitom kot virom. Predstavi ga kot starocerkvonoslovanski (ne cerkvonoslovanski!) spomenik, poda temeljne paleografske označitve kodeksa (obseg, sedanje nahajališče, zadnjega lastnika, velikost, liniranje, tip pisave — okrogla glagolica —, opis inicialk, duktus) in vsebino, privzame pa tudi predpostavko F. Grivca, da naj bi bil Clozov glagolit nekoč del velikega rokopisnega zbornika (še v 15. stoletju, ko je bil v lasti knezov Frankopanov), ki naj bi obsegal vsaj 552 listov ali 1024 strani. Zor nas nato v komentarju sistematično in pregledno seznani tudi z vsemi pomembnejšimi izdajami Clozovega glagolita doslej — od Jerneja Kopitarja in njegovega *Glagolita Clozianus* preko Václava Vondráka do Antonína Dostála.²⁸ Vsaka izdaja je v komentarju pregledno opisana, zlasti je to opazno pri

²⁵ France Martin Dolinar, *Pohvala sv. Cirila in Metoda v: Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih — ob 1100 letnici Metodove smrti*, 235.

²⁶ Janez Zor, *Anonimna ali Metodova homilija v Clozovem glagolitu v: Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih — ob 1100 letnici Metodove smrti*, 256.

²⁷ N. d., 256.

²⁸ V okviru simpozija o Kopitarju (Ljubljana, 1994) je pod uredništvom Jožeta Toporišiča Clozov glagolit (Toporišič je ustaljeno rabo zamenjal s Kločevim glagolitom) izšel tudi v slovenskem prevodu. Jože Toporišič je v spremni besedi k izdaji reagiral tudi na zgoraj omenjeno Zorovo oceno Kopitarjevega *Glagolita Clozianus*. V Toporišičevem tekstu, ki je, kar se tiče Kopitarjevega Klocovega glagolita, apologetične narave (Toporišič očitno meni, da je treba *Glagolita Clozianus* in njegovega izdajatelja — Kopitarja — braniti pred Zorovimi napadi, ali pa ni to ontološko jako dvomljivo početje, je povsem drugo vprašanje), se je zgodila napačna navedba izvirnega Zorovega komentarka, ki se v zborniku SB glasi: »*Čisto odveč je tu 24 različic iz Lukovega evangelija in sinaksar* [!] *iz Ostromirovega evangeljarja iz 1057.*« Toporišič je ravnokar citirano mesto navedel takole: »*Čisto odveč je tu 24 različic iz Lukovega evangelija in sintaksar* [!] *iz Ostromirovega evangeljarja iz 1057.*« Jože Toporišič sintaksar pojasnjuje v podčrtani opombi 31 svojega komentarka, kjer zapiše: »*Pri "sintaksariju" gre za koleadar godov svetnikov.*« Glej *Jernej Kopitarja Glagolita Clozianus — Kločev glagolit* (1995). Prevedel Martin Benedik, uredil in spremno besedo napisal Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske

Zorovi presoji Kopitarjeve izdaje Clozovega glagolita, skozi ves ta popis pa teče rdeča nit opazovanja, kako je posamezni raziskovalec reševal problem avtorstva Anonimne homilije. Tako so v komentarju navedene teze in pregled argumentov V. Vondráka, R. Nahtigala, F. Grivca, J. Vašice in drugih, Zor pa na podlagi lastne presoje virov in ob že izpostavljenih argumentih drugih raziskovalcev ponovno aktualizirano vprašanje o avtorstvu Anonimne homilije v Clozovem glagolitu sklene z ugotovitvijo: »*Iz vsega povedanega sledi, da je ta govor [Anonimno homilijo, dodal J. V.] lahko govoril le Metod.*«²⁹ Glede na kriterije slovanske filologije za izdajanje in komentiranje virov (splošni opis spomenika, obravnava paleografske, zgodovinske, jezikovne, stilistične, literarne in druge problematike), ki so se izoblikovali skozi več kot sto petdeset let zorenja te vede, morem o komentarju Janeza Zora soditi, da je tem kriterijem povsem zadostil, in to v širini in globini obravnavanega primarnega in sekundarnega materiala, v logiki obdelave problema avtorstva Anonimne homilije ter tudi v metodologiji filološkega dela. Komentar je zato po mojem skromnem mnenju najbolj dovršen metatekst v zborniku SB in tako sodi med najbolj sveže, spoštovanja, branja in študija vredne strani zbornika SB. Vsem, ki jih bo pritegnil študij zadevne problematike, ga toplo priporočam kot uvod v branje virov in druge sicer zelo obsežne literature.

Nadalje nam je razmisliti o vprašanju, ali je glede na naravo virov o delovanju Konstantina Filozofa in brata njegovega Metodija med Slovani — torej glede na presojo bivajoče — sploh mogoče uresničiti cilj, ki si ga je zastavil zbornik SB. Vprašati se nam je, ali je mogoče vire, ki so izdani v ocenjevani izdaji, brati in posledično spoznati, ugledati tako, da bi se v gorišču znašlo »*presečišče zgodovine Slovencev z delom obeh velikih solunskih bratov*«, kot zborniku SB v uvodu namenja B. Grafenauer. Vprašanje, ki smo si ga zastavili, pa pravzaprav korenini v samem izboru virov, zato se bomo nadalje vpraševali, po katerih kriterijih so bili viri uvrščeni v zbornik SB in ali ti kriteriji s svojo uresničitvijo omogočajo iz virov ugledati »*presečišče zgodovine Slovencev z delom obeh velikih solunskih bratov*«. Z uvrščanjem virov (v neko izdajo) je nujno in neločljivo povezano izločanje in/ali prizvanje le-teh. Tako urejanje implicira razvrščanje, slednje predhodno ustvarjanje kriterijev za razvrščanje, to pa zopet spoznavo bivajočega, ki se ga bo naslavljal. Zdi pa se, da bi bilo »*presečišče*« moč doseči, ako bi *leitmotiv*, ki je urednika bržda vodil pri uvrščanju virov v zbornik in se razkriva v njegovih komentarjih k virom, ne bila imanentna logika institucije, temveč logika gibanja in njegovih posledic.

Kaj hočem povedati s temi morda malce temnimi logikami. Iz izbora virov in večine komentarjev k njim razvidevam, da se je izbor ravnal po logiki razvoja rimske cerkve, njene cerkvene zgodovine in z njo povezanih konkretnih političnih, družbenih ter drugih razmer in razmerij. V izboru virov se to kaže kot tendenca, da se viri izberejo glede na pomen, ki ga imajo za osvetlitev cirilmetodijskega gibanja znotraj aparata rimske cerkve in v njenem kontekstu, tedaj, kaj je pomenilo delo solunskih bratov med Slovani za sočasne razmere in razmerja v rimski cerkvi. Sodba o dejavnosti Konstantina Filozofa in brata njegovega Metodija je tako že z izbiro gradiva označena predvsem s tem, kakšen položaj sta imela nosilca in njuna dejavnost znotraj rimske cerkve. Ta logika tako izriva iz središča pozornosti ono bivajoče, zaradi katerega se je celotna akcija pravzaprav začela in se nanj tudi predvsem nanašala,³⁰ in to so bili Slovani v Veliki Moravski, v

jezike in književnosti, 91. Toda moč je ugotoviti, da gre pri Toporišičevem sintaksariju za nesporno pomoto. Gre namreč za *sinaksar ali sinaksarij* (kot to navaja Zor), Συνοψαριον, collectio mensium. To je spis, v katerem so zbrana imena svetnikov, razdeljena glede na dneve v mesecu. K imenom svetnikov so dodani še cerkveni spevi (pohvale) in izvlečki iz služb (kratkih življenjepisov). Glej Pavel Josef Šafařík (1862). *Stručný přehled liturgických knih církve řecko-slovanské*. Časopis Českého Museum XXXVI, 291-297.

²⁹ Janez Zor, Anonimna ali Metodova homilija v Clozovem glagolitu v: *Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih — ob 1100 letnici Metodove smrti*, 261.

³⁰ Nikoli namreč ne smemo pozabiti, o čem nam pripovedujejo zgodovinski viri: »*Rastislav namreč, moravski knez, se je po božjem nagibu posvetoval s svojimi knezi in z Moravani in poslal (sle) k cesarju Mihaelu rekoč: "Naše ljudstvo se je poganstvu odreklo in se krščanske vere drži, a nimamo učitelja takega, ki bi nam v našem jeziku [slovanskem; podčrtal in dodal J. V.] pravo krščansko vero razložil, da bi tudi druge dežele to videle in nas posnemale.*« (ŽK XIV, primerjaj tudi ŽM V in Italsko legendo VII.)

Spodnji Panoniji ter na Češkem.³¹ Posledica tovrstne filozofije zgodovine je shematičnost, kjer hočemo vse vire ugledati v navezavi na rimsko cerkev. Ali če razmišljamo v ontoloških kategorijah: najdemo se v položaju, kjer ugledovanja bivajočega (v našem primeru je to konkretno zgodovinsko bivajoče — cirilmetodijska akcija) ne odreja več bit bivajočega samega na sebi, temveč naša tendenca, kako želimo ugledati bivajoče. Slednje je temeljna lastnost konceptualizma, ki pa v resno kritično preiskovanje virov (kjer naj bi bil in tudi je zgodovinski vir tisti najvišji gospod, ki »ukaže«, kako naj raziskovalec ugleda bivajoče) — tudi zbornik SB naj bi po svojem bistvu sodil med dosežke tovrstnega, realističnega, nekonceptualističnega preiskovanja zgodovinskih virov — nekako ne more soditi. Taka konceptualistična, drugje morda sicer povsem legitimna filozofija zgodovine, ki jo morem razvideti iz uvrščanja virov v zbornik SB, se nekako otepa sprejeti in upoštevati logiko zgodovinske vzročnosti in posledičnosti. Če bi urednik v našem primeru popolnoma in dosledno sprejel tovrstno logiko, bi to pomenilo, da bi z izborom virov v zborniku SB v gorišče postavil delo solunskih bratov kot delo, za katerega so prosili Slovani, ki je bilo namenjeno njim in ne rimski cerkvi, ki se je med njimi tudi izvrševalo in jim tako prineslo grafijo, pismenstvo in kulturno tradicijo.³² In le v tem kontekstu — z izpostavljenimi Slovani kot bivajočim, okoli katerega se je vse skupaj pravzaprav vrtilo — se zdi, da bi bilo moč ugledati presečišče »zgodovine Slovencev z delom obeh velikih solunskih bratov«. Takšna spoznavna paradigma bi namreč mogla, morala in bi tudi upoštevala posledico akcije, ki bi jo obravnavala. Resno bi namreč premišljala jezikovni, književni in sploh kulturni pomen, ki ga je za Slovane imelo delovanje solunskih bratov. Tako bi v zvezi s cirilmetodijsko starocerkvenoslovansko slovstveno tradicijo ob primerjalnem branju *Konverzije*, *ŽK*, *ŽM* in traktata črnorizca Hrabra *O pismenkah* mogli priti v razvid tudi Brižinski spomeniki — tedaj najstarejši ohranjeni spomenik v slova(e)nskem jeziku in prvi spomenik, ki sijajno spričuje, kako in v čem se je (kulturna) zgodovina Slovencev prvič srečala s kulturno zgodovino Evrope. V zvezi z genealogijo obrazcev v Brižinskih spomenikih in v zvezi z vprašanjem, ali so Brižinski spomeniki prvopisi ali prepisi, bi se namreč moglo in se tudi je pojavilo vprašanje, ali so Brižinski spomeniki misljivi brez cirilmetodijske tradicije ali ne.³³

Zdi se, da se obe omenjeni paradigmi — realistična in konceptualistična — predvsem razlikujeta še v nečem: paradigma, ki spremlja razvoj cerkve, spremlja razvoj nečesa menda nadčasnega in nadnacionalnega (ter se more pri tem opirati zgolj na deduktivno miselno konstrukcijo o tej nadčasnosti), kot takega pa tudi nadindividualnega v najširšem pomenu. Paradigma skupnosti — v tem primeru slovanske — pa je usmerjena k premišljanju o njeni individualnosti, posebnosti, edinstvenosti med vsemi ostalimi (to pomeni, da mora že na začetku izhajati iz virov, izkazujočih to individualnost, drugače se takšna paradigma sploh ne bi mogla konstituirati). Ker prva paradigma bivajoče ugleduje nadindividualno, druga pa individualno, se moreta stikati le ob raziskovanem bivajočem, drugače pa se izključujeta, to pa pomeni, da po obeh ne moremo priti do enakih oz. primerljivih rezultatov. Če bi hoteli torej v zborniku SB prikazati »presečišče zgodovine Slovencev z delom obeh velikih solunskih bratov«, bi s tem že v začetku implicirali ukvarjanje s slovensko zgodovino znotraj v času solunskih bratov posebej razpoznane skupnosti Slovanov. Implicirali bi ukvarjanje z nečim individualnim znotraj nadindividualne rimske cerkve. Odločitev med obema spoznavnima paradigama je pravzaprav odvisna od dveh reči: ali je urednik presodil, da paradigma oz. njen način spoznavanja kar najbolj adekvatno nagovarja raziskovano bivajoče, in ali se je pri tej odločitvi zavestno ali podzavestno čutil najprej Slovenca, tedaj Slovana — torej pripadnika individualne skupnosti —, in šele nato pripadnika še zdaleč ne vesoljnega, toda

³¹ Primerjaj npr. Christianovo legendo 1, 2 v: *Stredoveké legendy o českých svatcích* (1998). Besedila pripravil, uredil, komentar in opombe napisal Jaroslav Kolár. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Česká knižnice, 2.

³² Odličn primer takšne realistične uredniške paradigme, kjer je narava raziskovanega bivajočega odrejala, kako naj se to bivajoče ugleda, je izdaja *Magna Moraviae Fontes Historici*.

³³ Takšno kritično primerjalno branje virov je v zadnji znanstvenokritični izdaji Brižinskih spomenikov (*Brižinski spomeniki, znanstveno kritična izdaja* (1993). (Ljubljana: ZRC SAZU) opravil Igor Grdina. Glej Igor Grdina, Paleografska in historična problematika v: *Brižinski spomeniki, znanstveno kritična izdaja*, 16-27, zlasti 24-26.

vsekakor nadnacionalnega, tedaj tudi nadindividualnega rimskega katolicizma ali obratno. Vprašanje je torej, ali je urednik raziskovano bivaajoče spoznaval prvenstveno kot kritični um in šele nato kot katoličan ali Slovan. Obe paradigmi prinašata legitimne rezultate — v kolikor je raziskovalno delo znotraj njiju znanstveno razvidno in v skladu z legitimnimi postopki spoznavanja —, toda še zdaleč ne enakih niti primerljivih. Biva torej vprašanje, ali je urednik premislil ontološke predpostavke miselnih paradigem in se šele nato zavestno in razumno odločil za raziskovanemu bivaajočemu kar najbolj ustrezno paradigmo. Slednje je namreč temeljna predpostavka vsakega spoznavanja, tudi znanstvenega dela: da spoznavajoči subjekt za pripomoček pri spoznavanju izbere ono paradigmo, ki po njegovi presoji kar najbolj ustreza spoznavanemu bivaajočemu (podatomskih delcev najbrž ni moč raziskovati s paleografsko analizo, starih rokopisov pa ne z jedrskim pospeševalnikom).

Iz razgrnjenih premis izhaja, da zbornik SB ni uspel uresničiti cilja, ki si ga je bil zastavil s predgovorom Boga Grafenauerja. Nobeden od metatekstov se namreč ni trudil, da bi posebej opozoril na »presečišče zgodovine Slovencev z delom obeh velikih solunskih bratov«, pa tudi uredniška paradigma in njena nujna posledica — izbor virov — ne omogočata povsem, da bi bralec že s primerjalnim branjem virov samih na sebi lahko sam poiskal oz. jasno ugledal to presečišče. Izbor v zborniku SB biva takšen, kot pač biva, in zato ne more biti ne nepravilen ne pravičen (ti dve kategoriji se nanj preprosto ne moreta nanašati), vprašamo pa se lahko, ali je izbor posledica paradigme, ki bi raziskovano bivaajoče ugledala v kar najširši mogoči perspektivi in bi tako mogla biti kar najbolj ustrezajoča bivaajočemu. Za slednje pa najbrž tudi pri vsej reči edinole gre.

Pisec pričujoče recenzije si urednika zbornika SB ne dovolim poučevati o pravilih uredniškega dela, kljub temu pa se v zvezi s storjenim uredniškim početjem glede na metodologijo znanstvenega dela in tozadevno metodologijo kritičnega izdajanja zgodovinskih virov sprašujem:

- Ali sodi v urednikovo paradigmo kritičnega izdajanja virov tudi to, da zbornik SB ne pozna doslednega označevanja in zadevnega ločevanja avtorjev metateksta, kritičnih opomb izvirnika, prevoda in jasnih navedb izdaj, ki so služile za objave virov, in že objavljenih ter v zborniku SB samo prevzetih prevodov ali opomb?
- Ali sodi v paradigmo kritičnega izdajanja virov, ki jo zavezujejo veljavni standardi zgodovinske in tekstne kritike, da se pri prevzemanju starejših, že objavljenih komentarjev k virom ne premisli, ali ti komentarji (sploh ali še vedno) ustrezajo kriterijem zgodovinske in tekstne kritike, torej zbornik SB zavezujočim kriterijem?
- Ali v kritično izdajanje virov in njega komentiranje nemara sodi celo uredniško početje, ki bi skozi delo z avtorji ustvarilo izdelek enotne in uravnotežene podobe ter čimvečjega dometa, kjer vsaka objava vira ustreza najosnovnejšim zahtevam ekdotike, vsak metatekst pa najosnovnejšim pogojem, ki veljajo za kritično znanstveno delo in tozadevno besedovanje?
- Ali v uredniško delo sodi morda celo poenotenje podobe zbornika, vsaj kar se imen avtorjev tiče (metatekst o papeških pismih je podpisal France Martin Dolinar, *Pohvalo sv. Cirila in Metoda* France M. Dolinar, zbornik SB pa je uredil zopet France Martin Dolinar)?

Glede na vse argumentirano morem pričujoče kritično recenzijsko pisanje skleniti takole:

Ko je leta 1881 kritik v *Laibacher Wochenblatt* pisal o premieri *Trubadurja* pod taktirko Gustava Mahlerja, je o basistu Bayerju, ki ni bil dorasel svoji vlogi in je ni uresničil, zapisal takole: »Ob gospodu Bayerju pa prelomimo palico in ga prištejmo k mrtvim.« Taisto sodim o zborniku SB. Ker kot celota ni dosegel cilja, ki so si ga izdajatelji zastavili z uvodom Boga Grafenaverja, ni upravičil svojega obstoja. Kljub temu pa priporočam v branje in celo v študij tista besedila, ki pomenijo s svojo naravo žlahtne strani zbornika SB.

Jezik in slovstvo, Letnik 44, 98/99, št. 6

Simona Kranjc

UDK 81'276-053.2:81'367

SKLADNJA IN OTROŠKI GOVOR

Avtorica v članku prikazuje razvoj skladenjskih teorij od Chomskega v 50. letih do kognitivne lingvistike v 90. letih. Skladenjsko teorijo aplicira na posebno zvrst gradiva, to je otroški govor, ki kaže veliko večino značilnosti jezikovnega sistema, kot se uresničuje v besedilih v določenih funkcijah.

Jezik in slovstvo, Letnik 44, 98/99, št. 6

Mihaela Koletnik

UDK 811.163.6'282(497.4-18)

CERŠAŠKI GOVOR

Zahodno slovenskotoriško narečje, kamor spada ceršaški govor, uvrščamo v panonsko narečno skupino. Značilna zanj sta izguba tonemskih nasprotij in poznejše daljšanje starih skrajšanih in kratkih novoakutiranih samoglasnikov, zato se danes razlikujejo odrazi za te akutirane in stalno dolge samoglasnike. V pregibanju prevladuje nepremični naglasni tip na osnovi. Tvorba zloženih povedi se bistveno ne razlikuje od knjižne tvorbe.

Jezik in slovstvo, Letnik 44, 98/99, št. 6

Janez Rotar

UDK 811.163.6'366.53:811.163.42

K DVOJINI V SLOVENSKEM IN HRVAŠKEM JEZIKU

Dvojina ima v slovenščini nenadomestljivo vlogo tako pomensko kot v oblikoslovno-skladenjskem obsegu, in sicer na visoki ravni, v knjižnem standardnem jeziku, kot tudi na nižji socialno-zvrstni ravni. Ekspresivnost dvojine je na eni in na drugi ravni veliko večja, kot jo napoveduje sama terminološka oznaka: *gramatična kategorija števila*.

Jezik in slovstvo, Vol. XLIV (1998/99), No. 6

Mihaela Kolečnik

THE SPEECH OF CERŠAK

UDK 811.163.6'282(497.4-18)

The dialect of the Western Slovene goric, where the speech of Ceršak belongs, is part of the Panonic dialect group. It is characterised by the loss of tonemic oppositions and a later lengthening of old reduced and short newly-acutised vowels, with the resulting present-day distinction between reflections for these acutised and permanently long vowels. In declension and conjugation, the unshifting stress on the base syllable prevails. Complex and compound syntactic patterns do not differ significantly from those of the standard literary language.

Jezik in slovstvo, Vol. XLIV (1998/99), No. 6

Simona Kranjc

SYNTAX AND CHILD SPEECH

UDK 81'276-053.2:81'367

The author reviews the development of syntactic theories from Chomsky in the 1950s to cognitive Linguistics of the 1990s. Syntactic theory is applied to a special type of linguistic material, viz. child speech, which displays most of the properties of a language system as realised with relation to particular functions in texts.

Jezik in slovstvo, Vol. XLIV (1998/99), No. 6

Janez Rotar

ON THE DUAL IN SLOVENE AND CROATIAN

UDK 811.163.6'366.53:811.163.42

In Slovene, the dual plays a significant role both in the semantic and the morphological and syntactic systems, on the levels of both the standard literary language and colloquial registers. On both levels, the expressive value of the dual is much greater than might be deduced from its terminological description: *a grammatical category of number*. The article discusses examples from both types of language illustrating this claim.